

Ukrainian Review

Ukrainische Rundschau

Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 1

ГРУДЕНЬ

**Institute for the Study
of the History and
Culture of the USSR**

**Institut zur Erfor-
schung der Geschichte
und Kultur der UdSSR**

**Institut d'études
de l'histoire et de la
culture de l'URSS**

МЮНХЕН

1954

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ССРСР

Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 1

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

БІБЛІОТЕКА

імені О. ОЛЬЖИЧА

Грудень

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE

6, rue de la Harpe - 75005 PARIS

FRANCE

3550

МЮНХЕН

1954

**Передруковувати статті і матеріали із Збірника, з поданням джерела,
дозволено.**

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

Herausgeber: Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR,
München 37, Augustenstraße 46/1, Schließfach 5, Germany. — Druck: Buchdruckerei
Dr. Peter Belej, München 13, Schleißheimer Straße 71.

UKRAINIAN REVIEW

of the

Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU

des

Instituts zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE

de

l'Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS

1

München
1954

Праці, що їх видає Інститут є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Інститут для вивчення історії та культури ССРСР був створений в Мюнхені 8. липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає науковий журнал, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т. п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР, та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the History and Culture of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may become a collaborator of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

Foreword

The 36 years' existence of the Soviet state has given rise to a special branch of scholarly research called Soviet studies. It has been given much attention in almost all countries of the free world. Although contemporary scientific literary works devoted to the USSR and its social and national experiments on the subjected nations are many and varied, there are still some important omissions.

The greatest mistake is that official Soviet sources are largely used when studying the Soviet way of life. These give a distorted view, and are to be considered as pure propaganda. Secondly, in many publications on the USSR printed at various times and in various places, there are features which reduce their value. Many works, for example, regard the Soviet Union as an indivisible whole, when, in fact, it is an artificial conglomeration of races, nations and national groups bound together by terror and subject to one dictator. Scholars of the Soviet way of life often neglect the national element when studying individual problems. They do not devote sufficient attention to those features which have given rise to a national history and culture among those peoples which have been able to preserve their individuality and withstand all attempts at denationalization, in spite of Soviet pressure.

Thirdly, almost all works on the Soviet Union make use of memoirs which, although possessing factual documentation, require a critical analysis.

Finally, many scholars, particularly foreign, are too speculative, theoretical and abstract. Not being sufficiently informed on Soviet reality, they do not always fully understand or present the fundamental processes of life under the Soviets.

The Editors do not pretend that the Ukrainian *Sbirnyk* will be entirely free from these shortcomings, which are the result of conditions brought about by the Soviets (the iron curtain, the lack of freedom of speech and research in the USSR, the well-known falseness of official Soviet statistics, and so on); they are the product of the Soviet system as a whole.

However, we will attempt to approach nearer to the truth in our studies of the various aspects of the Soviet Union, particularly those which are glossed over by Soviet sources—the questions of religious freedom, national enslavement or the furthering of Communist aggression under the slogan of “national freedom” or “peace throughout the world.”

Finally, the Editors wish to provide foreign students of the USSR as a whole or of subjugated peoples in particular with material to help them to understand the important and many-sided problems presented by the Ukraine both now and in the past.

Publishing Board of the Institute's Learned Council.

ВСТУПНЕ СЛОВО

36 років існування СРСР довело до виникнення окремої галузі наукових дослідів під назвою советознавства, якому від довшого часу, у всіх майже країнах вільного світу присвячують окрему увагу. Але, хоч сучасна наукова література про Советський Союз, з його соціальними і національними експериментами на підбитих народах, дуже багата і різноманітна, проте вона має істотні недоліки.

Її перший і найбільший недолік у тому, що, в аналізі підсоветського життя, ця література спирається здебільша на аргументи взяті з офіційних советських джерел, які, змальовуючи дійсність в спотвореному вигляді, далеко не відповідають правді і є лише засобом пропаганди.

Подруге, у цілій масі публікації про Советський Союз, без уваги на те, де і коли вони появились, можна зауважити прикмети, що обнижують їх вартість. Наприклад, багато праць розглядає СРСР як монолітну цілість, а тим часом він є тільки штучним конгломератом різних рас, народів чи національних груп, терором зблокованих в одну державу і підкорених одному спільному диктатові. Дослідники советської дійсности нехтують часто національним чинником у розгляді тих чи тих проблем СРСР, національним у розумінні тих індивідуальних особливостей, з яких виростає і розвивається і національна історія і національна культура тих народів, що, не дивлячись на твердий советський штамп зуміли зберегти свою окремішність і встоятися перед денационалізацією.

Потрете, майже всі без винятку публікації про Советський Союз користуються мемуарами, що, хоч мають документальну вартість, вимагають критичної аналізи.

І, зрештою, дуже багато советознавчих праць (передовсім чужинецьких авторів) має характер спекулятивно-теоретичний і абстрактний. Не ознайомлені достатньо з советською дійсністю, ті автори не завжди правильно розуміють та інтерпретують основні процеси підсоветського життя.

Видавнича Колегія не може претендувати, щоб українські Збірники були цілком вільні від таких недоліків, бо ці недоліки — результат створених большевиками умовин (як існування залізної заслони, відсутність

свободи преси чи науки в СРСР, загальновідома неправдивість офіційної советської статистики, і т. п.); вони — результат цілої советської системи.

Але, попри те, вивчаючи Советський Союз з різних сторін, будемо прагнути якнайбільше наблизитись до правди і охоплювати якнайбільше аспектів його життя, зокрема ті прояви, що їх советські джерела замовчують як питання релігійної свободи, національного поневолення чи дальшого здійснювання комуністичної агресії під гаслами «національного визволення» і «світового миру».

І врешті, бажання Видавничої Колегії дати до рук чужинцям — дослідникам Советського Союзу в цілому і життя поневолених в ньому народів зокрема, такі наукові матеріали, що допомогли б їм розрізнити і пізнати серед цілого комплексу загальносоветських питань велику і багатогранну проблематику України в її минулому і сучасному.

Видавничча Колегія Наукової Ради Інституту

Петро Курінний

БОЛЬШЕВИЦЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ

(1917—1921)

Мета цього нарису — долучити до наукового вжитку деяку кількість фактів, дат і документів про перебіг большевицької окупації України та спростувати низку фальшивих тверджень советської історіографії про ролі большевицьких організацій в Україні.

В Україні ніколи не було власного комунізму, як громадської системи господарювання (общини), а також не постала була комуністична ідеологія¹⁾. В аграрній країні, з її просторами, княжим, козацьким, служилим і слобідським землекористуванням, християнським родовим побутом і глибокими національними традиціями культури не було передумов для виникнення і розвитку пролетарської ідеології. Це найяскравіше ми можемо простежити на історії політичних рухів в Україні. В них большевики не відігравали жодної ролі.

Крім українських національних визвольних течій, протягом цілого XIX стор. в революційній боротьбі в Україні помітну ролі відігравали ще російські монархічні, ліберальні соціал-революційні і соціал-демократичні партії, партії національних меншин України (жидівські і польські) та окремі гуртки і поодинокі особи з політичних емігрантів інших країн (Сербії, Болгарії, Кавказу, Франції та Німеччини). Кожна з національно революційних організацій претендувала репрезентувати загальні інтереси, часто інтернаціональні, часом поєднані із імперіальними чи державницькими аспіраціями своїх народів. Як зразок розбіжних національних та імперських прямивань, що їх мали революційні рухи в Україні, можна навести висловлювання деяких їх провідних діячів, що, зрештою, мало змінилися в часі

От, наприклад, як характеризує російський публіцист С. П. Щеголев

1) І. Мазепа. «Україна в вогні і бурі революції», 1950 ч. I, ст. 11.

настрої частини польського і українського шляхетського стану на початку XIX стор.:

«В 1824 році представник польського «Патріотичного Союзу» князь Яблоновський вів діяльні переговори з південно-руськими декабристами. На початку 1825 р. відбувся в Житомирі з'їзд польських і російських змовників під іменем слов'янського зібрання. З росіян були тут, між іншими, Сергій та Іполіт Муравйови-Апостоли та поет Рилсєв. На цьому засіданні поляк Тимко Падура доводив необхідність для справи загальної свободи відновити незалежність Малоросії, виявив готовність в такому напрямку вести пропаганду в народі, пригадуючи йому його давню козацьку славу. Всі присутні і поляки і росіяни схвалили цю думку»²⁾).

Це рішення не відповідало поглядіві голови організації декабристів П. Пестеля, що в своєму творі «Русская Правда» висунув таку категоричну тезу російського революційного дворянства:

«Встановлюється фундаментальним законом Російської держави, що всяка думка про федеративний для неї устрій відкидається цілком, як найзгубніша шкода та найбільше зло; ухилятися слід від всього того, що посередньо або безпосередньо, прямо або побічно, одверто або потаємно до такого устрою держави вести б могло.»³⁾

Українська козацька старшина і дворянство діяли рішучіше, вживали заходів для привернення української державної самостійності в її повному вигляді. В цьому вони продовжували традиції XVII—XVIII ст.ст. Року 1791. вони відрядили через графа В. Капніста до пруського канцлера Герцберга делегацію з запитанням, чи можуть українці, доведені до крайнього відчаю тиранією російського уряду, розраховувати на допомогу Пруссії, щоб скинути російське ярмо і відновити старий казацький устрій.⁴⁾

Ці ідеї лежали в основі багатьох акцій українських визвольних гуртків, що не завжди мали революційні цілі.

Виявом думки української інтелігенції, що походила з духівництва, служилого дворянства, козацтва, була ідеологія українського революційного таємного Кирило-Методіївського Братства, якого розцвіт діяльності припадає на 1843 рік. Ця ідеологія зафіксована в показах судового слідства, проведеного царським урядом та в спеціальних деклараціях товариства, званих «Закон Божий», що тепер відомі під назвою «Книги битія українського народу». Синтеза її подана в «Книгах Битія» в п.п. 103—104:

«І встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян і почують крик її, і встане слов'янина і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні хлопа — ні в Мос-

2) С. П. Щеголев: «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма». Київ, 1912, стор. 27.

3) П. И. Пестель. «Русская Правда». Наказ временному верховному правлению. СПб. 1906. стор. 23. Цитую з С. Щеголева «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма» Київ, 1912, стор. 28.

4) С. П. Щеголів, стор. 26; М. Грушевський. «Освобождение России и украинский вопрос». СПб, 1907, стор. 19—20.

ковщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у Хорутан, ні у Сербів, ні у Болгар. І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна: «От камінь, стоже не брегоша зиждущі, той бисть во главу угла!»⁵⁾

Ідеологія українського селянства, кріпацтва, в той час оформлена була в словах Т. Шевченка, що від часу їх появи стали гаслами всієї революційної патріотичної інтелігенції і селянства і були перетворені на своєрідний гімн українського народу. Маю на увазі «Заповіт» і особливо слова: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте та вражою злою кров'ю волю окропіте».

В піднесенні революційної свідомості робітництва в ХІХ стор. багато зробили численні гуртки російських соціалістів-революціонерів і російських соціал-демократів найрізноманітніших ідейних напрямків: народники (60-ті роки ХІХ ст.) і народовольці (з 1879 р.), послідовники Лаврова, Бакуніна (70-ті рр. ХІХ ст.), П. Чайковського (від 1870), Жебуньова (1878-79).⁶⁾ Вони мали в Україні мережу своїх організацій і опертя головно серед зашого російського робітництва по великих містах.⁷⁾ Ці організації були чужими українському селянству і робітництву, що головним чином виходило з українського селянства і зберегало з ним найтісніші зв'язки.

Ці гуртки були розгалуженням загальноросійських організацій і в своїх революційних цілях виходили з потреб нерозчленованості російської держави, ставилися негативно до державних аспірацій українського, польського і інших народів, вели свою працю, вживаючи практику, вироблену для російської дійсності (напр. пропагували ідею общини, як майбутньої форми соціалізму⁸⁾), тому, зрозуміло, були в українських масах непопулярними, а цілі їх дражливими. Всі їх спроби вивести гуртківщину і підпільну роботу на ширшу політичну акцію — не мали успіху на українському ґрунті. Вони закінчувалися поліційними розгромами організацій, стратами, засланнями на каторгу та адміністративними засланнями додому, на батьківщину.

Найдавніша вістка про марксистський гурток в Україні є з року 1876. Це — гурток М. Зібера (1844—1882) та О. Подолинського (1850—1891). Претенсії большевиків вбачати в цих діячах своїх ідейних попередників не мають під собою жодного ґрунту. М. Зібер, хоч і був першим прихильником поглядів Карла Маркса в Україні, але Марксову науку прийняв лише частково, захоплюючись її економічною суттю, і зовсім не сприйняв її у філософській і революційній частині.

Немає також жодних підстав вважати попередниками большевиків учасників «Київської Комуни» (1873 року): Аксельрода, Брешковську,

5) Найновіше видання — Український музей-архів УВАН. Пам'ятки і матеріали. Авґсбург, 1947.

6) Чигиринський процес «193-х» 1877/78 рр; процес «69» народників в Києві 1883 р.

7) Робітничі гуртки М. Романова (1876), М. Попова (1876), Басова, Ант. Василевського (1876 р.).

8) МСЭ, т. 7, стор. 279.

Фігнера, Судзиловського, Стефановича, братів Левенталь. Найменування гуртка виходило з організаційної форми, півлегального гуртожитка в Києві, а не з ідеологічного спрямування цієї групи.

В советській літературі перші акції большевиків пов'язують з робітничими страйками 1900, 1901, 1903 років (всезагальний)⁹). Проте, це не відповідає дійсності, бо акції були підготовані працею інших російських та національних революційних гуртків. Большевики в них не відігравали помітної ролі.

Першу згадку про їх власну акцію в Україні маємо щойно з 1904 р. В цей час для них працювали в Києві О. Шліхтер, Г. Крижановський, Векс, Ж. Смідович, Карпів та інші. Як бачимо, всі — неукраїнці. Їм допомогала родина В. Леніна (сестра і брат), що жила тоді в Києві. Вони підтримували їх зв'язки з російськими соціал-демократичними організаціями.¹⁰

Большевики приписують собі на той час провідництво в таких революційних акціях: студентські заворушення 1905 року (насправді організовані «Бундом», РСДРП, польською корпорацією СР, РУП), демонстрації 17. X., 18. X. 1905, повстання саперів в Києві, повстання на броненосцеві «Потьомкін». Як відомо ці акції були спільною акцією всіх революційних організацій в Україні.

Щойно 1906 року большевики спромоглися видати в Києві 2 числа свого часопису російською мовою «Работник».

Новий вияв їх діяльності бачимо в році 1910—1911 (Є. Бош, Л. П'ятаков, Зарницький та інші).

Перші прилюдні збори своєї організації большевики відважилися зробити лише в березні 1917 р., вже по революції. В той час в їх організації згадується В. Затонський А. Іванов, Євг. Бош, Л. П'ятаков. Большевицька декларація про те, що їх партія тоді нараховувала 4 000 членів, не заслуговує довір'я¹¹).

Підривна праця большевиків проти українського народу, його державних та культурних прав, власне, починається задовго перед їх приходом до влади. Маю на увазі виступ П. Тучапського 1904-го року в часописі «Вестник Жизни» 1906 р., що в ньому співробітничали також В. Ленін, Троцький, Каменев, Луначарський та ін. От що писав Тучапський:

«На мою думку, життя українського народу занадто сплелось з життям російського народу і не тільки політично і економічно, але й культурно. Самостійної української культури нема. Українська культура не існує. Значить знищення національного гніту на Україні не дасть покищо в справі піднесення культурного рівня населення ніякого плюса». («Вестник Жизни» 1906 р.)¹²

9) А. М. Панкратова (редактор): История СССР, т. III, М., 1946, стор. 31, 34.

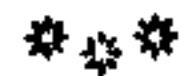
10) «1905-ий год на Украине». Вид. Іст. Партии КПБУ. Харків 1926.

11) Див. М. Попов. «Нариси історії комуністичної партії большевиків України». Харків 1930 — Ця праця підлягає повній критичній перевірці.

12) Цитую за книгою І. Мазепи «Україна в вогні і бурі революції, част. I., стор. 9.

З утворенням Центральної Ради, куди більшовики входили як фракція, вони провадили залаштункову протиукраїнську боротьбу, розсіваючи неправдиві чутки і перешкоджаючи здійснюванню заходів українських урядів (Центральної Ради, а потім — гетьманського і уряду Директорії УНР) в розбудові суверенної Держави.

У січні 1918 р. вони зробили провокаційну спробу втягти робітництво київського Арсеналу в конфлікт з Центральною Радою і захопити владу в Києві. Але виступ цей не був підтриманий робітництвом; збройна група більшовиків скоро була оточена і знешкоджена.

Зовсім інакше розвивався український національний визвольний рух. Від часу втрати своєї незалежності під ударами суздальських князів, татарських ханів та польських королів, в східньо-українських землях і під Польщею провідні люди України всіх станів боролися за відновлення єдності її земель, незалежності українського державного життя, за політичне й культурне відродження українського народу.

З українських державних мужів слід пригадати, наприклад, короля Данила Галицького, князя Константина Острозького, князів Олельковичів, Дмитра Байду-Вишневецького, гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепу, наказного гетьмана П. Полуботка, К. Розумовського, П. Кальнишевського, акцію графа В. Капніста (місія 1791 року), князя Репніна.

З кіл революційної інтелігенції селянського і духовного походження має бути відзначена патріотична діяльність козацьких літописців, автора «Історії Русів», Кирило-Методіївського Братства а особливо «Старої» і «Молодої» української громади в Києві. Останні, до виникнення самостійних українських політичних партій, керували всією національною українською визвольною і культурною працею на всьому просторі ідейно-соборної України, на всіх землях, де жив український народ¹³).

Діючи в умовах царської Росії та Австрії, в межах тих легальних форм, що на них інколи дозволяли уряди, враховуючи їх асимілюючу політику, Стара Українська Громада з Києва розбудувала в Галичині та у Швейцарії (Женева), резервні центри української науково-дослідчої і політичної акції, які діяли за всіх умов, в Женеві — до утворення нових еміграційних центрів у Празі, Берліні і Варшаві, а на західньо-українських землях, аж до підкорення цих земель більшовиками року 1939.

Тому, що програми централістичних російських партій не задовольняли революційних сил українського народу, вже на початку ХХ ст. виникли і почали швидко розвиватися українські політичні партії¹⁴): ТУП — Товариство Українських Поступовців (перед 1908 р.), РУП — Революційна Українська Партія — (з 1900 р.) УНП — Українська Народня Партія (з 1902 р.). Року 1904 РУП розкололася на «Спілку», (яка була проти автоно-

13) Архів Михайла Драгоманова т. I. Листування Київської Старої Громади (1870—1895 рр.) Праці Українського Наукового Інституту у Варшаві.

14) Історія революційної боротьби в Києві в ХІХ та початку ХХ ст. Видання ВУАН, Київ, 1930.

мії України) і УСДРП, що стояла на ґрунті власної української державности; далі постала УСП — Українська Соціалістична Партія з 1900 р., УДРП — Українська Демократично Радикальна Партія (1904 р.) та з року 1907-го гуртки соціалістів-революціонерів, а з 1917 р. постала Українська Партія Соціалістів Революціонерів. Пізніше утворилися ще партії: Українська Партія Соціалістів — Федералістів (1917), Селянська Спілка (1917 р.), Українська Трудова Партія (1917 р.), Партія Українських Соціалістів-Самостійників (постала в 1917 р. з УНП), Український Демократично Хліборобський Союз (1917 р.).

Український комунізм з'являється в Україні лише в 1919 р. вже після розбудови української держави і її міжнароднього визнання, та після перемоги большевиків а саме: Українська Партія Соціалістів-Революціонерів-Комуністів боротьбистів (1919 р.), Українська Комуністична Партія — УКП (1919 р.), що постала з УСДРП (неалежників). Тому всі твердження большевиків про те, що вони принесли національне й державне визволення пригноченим народам, є безпідставні; приклад української держави, це твердження зовсім збиває.

Розуміється, український національний рух і державницькі ідеали, що у всіх відтинках політичного мислення на Україні відповідали потребам і бажанням всіх шарів українського народу, мав глибоке коріння і поширювався швидко і особливо поза легальними його можливостями. Проте він використовував всі легальні форми для реалізації своєї ідеї, особливо в самоврядуванні (земські та міські управи, статистичні бюро та адміністративні канцелярії), в наукових закладах, і різних господарсько-адміністративних організаціях, на залізницях, пошті, телеграфі тощо. Цим і пояснюється той (для багатьох і досі дивовижний) факт, що в момент лютневої революції в Росії, український рух відразу з'явився як рух всенародній і одночасно діючий на всіх просторах українських земель.

Український національно-визвольний рух, не дивлячись на давні русифікаційні заходи російського уряду і колонізаційні — польського, був всенароднім і в межах колишньої російської імперії і в Австро-Угорщині. Про це виразно свідчать постанови про утворення суверенної української республіки і з'єднання всіх земель українських.

От що про це сказано в IV. Універсалі Центральної Ради з 9. (22). 1. 1918 р.:

«...ми, Українська **Центральна** Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіма сусідніми державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки Народові України»¹⁵).

В ухвалі Української Національної Ради ЗУНР з 3. січня 1919 року у місті Станиславові іменем цілої Західньої України сказано:

15) Текст подано за примірником з Музею Визв. Боротьби України в Празі. Він уміщений в кн. І. Мазепи: «Україна в вогні і бурі революції», т. III, ст. 158—161.

«Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західньо-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну одноцільну, суверенну Народну Республіку»¹⁶).

Те, чого не могли досягти столітні дипломатичні зусилля і інтриги Росії, Австрії та історичної Польщі — об'єднання всіх українських земель під зверхністю однієї з цих держав, сталося ще до появи большевиків в Україні, як лише впали ці імперіялістичні потуги і український народ зміг вільно виявити свою власну волю.

Без огляду на різні соціальні основи внутрішньої своєї політики, всі національні уряди України, розбудовуючи державу, поборювали большевизм від перших виявів його активності і, нарешті, збройно стали до боротьби з ним.

Перші сутички довелось мати збройним силам молодій українській державі із збольшевизованими частинами колишньої царської армії що, покинувши фронт, верталися зі зброєю з румунського і австрійського фронту через Україну до дому. Вони переходили українські землі, нищучи палаци та поміщицькі садиби, палючи економію, руйнуючи заводи, грабуючи села, кооперативи і населення міст, сіючи всюди анархію і національну ненависть, втручаючись у внутрішнє життя, убиваючи людей на шляхах, проводячи політичні вбивства — самосуди, без будьякої програми, а лише з большевицьким гаслом: «Грабуй награване».

Цю першу хвилю чужого і ворожого, збольшевизованого елемента, що нахлинув в Україну, викинено поза її кордони військами Центральної Ради, корпусом генерала, а потім гетьмана України Павла Скоропадського, військами Української Держави і Української Народної Республіки.

Дальша мирна розбудова і оформлення вільного українського життя продовжувалися у всіх ділянках. Це в першу чергу відновлення державного положення української мови¹⁷), незалежності української Церкви і релігійної толеранції¹⁸), зміцнення держави в сферах економічній¹⁹), політичній²⁰), державноправній²¹), забезпеченні громадського і особистого спокою²²), охороні народнього здоров'я²³), полагожденні внутрішніх націо-

16) Там же, т. III, ст. 167.

17) Накази коменданта Уманщини 9/1—1918, № 28 та 20/1—1919 № 34 (Нац. Деп. УВАН, I).

18) Відозва сп. УАПЦ Костянтина Уманського р. Б. 1922 (Нац. Деп. УВАН, I).

19) Наказ Гол. Військ. Комісара Уманщини ч. 19, 5/II 1919; 2/III 1919; м. Умань (Див. додаток ч. 7))

20) Див. додаток до цієї статті ч. I. Заклик українського Нац. Союзу. Наказ по залозі м. Умань ч. 4, 26/2 1919. Нац. Деп., УВАН, I).

21) Напр., Ухвала Укр. Нац. Ради з 3/1—1919 про злуку ЗУНР та УНР і інш. Див. додаток ч. 2.

22) Наказ Повіт. коменданта м. Умані ч. 35 з січня 1919 р. ч. 36; 26 січня 1919. Наказ по залозі м. Умані 2/III 1919. Див. додаток ч. 7.

23) Наказ по залозі м. Умані з 26/II 1919. I Ч. (Див. Нац. Деп. УВАН, I).

ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

БІБЛІОТЕКА

ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА

3550 0

нальних відносин розбудові професійних організацій²⁴⁾ розгортанні освіти: народніх шкіл, українських високих шкіл, та наукового життя (заснування Української Академії Наук у Києві). Одночасно для вчителства, робітництва, урядовців державного апарату та війська по всій Україні було переведено лекції українознавства, які в короткому часі, нагадали красві його культурні та історичні традиції, що стали основою культурного ренесансу України 20 рр. Урядові розпорядження, постанови й декларації громадських з'їздів, цивільні й військові оповіщення виголошувались завжди в українській мові. Все це найкраще свідчить про те, чим був зайнятий її уряд, чим була єдина в своєму прагненні воля українського народу до власного державного буття і організації мирного життя на глибокій християнській, національній і демократичній основі.

Ідейні і політичні основи українського руху того часу, зафіксовані у великій кількості документів закликах українського політичного провладу і духівництва, у міжнародніх договорах і зобов'язаннях України, в постановах селянських²⁵⁾, робітничих і військових з'їздів, в документах центрального Уряду (декларативного і адміністративного характеру), але головне — в масових оперативних наказах на фронтах боротьби і громадських виявах життя української периферії. Це свідчить, що рішення власного національного уряду були вже основою українського громадського життя.

Спроби большевиків повалити уряд Центральної Ради Української Народньої Республіки нападом ззовні помічаємо від 26 грудня 1917 року. Це була т. зв. перша Українсько-большевицька війна 1917-1918 рр. Так прийшло до першої советської агресії проти України шляхом офіційно виповідженої Раднаркомом РСФСР Україні війни. Не дивлячися на спротив армії УНР і населення міст, сіл і хуторів України, большевицькі армії просувалися через українські землі. Поступово впали: Харків, Катеринослав, Олександрівське, Глухів, Полтава, Конотоп, Бахмач; бій біля станції Крути (30. 1. 1918 р.).

Шлях Червоної армії позначився могилами українських патріотів, що воліли вмерти, ніж здатися ворогові. День трагічного бою і смерти героїв Крут став днем національної жалоби цілої України і символом її священної боротьби за волю²⁶⁾.

Бої далі відбулися за м. Київ: військом УНР зліквідовано большевицьке повстання в Києві з 29. 1. — 4. 2. 1918 р.²⁷⁾, евакуація уряду Центральної Ради з Києва (9. 2. 1918 р.), вступ війська большевиків до Києва під командою Муравйова і перебування його там від 9. 2. 1918 — до 1. 3. 1918.

Разом з окупаційною армією прибув до Києва і «уряд», т. зв. народній секретаріят, складений з таких членів РКП (Російської Комуністичної

24) Нац. Деп. УВАН І. «Громадське життя», Умань 1919. «Профессиональное движение», Умань, 1919.

25) Постанова селянського з'їзду Уманьщини 25 березня 1919. (Див. Нац. Деп. УВАН, І).

26) Дорошенко. Історія України (1917—1923) Ужгород 1932, т. І, стор. 291—292.

27) Д. Дорошенко. Історія України, Ужгород, 1932, т. І, стор. 292. Там посилання на документи.

Партії) Є. Бош, С. Бакінський, М. Скрипник, Є. Терлецький, Ю. Лапчинський, В. Затонський, В. Ауссем і, правдоподібно, Є. Медведів; потім до нього ввійшов і Ю. Коцюбинський. Перші свої розпорядження цей «уряд» почав видавати у Києві 2. 2. 1918 р. Українська мова була позбавлена права державної мови в українській державі. Офіційним органом цього «уряду» були видання в російській мові «Известия Совета Солдатских и Рабочих Депутатов» та «Вестник Украинской Народной Республики». Цей народний секретаріат згодом було розв'язано в м. Таганрозі.

Новий інвазійний комуністичний уряд України був створений вдруге в Москві 17. 11. 1918 р. рішенням ЦК РКП з членів цієї ж партії — неукраїнців. Як видно з часу його призначення, він був створений ще до початку воєнних акцій проти України. В большевицькій літературі це завойовання України большевицьким військом висвітлюється як героїчна боротьба трудящих проти свого «буржуазного» уряду. Що це була справжня зовнішня агресія проти України, видно з твердження офіційної історії ССРСР за редакцією А. М. Панкратової, (вид. 1946 р., ч. III, ст. 239); де пишеться: «На помощь революционным повстанцам пришла из Советской России братская Красная Армия». Насправді перебіг подій був інший від того, що подає большевиками писана історія. От як справді виглядала ця большевицька агресія.

В березні 1918 року рештки армії Муравйова та збольшевизованого чужинецького елемента силами армії Української Народної Республіки і німецьких військ були остаточно викинені за межі України²⁸). Вони зосередилися на північносхідньому кордоні України, де хотіли затриматися, але після нищівного розгрому українським і німецьким військом в бою під Злинкою були відкинені до Унечі.

Між 24 вересня і 15 листопада 1918 року большевики створили, заходами Антонова-Овсєєнко окупаційну армію під назвою «групи Курського напрямку», а 11. XI. 1918 року створено Раднаркомом РСФСР Революційно Військову Раду.

От що розповідають про це автентичні документи того часу. У проводі інвазійних військових частин стояла Революційна Рада, до якої входили: Сталін, П'ятаков, Затонський, Антонов-Овсєєнко. В складі т. зв. «групи Курського напрямку» теж були дві ніби-то повстанські українські дивізії, накази яких і звернення до населення видавано в російській мові. Вони були скомплектовані і озброєні на терені російської частини Чернігівщини і Курщини. Входила теж туди московська робітнича дивізія, 43. робітничий полк, 2. орловська бригада, боездатні партизанські відділи Кожевнікова (6 тисяч) з-під Уфи (татари), два полки Всеросійської Чрезвичайної Комісії (ВЧК), два продовольчі полки 8. армії, 4. кавказький полк. Полки Всеросійської Чрезвичайної Комісії, латиші, угорці, найманці з військово-полонених, татарські партизани Кожевнікова і московські робітники творили основу армії.

28) Далі всі факти цитую з таблиці «Рейду дивізії Щорса» в Україну. Матеріяли Київського будинку комуністичної освіти. Фото: Н. Д. УВАН І.

Про це писав майбутній командарм окупаційної армії Антонов-Овсенко в своєму листі до Леніна²⁹).

«Рада народніх комісарів (отже Петроградський большевицький уряд — П. К.) і за її вказівками Воєнна Рада, рішила негайно приступити до активних операцій проти України. Вже оформилася Рада Українського Фронту, замасковано названа Радою «Групи Курського напрямку». «Поможіть, Володимире Іллічу...»

В такий спосіб при особистій участі Сталіна і Леніна, Совнарком РСФСР готував новий напад на Українську Народню Республіку при допомозі нечисленних своїх агентів в середині Республіки, що висилали до большевицьких діячів Москви і Петрограду фальшиві запрошення ніби від імени українського народу дати зовнішню допомогу їх цілям.

Антонов-Овсенко радив Ленінові: «Зараз можна голими та спритними руками взяти те, що потім доведеться брати лобом».

Уряд Української Народньої Республіки негайно після того, як з'явилися війська окупаційної армії РСФСР на терені України, вислав ультиматум советському урядові 9. I. 1919, з вимогою припинити агресію. Текст ультиматуму був одночасно оголошений до відома населення України³⁰).

Армія УНР разом з повстанськими загонами намагалася звільнити українські землі від большевиків. Про ідеї, за які боролися повстанці свідчать такі документи, як Універсал отамана Григорієва³¹), та заклик отамана І. куріня смерти з 18. лютого 1919 року, оголошеного в місті Умані³²).

Напад червоної армії не мав підтримки місцевого населення і відбувався в формі рейду. У грудні 1918 року був зайнятий Новозибків, Гомель, Городня, Седнів, Чернігів; у січні 1919 року — Ніжин, Козелець, Димерка і Бровари. 5. лютого 1919 року проголошено в Харкові другий большевицький «уряд» України, створений ще в листопаді 1918 р. в Москві. 5. лютого — впав Київ; 20. березня — Вінниця, Жмеринка, 23. березня відбувся бій на річці Тетерів 3—12 квітня впав Бердичів, 30 травня — бій за річку Случ, в липні — Кам'янець-Подільський, Волочиськ, Радзивилів, Сарни; 25. серпня — знова бій за Коростень. В цьому бою 30. серпня був забитий повстанцями большевицький командир дивізії Щорс. 7. жовтня стався новий напад большевиків на Київ, 14-16. жовтня — тяжкий бій їх за Київ з денікінцями. Далі прийшло до нових акцій большевицької окупаційної армії на міста Чернігівщини і заняття їх (місто Чернігів — 5. 11. 1919), Кукша — 19. 11. 1919 р., Ніжин — 20. 11. 1919 р.; 15-16. 1919 р. був знова большевиками зайнятий Київ.

29) Див. М. Капустянський. Похід Українських армій, кн. I, вид. 2, М., 1946, ст. 28. Сама окупаційна армія не мала сил витримати зайнятих міст в своїх руках і тому міста по мірі просування армії вперед, знова випадали з під її влади.

30) Див. додаток ч. 3, до цієї статті.

31) І. Мазепа, «Україна в вогні і бурі революції», кн. III, ст. 182—183.

32) Заклик отамана І куріня Смерти п. Палія з 18. лютого 1919 р., до населення Уманьщини. Додаток ч. 5. та інформаційний листок штаба повстанчих військ Уманьщини. Відомість захоплення Києва військом Зеленого не підтвердилася.

В лютому і березні 1920 р. большевицька окупаційна армія веде бої з військом УНР та поляками, 26-27. квітня вибивається з оточення військами УНР в районі містечка Махнівка на Бердичівщині. Військом УНР 6. 5. 1920 р. знова відібрано було у большевиків Київ. У відповідь на це відбувся об'єднаний рейд армії «Курського напрямку» разом з армією Буденного в тил військ УНР (13 — 30. травня 1920 р.), заняття большевиками Володимира Волинського (7. серпня 1920 р.), перехід їх через річку Буг (9. серпня 1920 р.), бої під містом Грубешовим (9. 8.—6. 9. 1920 р.), ар'єргардні бої окупаційної армії з поляками (12. 9. — 6. 10. 1920 р.).

Після несподіваного замирення поляків з большевиками, большевицька окупаційна армія 2. 12. 1920 р. кинулася на нищення українського руху. У червні 1921 року нею придушене велике повстання в Радомиському і Чернобольському районах. В жовтні 1921 року ця армія взяла участь в придушенні другого Зимового Походу на чолі з ген. Ю. Тютюнником.

Високий ідейний рівень і відданість батьківщині українського війська можна бачити з того, що всі 359 полонених, які взяла червона армія з групи військ Української Народньої Республіки з другого Зимового Походу, що залишилися в живих і були присуджені на смерть, відхилили пропозицію большевицького командування вступити до червоної армії і тим самим спасти своє життя і відповіли на неї співом українського національного гімну. Всі вони були розстріляні в місті Базарі. Пам'ять про той день, як і про Крути, є днем національної української жалоби.

Крім описаної нами лінії наступу, окупаційна армія діяла в напрямі Кременчуг—Цвітково—Вапнярка. Тут були війська ВЧК під командою Сіверса, 2. советська «українська» дивізія, — під командою Уральця, китаїці, латиші, про що згадується в тих місцевих документах, що подано в додаткові до цієї статті.

Такі були етапи большевицької агресії проти України, що закінчилась встановленням советської влади.

Ця агресія відбулася також під претекстом «допомогти» робітництву і селянству України визволитися від своїх гнобителів (свого демократичного уряду) і була замаскована вигнанцями-комуністами з України.

У відміну від наказів української влади, всі накази цих агресорів та їх преса — писані і оголошувані російською мовою³³⁾ і обов'язково мають темою: стягнення контрибуцій, реквізицію не лише військового й громадського майна, але й грабунок майна населення, приватних помешкань, обеззброєння, репресії проти селян та української інтелігенції, і завжди закінчуються загрозою розстрілу, як звичайної форми відносин між владою і населенням у всіх питаннях громадського життя.

Урядовим розпорядженням українська мова не була визнана державною в українській державі³⁴⁾.

33) Накази окупаційної большевицької армії. Зразки див. додаток до цієї статті ч. 8, 17 березня 1919 р., ч. 9 — Начальника боевого участка на г. Умани и уманского уезда 26. апреля 1919 р. Ч. II. Приказ уманского революционного трибунала 1. VIII. 1919. Нац. Деп. УВАН I.

34) Наказ НКО Затонського, «Вестник Укр. Нар. Республіки», 4. лютого 1918 р.

Від часу закріплення большевиків в Україні нищення української державної самостійності провадилося большевицьким урядом послідовно, і це знайшло навіть відбиток в державних конституціях УССР, виданих в часи комунізму: в конституції з 14. 3. 1919 року, у військовому договорі 1920 р., в конституції ССРСР з 27. XII. 1922 р., в українській конституції з 10. 5. 1925 р., та нарешті в сталінській конституції 1936 року.

Після короткої і неглибокої українізації чужинецьких елементів урядового і партійного апарату, себто удосконалення цього апарату для праці в підбитій країні, окупаційний уряд ССРСР знову повернув до шовіністично-русифікаційного курсу.

Добрим показником цієї асиміляційної політики большевиків є побудова в Києві, поблизу пам'ятника Т. Шевченкові, пам'ятника Щорсові що був одним з большевицьких «героїв» описаної вище агресії 1919 року, та пов'язання цієї події з святкуванням Переяславської угоди.

ДОДАТКИ ДО СТАТТІ «БОЛЬШЕВИЦЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ»

Пояснення до документів

Оригінальні документи, що частину їх тут друкуємо, переховуються тепер в Національному Депозиті ч. 1 Української Вільної Академії Наук, як депозит проф. П. Курінного. Походження цих документів таке: року 1931 в м. Умані помер місцевий кооперативний і громадський діяч, член уманської старої української громади, свого часу співробітник історика Запоріжжя О. Скальковського, кореспондент часопису «Київський Телеграф» (псевдонім П. Український) і інш. часописів адвокат Петро Хведорович Курінний.

Крім багатьох нарисів з селянського життя, що він їх умістив в центральній і місцевій пресі, він залишив по собі низку манускриптів: «Свій життєпис» (1852—1930), з описом життя укр. селянства та інтелігенції, а з року 1900 аж по 1931 «щоденника» свого життя в кількості 53 томи по 100—200 стор. кожний, в якому він записував усі політичні події місцевого і загальноукраїнського життя, зміни влади (в м. Умані влада змінилася 34 рази), життєписи місцевих діячів, розмови з ними, долучав до того фото і документи доби в оригіналах. Цим він задокументував біля 75 років історії півд. Київщини, м. Умані. Документи зі щоденника скорочено позначено: Нац. Деп. УВАН І. Документи всі публікуємо з задержанням мови і правопису оригіналів.

В ході революційної анархії не всі рішення Українського Центрального Уряду досягали місць. Проте українські міста і села і їх рішення були тими стрижнями, довкола яких кипіло життя і йшла реальна боротьба за ідеї. Україна тих років уявляла власне сотки таких стрижнів, де кипіла боротьба з інвазійним большевицьким зійськом в ім'я захисту суверенності своєї держави.

Документи, що друкуються нижче, є типовими для тієї доби.

Додаток ч. 1.

До громадянства українського на Уманщині

Волею Українського громадянства в м. Умані складено Філію Українського Національного Союзу. Український народ в цей рішучий мент говорить своє слово. Коли народи вже доходять до волі своєї, український народ не може мовчати. Він силою своєї енергії створив свою державу, тепер йому треба закрі-

пити її, щоб дужими і сильними могли ми бути. Станьмо ж разом, браття, щоб не було сорому землі Українській. В єднанні сила народу. І буде він сильним і буде він міцним, як збере він сили розпорошені свої. Во ім'я скріплення Української держави і на процвітання демократичних принципів громадського життя, дужими могли ми виступити на міжнародній конференції мировій. Кому ще дорогі придбання культури, кого ще неогорнуло чуття байдужности, хто вірить ще в силу творчу во ім'я людського добра, — той стане працівником на ниві народній.

Маючи це все на меті зібрання Українців міста Уманя 3-го листопада було постановлено: 1) Організувати Уманську філію Українського Національного Союзу, 2) Вибрати тимчасову Раду Філії і доручити її організувати постійну Раду на основі представництва від організацій.

Виконуючи цю постанову, Тимчасова Рада звертається до всіх організацій Уманя й повіту партійних, професійних, наукових і інших приєднатись до Уманської філії Українського Національного Союзу, послати своїх представників в Раду від партій та Селянської Спільки по три, від інших організацій по одному. Коли-ж які організації силою політичних обставин розпалися або ослабли, свою діяльність занесли, то до них звертаємось з закликом відродитись і знову взятись до праці. Подбайте про легалізацію через затвердження статутів, для чого звертайтеся за порадами до юридичного відділу та до секретаріату філії.

Не гайтеся, громадяне, бо час цей великий і важний.

Тимчасова Рада Уманської філії Українського Національного Союзу.

Представників і переписку (кореспонденцію) треба направляти в 1-у Українську Гімназію ім. Б. Грінченка в м. Умані, Садова вул. номер 16. Представникам як і за всякими справками являться від 4 до 7 год. по полудні.

Додаток ч. 2.

Ухвала Української Національної Ради з дня 3. січня 1919 р. про злуку Західньо-Української Народної Республіки з Укр. Народною Республікою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західньо-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну одноцільну, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західньо-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1. грудня 1918 у Хвастові, та доручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з київським правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори з'єдненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західньо-Української Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконавчий орган.

За Виділ Української Національної Ради:

Др. А. Горбачевський

Др. Петрушевич

Телеграммы газ. «Свободный голос»
Ультиматум Директоріи Советскому правительству
(От укр. тел. а-ва)
(Официально)

КИЕВ (УТА) Директорія обратилась со следующим ультиматумом к совету народных комиссаров:

Утверждение совета нар. комиссаров о том, что оперирующія в районе Харькова войска не являются советскими, а составлены из украинцев, не соответствует действительности. Войска эти, состоящія с латышской, китайской и мадярской сформированы на территории России и содержатся на средства советского правительства грабят украинское население, арестовывают и избивают мирных жителей. В виду этого, директорія украинской народной республики в последний раз запрашивает российское правительство о том, что означает это наступление на территорию Украины, как на завоеванной земле.

При этом считает необходимым добавить следующее:

Комиссар иностранных дел, отрицая участие российских войск в нападении на Украину, в то же время предлагает правительству украинской народной республики приступить к мирным переговорам на условиях изменения внутренней политики украинского правительства по отношению к партии коммунистов и советам рабочих депутатов.

Из этого вытекает то, что российское правительство без всякого на то права вмешивается во внутренние дела украинского народа, а во вторых силою китайско-латышских штыков желает ввести на Украине такой порядок, который желателен русскому правительству.

На это директорія заявляет, что она никому не позволит за спиною украинского трудового народа решать его судьбу. Власть на Украине принадлежит исключительно украинскому трудовому народу и тем трудовым классам его, которые составляют основу всей социально экономической и национальной жизни на Украине, а именно трудовому крестьянству, которые составляют около 88 процентов всего населения, рабочим и трудовой интеллигенции. Конгресс, который созывается из представителей этих классов трудового народа, соответственно значению каждого класса и пропорции, будет иметь в украинской республике всю полноту власти и право окончательного обозначения форм правления, как в центре, так и на местах.

Между тем российское правительство ставит условием перемирия передачи власти на Украине советам рабочих депутатов, другими словами, весь украинский народ желает подчинить власти городского рабочего класса и то лишь той его части, которая называется большевиками, классу, который имеет не больше 4 проц. всего населения. Этот рабочий класс на Украине, в значительном количестве состоит из российских граждан, прісхазших сюда после войны. Таким образом, создание так называемых большевистских советов, на которых настаивает российское правительство отдало бы все трудовое украинское крестьянство и интеллигентный пролетариат под диктатуру фабричного, количественно незначительного пролетариата, а государственность Украины на своеволие пришлого элемента. Директорія этого не допустит.

Директорія ясно видит цель правительства народных комиссаров. Ему необходимо посредством этих большевистских советов захватить богатую хлебом,

углем и другими продуктами Украину, а также сделать ее своей колонией, какой она была почти 300 лет, в царствованіе русских царей и всех русских имперіалістов. По этой причине власть на Украине в руках местного, действительно украинского трудового народа, главным образом селянства, является препятствіем для імперіалістических целей російского советского правительства и поэтому этим правительством конгресс трудового народа Украины уже заранее не признается и служит оправданіем наступленія на Украину.

Директорія У. Н. Р. уведомляет весь трудовой народ Украины и весь свет с какой целью наемные советские войска, китайцы и латыши идут на Украину и повторяет, что трудовой украинский народ не позволит насиловать свою волю наемными латышами и китайцами.

Он противопоставит свою силу и будет до последней капли крови бороться против насилия за право свободного распоряженія своей судьбой.

Однако, повторяя, что правительство украинско-народной республики желает жить в мирных отношеніях со всеми своими соседями не желая проливать крови даже наемных китайцев, а тем более сынов своего народа, стремясь мирно разрешать всякіе конфликты, Директорія предлагает правительству російской республики в продолженіе 48 часов дать ответ на следующие вопросы:

1) Согласно ли правительство російской республики прекратить всякія действия против украинской республики и ее трудового народа?

2) Согласно ли или обязывается ли оно немедленно вывести свои войска с территории Украины?

С своей стороны директорія заявляет, что при исполненіи условія вывода російских войск из Украины правительство украинской республики готово приступить к мирным переговорам и товарообмену.

При этом Директорія заявляет, что всякое уклоненіе от прямого ответа или молчаніе после истеченія 48 часов т. е. до 18 часов 11 января будет считаться Директоріей официальным вызовом к войне со стороны російского правительства украинской республике.

Директорія этот вызов примет со всеми проистекающими из него последствиями как по отношенію к російской советской республике, так и по отношенію к своим 11 политическим и военным агентам на территории Украины.

9 января 1918 года*).

Ред. изд. С. Д. Духовный

Умань, тип. т-ва «Порядок».

Додаток ч. 1.

НАКАЗ 36

параграф 1.

З гяду на то, що рішуча боротьба зі внутрішніми ворогами Української Народної Республіки енергійно провадиться законними органами влади наказую всім військовим і громадянським органам боротися проти самочинних трусів, арештів і розстрілів, якими користуються вороги Республіки.

параграф 2.

Позаяк Український Народ вів боротьбу за свою самостійність і свободу, він умів в вміє з великою пошаною і любов'ю відноситись до свободи других наро-

*) Ця помилкова дата є в оригіналі. Має бути 1919 року.

дів, через те рішуче буду переслідувати тих провокаторів, які розсівають чутки про можливість єврейських погромів або агітують за них і віддавати під військово-польовий суд яко злочинців супроти У. Н. Республіки.

21 Січня 1919 р.

Повітовий Комендант Уманьщини полковник Заграничний.

Начальник штабу Панченко.

Значковий Ростріпенко.

Додаток ч. 5

ГРОМАДЯНЕ!

Гляньте і зверніть увагу на те, що на нашу Неньку-Україну в сучасний мент з усіх сторін сунуть хмарами вороги наші, як то: московські большевики з китайським, латиським та мадярським підкупленим військом, румуни та поляки, котрі грабують наш рідний край скілька мога. Вони знов хотять взяти наш нарід у свої лапи та собкаться ним, як чим небудь нікчемним.

Селяне, козаки і робітники! Невже ми в такій грізний мент не докажем, як колись наше славне козацтво, своєї козачої слави і не покажем ворогам, що ми нарід сильний, одважний, котрий вмє захистити свої права.

Хто почувас себе вірним сином дорогої Батьківщини той повинен захищати її від лютих ворогів:

По уповноваженню нашої влади я закликаю записуватись до 1 Куріня смерти окремого ударного загону всіх бажуючих служити у війську для охорони краю, як од зовнішніх так і внутрішніх ворогів.

Тішу себе надією, що громадянство обізветься на це і не залишить мій заклик без уваги.

Памятайте, що тепер настав грізний час для нас! Пора настала!

Вставайте громадяне, бо коли ми тепер не дамо ладу у своїй хаті, то ще можуть присунуться до нас французи та англійці, які знов можуть взяти нас у свої лапи як недавно німці. Тоді може загинути наша свобода й земля, котра нами кров'ю облита і вільність так тяжко й дорого куплена нами.

До зброї, брати!... Головами поляжемо а відберем від москалів та поляків незаконно взяті від нас наші права і вольности.

Отаман 1-го куріня смерти окремого ударного загону полковник ПАЛІЙ.

М. Умань 18 лютого 1919 року.

Запис і вербування козаків

у 1 курінь смерти окремого ударн. загону провадиться в м. Умані по Нижне-Миколаївській вул., гостиниця Безпалько, канцелярія куріня.

Примітка: кожен козак одержує 300 карб. місячної платні, а коли находиться в поході, то крім цього 20 карб. добових.

Додаток ч. 6.

НАКАЗ

головного військового комісара Уманщини 19 лютого 1919 року Ч. 10

Параграф 1.

Довожу до відома населення, що всякі реквізиції надалі припинені. Коли-б була необхідність реквізувати які небудь річі або майно то такі можуть бути

видані тільки по пред'явленні ордера за мою підписью і печаткою головного військового к-ра Уманщини.

Параграф 2.

Всі реквізиції які були проведені в життя на протязі 2 останніх днів лічити незаконними, а майно повинне бути повернено власникам, крім санітарного і медичного майна.

Параграф 3.

Роспускаються всякі чутки серед громадянства, що примусова позичка яка була накладена на населення в звязку з надзвичайно недобрим матеріальним станом війська, не позичка, а якоби контрибуція, ще раз доводжу до відома громадянства, що ці гроші лічаються як позичка і при першій можливості будуть повернуті населенню з державної скарбниці куди вони і були покладені.

Параграф 4.

Вважаючи за надзвичайно користну працю в сучасній мент театру Українського для українського війська і громадянства взагалі, наказую звільнити Українську трупу д. Прохоровіча, а також і всі українські трупи існуючі в м. Умані від оподаткування як державного так і мірського налогів.

Оригінал підписав полковник Дерещук.

Додаток ч. 7.

НАКАЗ

по залозі м. Умані

2-го березня 1919 року м. Умань.

Параграф 1.

Був мент коли м. Умань було в скрутнім грошовім становищі, що примусило місцеву владу звернутись до примусової позички в три мільйони карбованців.

Сучасний мент більш не потребує цього чому примусова позичка припиняється, всім внесшим негайно їх повернути.

Параграф 2.

Рішуче не дозволяю формування в районі окремого Запоріжського корпусу, яких бы то не було частин, не входячих в його склад. Головний військовий комисар Уманщини має бути згідно вибору народа, тільки посереднеча інстанція військ і мирного населення для інформації посліднього, але ні в яким разі не військова організація або інституція.

Параграф 3.

Коменданту осадного району м. Умань отаману Крату, вступити до виконання обов'язків помішника начальника 2 і Республіканської Запоріжської дивізії.

Параграф 4.

Обов'язки коменданта осадного району м. Умань покладаю на полковника Дерещука.

Параграф 5.

Наказую робітників жидівської віри звільняти від роботи по суботам, замість цього вони повинні працювати по неділям.

Параграф 6.

Як у часописі, так і по чуткам, зараз багато ходить балачок і турбування про

якійсь жидівський погром та інші бешкети над населенням. Напевно зазначаю, що це тільки провокаційні чутки чорної сотні і ворогів України.

Дорученому мені корпусу запорожців гостро стежить за загальним порядком на Україні, а також і за добробутом громадян взагалі недивлячись якої вони нації.

Начальник залоги, отаман ДАНЧЕНКО

Начальник штабу, отаман (підпис).

Додаток ч. 8.

ПРИКАЗ ПО ГАРНИЗОНУ Г. УМАНИ № 6.

Приказываю всему имущему классу гор. Умани снести к 5 часам вечера сего 17 марта по 3 пары белья, 3 полотенца, 6 носовых платка, 2 одеяла и 1 пару годных сапог. Взамен пары сапог разрешаю внести 5000 руб.

Все вышеозначенные вещи должны быть снесены в гост. «Регина» где будет заседать приемочная комиссия. За неисполнение — расстрел.

За Начальника Гарнизона Иван Гуценко.

Политком Н. Васич.

17 Марта 1919 года, г. Умань.

Додаток ч. 9.

ПРИКАЗ НАЧАЛЬНИКА БОЕВОГО УЧАСТКА ПО Г. УМАНИ И УМАНСКОГО УЕЗДА 26-го Апреля 1919 года.

Объявляю, с 6 часов вечера сего 26 Апреля в г. Умани и Уманского уезда, на 7 верст от границы уезда, ОСАДНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ.

1. Хождение по улицам после 10 часов вечера воспрещается.
2. Всякого рода собрания без разрешения Начальника Боевого участка запрещаются.
3. Театры могут быть открыты до 8-ми с половиною час. вечера.
4. Лица участвующие в воровстве, грабежах, в агитации и вооруженных выступлениях против Советской Власти будут расстреливаться в течении 12 час.
5. Все оружие, снаряжения, обмундирование военного образца, разграбленные при последнем бунте, лошади должны быть сданы в городе: начальнику боевого участка, в деревнях: в волость до 8-ми час. веч. 28 Апреля с. г.
6. За найденные после вышеуказанного срока поименованные вещи будут расстреливаться на месте, а имущество будет конфисковаться.
7. За пьянство, спекуляцию и распространение злостных слухов предавать виновных Военно-Революционному Трибуналу.
8. Немедленно до 8 час. веч. 28 Апреля 1919 г. сообщить, подать сведения Начальнику Боевого участка о всех запасах спирта и горючего материала не взятого на учет; подать сведения о невзятом на учет автомобильном имуществе,

автомобілях і мотоциклетах. За неподачу во время сведений буду предавать Армейскому Трибуналу.

9. Магазины и учреждения должны открываться и закрываться по новому времени. За неисполнение сего буду штрафовать.

10. Все ордера на аресты и обыски в городе и уезде мандаты действительны только за подписью председателя следственной комиссии 2 Дивизии тов. Уральца и Уездного Военного Комиссара. Ордера и мандаты действительны также и Уманской Чрезвычайной Комиссии.

ПРИМЕЧАНИЕ: Указанные в приказе часы, считаются по новому времени.

Начальник Воевого участка и Председатель Следственной Комиссии
2 Дивизии Украинской Сов. Армии Уралец

Начальник штаба Воевого участка Безруков
Военный Комиссар г. Умани и Уезда Славинский.

1-ая советская тип.

Додаток ч. 10.

3 мая 1919

Умань

16 мая

ОПЕРАТИВНА СВОДКА

Главкоштаба повстанческих войск Уманщины.

Повстанческими отрядами под керуванням отамана Кліменко захопленій район од м. Умані до Козлятину. Козлятин оточений зо всіх боків, — часи панування комуністів перелічені.

Завдяки надзвичайній воевничесті повстанців-селян ними захоплено між станціями Севастіановкою й Манистирищем панцир-потяг не дивлячись на його сильну озброєність. Вся команда панцир-потяга в голові з старщинами обезбросна. Захоплено три гармати й до них 2000 набоїв, 14 кулеметів й багацько до них набоїв, 2 бомбомета, 2 міномета та 150 полонених.

Червоноармейці тікають, кидаючи гружені потяги з харчами та військовим майном.

Селяне настільки захоплені повстанням, що зараз всюди по селах стоять готові зорганізовані в сотні козаки и нетерпляче ждуть заклику до бою з комуністами.

14 Травня б. року о 6 годині вечора повстанческі отряди отамана Зеленого під його керуванням взяли столицю України Київ. Ворогом залишено дуже багацько гармат тяжких і легких, кулеметів, рушниць і іншої зброї та різного майна. Пока ще кількість захопленого майна всього не з'ясована.

Влада «товаришів-комуністів» Раковського та Ко розбіглась.

Населення міста Києва зустрічало повстанців з великою радістю.

Наші отряди настільки широко повели наступлення вшир по фронту, що ми вже ввійшли в звязок правим крилом з військом отамана Волинця біля міста Валнярка.

Последні відомости, — зі штабу отамана Грігорієва; повідомляю що повстанцями взяті: Золотоноша, Кобиляка, Піратин, Кременчуг, Переяслав, Одесса, Херсон, Катеринослав, Харків.

Т. В. О. Начглавштаба Яковенко.

Тип. «Польза» И. Цейтлина

Борис Маргос

ЗАВОЮВАННЯ УКРАЇНИ БОЛЬШЕВИКАМИ

Для опанування України комуністи використовували всі можливі способи. Коли вони почували себе слабкими, вживали брехні і демагогії, а коли почували силу, вживали страйків, повстання, збройного нападу; коли ж захоплювали в свої руки якесь українське місто, вони не спинялися перед найжорстокішим організованим терором.

В червні 1917 р., коли Українська Центральна Рада випустила свій перший Універсал¹⁾, комуністи заявили ніби підтримку домагань Центральної Ради; а в цьому ж місяці на Всеросійському З'їзді Советів Робітничих і Солдатських Депутатів вони провели постанову: «Дати повну підтримку революційній демократії України»²⁾.

Занявши опозиційне становище супроти Тимчасового Правительства Російської Республіки, але **почуваючи** свою слабкість, вони намагалися завоювати симпатії українців, а тому протестували проти політики Тимчасового Правительства супроти Української Центральної Ради і проголосили, що визнають за Україною право на повне самовизначення³⁾.

Однак в липні 1917 р., коли Українська Центральна Рада (Київ) з органу виявлення національної волі перетворилася в публічноправове тіло,

1) Перший Універсал Української Центральної Ради був оголошений 10 червня (ст. ст.) 1917 р. Див. П. Христюк: Замітки і матеріяли до історії української революції 1917—1920, Відень, т. I, ст. 72.

2) Всеросійський З'їзд роб., солд. і селянських депутатів (с-р, с-д., і большевики) запропонував Тимчасовому Уряду: «а) видання деклярації Тимчасового Уряду за признання всім народам Росії права на самовизначення (аж до відокремлення), здійснюване шляхом угоди на всенародніх Установчих Зборах» («Известия Петроградского Совета Раб. и солд. депутатов», № 95, 18. червня 1917 р.).

3) Преображенський від імени фракції большевиків на З'їзді Советів роб., солд. і селянських депутатів вніс проєкт резолюції, що різко осуджувала політику Тимчасового Уряду у відношенні до України. Резолюція прийнята не була. (Там же, № 101, 24 червня 1917 р.). Порів. П. Христюк: Замітки і матеріяли до історії української революції 1917—1920. Відень 1921, т. I, ст. 84; т. II, ст. 29.

в Краєвий Парлямент⁴), а більшовики побачили себе в ній у зовсім незначній кількості і без надії знайти собі союзників, вони, не вносячи в її роботу нічого конструктивного, використовували своє перебування в ній для пропаганди, опозиції та саботажу її чинности.

В резолюції одної з конференцій комуністичної партії в серпні 1917 р. говориться, що вступивши до Української Центральної Ради, вони будуть провадити неослабну боротьбу проти буржуазії і буржуазного націоналізму і кликати робітників і селян під червоний прапор Інтернаціоналу до цілковитої перемоги пролетарської революції.

Маючи в своїм розпорядженні значні кошти, вони утримували тисячі агентів, що весь свій час віддавали агітації і зловживаючи демократичними свободами, що панували тоді по всій Україні, вони не спинялися перед самою безсоромною брехнею: нібито Центральна Рада захищає інтереси землевласників і капіталістів, нібито вона проти наділення землею селян, проти заключення миру, нібито в Генеральнім Секретаріяті засідають генерали, що хочуть відновити в Росії царську владу і т. п.⁵). Коли ж Генеральний Секретаріят вніс у Центральну Раду закон про земельну реформу, більшовицькі агенти вжили всіх засобів, щоб провалити цей закон як нібито не досить радикальний⁶).

З другого боку комуністичні агенти давали від імени партії демагогічні, нездійсненні обіцянки: всі робітники і службовці, незалежно від посади й роду праці, себто від чорноробочого до міністра, всі мають одержувати однакову платню, бо, мовляв, мають однакові шлунки; селяни мають одержати даром не тільки землю, а й необхідний живий і мертвий інвентар; в 1917 р. під час виборів до мійських рад, комуністична партія в своїх відозвах обіцяла дати добрі помешкання всім тим, хто мешкає в сутеренах або мансарді і т. п. Комуністична преса заявляла, що тільки комуністи дадуть народові повну свободу, що одначе не перешкодило більшовикам, як тільки до її рук приходила влада, безоглядно порушувати свободу друкованого слова⁷). Комуністична преса з усією силою виступала проти смертної кари; а пізніше, коли советські трибунали засуджували тисячі

4) В декларації Тимчасового Уряду до Української Ради писалось: «Заслухавши повідомлення міністрів Керенського та Церетеллі, Тимчасовий Уряд прийняв таку ухвалу: призначити, як вищий орган Управління красними справами України окремий орган — генеральний секретаріят, склад якого буде визначений Урядом в згоді з Центральною Українською Радою». (Там же, № 108, 4. липня 1917 р.). Порів. у Христюка, т. I, ст. 95 (Христюк подає дату 25. липня 1917 р.).

5) П. Христюк: Замітки і матеріяли до історії української революції 1917—1920, Відень, 1921., т. II, ст. 59—61; т. II, ст. 78. Текст Відозви Ген. Секр. і Центральної Ради до населення в справі спростування більшовицької агітації проти ЦР 30. XI. (13. XII. н. ст.) 1917 р.

6) Порів. П. Христюк. Там же, т. II, ст. 123.

7) Наприклад, Совет роб. і солд. депутатів 11. липня 1917 р. в місті Кронштадті «знайшов газету «Кронштадт», що її видає мійське самоуправління, недопустимою, і ухвалив видання газети припинити, щоб запобігти непродуктивній витраті народніх грошей». («Известия Совета раб. и солд. Депутатов», Петроград, № 116 за 13 липня 1917 р.). Порів. П. Христюк: Зам. і мат. до історії укр. рев., т. II, ст. 80.

людей на смертну кару, в своїх присудах вони звали це «найвищою мірою соціальної оборони», не говорячи вже про ті сотні тисяч, що були розстріляні без всякого суду.

Пригадую собі як комуністи, розвиваючи надзвичайну енергію, намагалися просякти в усі організації: повітові і губерніяльні Совети Робітничих і Солдатських Депутатів, професійні союзи, фабричні комітети, військові частини, школи, кооперативи скрізь творючи свої клітини («ячейки»), ведучи свою пропаганду, спричинюючи дезорганізацію.

Серед населення в той час, в наслідок цілеспрямованої політики реакційного царського режиму, панувала політична несвідомість. Комуністам удавалося знайти елемент, що брав на віру їхню пропаганду і, підпадаючи під їхній вплив, допомагав їм у підривній роботі. Правда, українське населення виявило більше свідомости і не так підпадало під вплив комуністів, як російське, але в містах було багато зайшлих російських робітників, незв'язаних з місцевим населенням і національно ворожих до Укр. Центральної Ради. Особливо ж добрий ґрунт знайшла большевицька агітація серед неписьменних росіян — солдат тих полків, що стояли, як залоги, в містах України і на фронті.

Що комуністична партія була чужим тілом для України, видно з того, що серед видніших членів її організації в українських містах переважали чужі люди з неукраїнськими прізвищами, як Бош, Аусем, Раковський, Люксембург, Горовіц, Дора Іткінд, Качурінер, Ерліхерман Повілайтіс, Крейзберг, Пуке, Картвелашвілі, Гамарнік, Зарніцин, Юрій і Леонід П'яткови Іванов, Лебедев, Медведєв, Дробніс і інші. Українські прізвища зустрічалися рідко і то більше серед осіб, що грали другорядну роль (Голубенко, Петренко, Карпенко). Треба ще додати, що частина українських прізвищ була псевдонімами осіб неукраїнського походження.

При виборах до мійських рад в літі 1917 року комуністи ні в одному з українських міст не одержали значної кількості голосів. А по селах їх було зовсім мало. При виборах до Всеросійських Установчих Зборів, переведених в кінці листопаду і напочатку грудня 1917 р. на засадах загального, рівного, таємного і безпосереднього голосування, комуністи одержали менше як десять відсотків голосів⁸⁾.

Тому большевики почали виступати проти парламентарної демократії, а висунули гасло: «вся влада Советам Робітничих і Солдатських Депутатів», що обіралися на засаді незагального, нерівного, нетаємного, а часто і не безпосереднього виборчого права; населення виявляло байдужність до цих Советів, а тому комуністам удалося майже скрізь узяти Совети в свої руки; де це не вдалося, там комуністи оголошували Совет буржуазним і організовували революційний Комітет із своїх прихильників.

Коли комуністи збройним виступом захопили владу в Петрограді, то Укр. Центр. Рада не визнала влади Народніх Комісарів на чолі з Леніном, і видала свій третій Універсал, яким проголосила Українську Народню Республіку⁹⁾.

8) Порівн. П. Христюк: Замітки і матеріяли до історії укр. революції 1917—1920 рр., Відень, 1921, т. II, ст. 111—112.

9) В III Універсалі читаємо: «Від нині Україна стає Українською Народньою Республікою». (Див. П. Христюк, там же, т. II, ст. 51. Текст III Універсалу Української Центральної Ради).

Комуністичний уряд в Петрограді, почувавши свою слабкість і непевність та бажаючи уникнути конфліктів бодай на перший час, спочатку не виявляв агресії і 15 листопада 1917 р. навіть видав «Деклярацію прав народів Росії» за підписом Леніна, як голови Ради Народніх комісарів, і Сталіна, як комісара національних справ, про право народів на самоозначення аж до відокремлення від Росії. Але вже в грудні він розпочав мирні переговори з Німеччиною і Австрією від імени усієї Росії, хоч влада його фактично обмежувалася самою російською етнічною територією і репрезентувати Україну. Крим, Кавказ, Дон, Сибір тощо він вже не мав жодного права. З тоги видно, що вже в той час він мав намір опанувати всі ці країни.

Увесь час комуністичний уряд в Петрограді визнавав Українську Народню Республіку і мав дипломатичні зносини з нею, як із самостійною державою, але в той час комуністична партія і комуністичні клітини в професійних союзах та в інших організаціях вели шалену агітацію по всій Україні проти Української Центральної Ради і її Генерального Секретаріату. То закидалося Центральній Раді, що вона не хоче заключати мир з центральними державами, то, що вона веде з ними мирні переговори; що вона підтримує капіталістів проти робітників і селян; що вона «всадила ніж в спину революції»; веде опортуністичну політику і т. п.

В той самий час у Києві комуністи організували Воєннореволюційний комітет для підготовки збройного повстання і захоплення влади; переведення повстання 12. грудня 1917 р. було доручено П'ятакову, Пуке і Павілайтісу (всі — неукраїнці).

В цій акції комуністи хотіли опертися на ті полки київського гарнізону, що склалися з росіян і перебували під впливом комуністів; але Ген. Секретаріат в одну ніч обеззброїв ці полки і вивіз біля 15 тисяч солдат росіян за межі України.

На другий день після того комуністичні клітини оголосили загальний страйк, але страйк не вдався. Тоді большевицький головнокомандуючий дав наказ двинути з фронту 2-й Гвардійський Корпус, що складався з росіян і був під впливом комуністів, поскидав своїх старшин і своїм командантом обрав комуністку Євгенію Бош. Серед солдатів корпусу велася посилена агітація про необхідність зайняти центр буржуазії Київ і знищити Укр. Центр. Раду, це «осіное гнездо контрреволюції»; говорилося, нібито під захистом Центр. Ради в Києві позбіралися царські генерали, що їх комуністи прогнали з фронту; при цім натякалося, що в Києві можна пограбувати буржуазію.

Але вірні Центральній Раді полки заняли залізно-дорожні станції і загородили дорогу на Київ, а залізнодорожні службовці направляли потяги із збільшеними вояками у Росію, минаючи Київ¹⁰).

Тимчасом Совет Народніх Комісарів жорстоко розправлявся з своїми противниками в Росії: широко провадилися утиски преси, розганялись політичні зібрання, арештовувались й розстрілювались політичні противники, при чім старих революціонерів і видатних соціалістів кваліфікувалося як прихильників буржуазії і контрреволюціонерів. Так укріплювалася советська влада.

10) Порівн. Д. Дорошенко: «Історія України», т. I, ст. 224.

В середині грудня 1917 року Совет Народніх Комісарів, уклавши перемир'я з німцями, почував себе вже настільки сильним, що вирішив розпочати збройну агресію, одночасно використовуючи своїх прихильників («п'яту колону») в самій Україні.

Головним командувачем сил, призначених для агресії, був іменований Антонов-Овсенко. людина з українським прізвиськом, що нічого спільного з Україною не мав¹¹⁾.

На 17 грудня 1917 р. Київський Совет Робочих і Солдатських Депутатів, що був під великим впливом большевиків і росіян-небольшевиків, скликав у Київ Всеукраїнський Конгрес Рад Робочих і Солдатських Депутатів в надії, що більшість конгресу буде складатися з большевиків і що можна буде виставити конгрес як протипагу Центральній Раді.

Того ж самого 17. грудня Совет Народніх комісарів в Петрограді послав телеграфічний ультиматум Центральній Раді, в якому повторював, що визнає за Україною право на самовизначення аж до відокремлення від Росії, визнає Українську Народню Республіку, але одночасно обвинувачував Центральну Раду в тому, що вона обезброює большевицькі полки, захищає контрреволюційне повстання на Дону, не пропускає туди советських військ, а натомість дає вільний проїзд через Україну донським козакам. В разі неодержання задовільної відповіді на протязі 48 годин Совет Народніх Комісарів вважатиме Центральну Раду в стані війни з ним. Ультиматум підписали Ленін і Троцький, як комісар закордонних справ, так що ця телеграма носила міжнародній, а не внутрішній характер.

Совет Народніх Комісарів сподівався, що цей ультиматум матиме корисний для нього відгук на Конгресі Советів Роб. і Солд. деп. і посилить ворожі вияви цього З'їзду проти Центральної Ради. Але виявилось, що на 2500 членів конгресу було тільки біля 60 большевиків, і конгрес осудив ультиматум Народніх Комісарів, а поступування Центральної Ради визнав правильним¹²⁾.

Тоді большевики виступили з Конгресу, поїхали до Харкова, де робітництво складалося переважно з виходців з Росії, оголосили там себе I Всеукраїнським З'їздом Робітничих, Солдатських і Селянських Депутатів, ухвалили гостру резолюцію проти Української Центральної Ради, ого-

11) «Ще в першій половині грудня (1917 р.) В. Антонов-Овсенко був призначений головнокомандуючим большевицькими відділами, які оперували проти Дону і проти України.» (Д. Дорошенко: «Історія України», т. I, ст. 224.)

12) Страшну ворожість до большевиків виявив скликаний большевиками Всеукраїнський З'їзд Рад Робітничих, Селянських і Солд. депутатів у Києві 17—19. XII. 1917. Див. П. Христюк. Зам. і мат. до іст. укр. рев. 1917—1920, Відень 1921, том II, ст. 70. П. Христюк як учасник з'їзду відзначає: «Насправді не було ще на Україні ні одного з'їзду, який би з таким обуренням ставився до большевиків, як цей з'їзд, скликаний большевиками. На ньому большевиків виявилось 60 на 2500 делегатів. З'їзд заплямував в своїх постановах їх підривну роботу щодо української державности і інтересів української демократії. На виборах до загальноросійських установчих зборів на Україні большевики одержали лише 10%».

лосили її розпущеною, а замість Української Народньої Республіки проголосили Українську Советську Республіку.

Але вони не могли виявити особливої чинности, аж поки не вступила в Харків червона гвардія, що прибула з Росії і розброїла український полк, що був у Харкові. Тоді тільки вони оголосили, що обраний ними в Харкові виконавчий комітет перебирає на себе владу на всій Україні, назвавши себе Народнім Секретаріатом України. Таким чином це був уряд фактично настановлений окупаційною армією проти волі місцевого населення.

З Росії прибували все нові війська; з їх допомогою місцеві большевики («п'ята колона») захоплювали поступово владу в містах на Харківщині, Катеринославщині, Полтавщині. Ці війська склалися по часті з авантюрницького елемента, а по часті з людей, збаламучених большевицькою пропагандою, нібито Україна не хоче дати хліба Росії; а там тоді вже почувалася деяка нестача хліба через дезорганізацію торгівлі і транспорту. Тому озброєні росіяни йшли на Україну, щоб здобути хліба. Українців у червоній гвардії майже не було¹³⁾.

Червона гвардія посувалася по залізницях, захоплюючи міста і залізничні станції, але обминаючи села; тоді ще по селах большевицькі агенти лише поширювали пропаганду, що советська влада, це — влада робітників і селян, що вона воює тільки проти буржуазії, а тому селянам боятися нема чого. Селяни, стомлені трьохлітньою війною (1914—1917 р.), не виявили активности; тим більше, що большевики перші місяці обмежувалися привласненням складів з усяким товаром в містах та на залізничних станціях, а по селах реквізицій не робили.

Інколи місцеві большевики в містах робили повстання за кілька днів до приходу червоної армії; тоді українська влада легко придушувала це повстання з огляду на слабкість большевицьких організацій в Україні. Але за кілька днів по тому приходила червона армія, захоплювала місто і вчиняла жорстоку розправу. Відомі, наприклад, накази одного з червоноармійських командирів Муравйова, перед захватом Полтави, де десять днів перед тим було придушено повстання, зроблене місцевими большевиками. В цих наказах говорилося: «Нещадно вирізати всіх захисників буржуазії». Червона армія видавала свої накази і навіть вивішувала оголошення російською мовою.

Так було і в Києві, на який червона армія насувалася зі сходу і з півночі. В кінці січня 1918 року вибухло повстання. Большевики в ночі напали

13) Перші українські советські військові частини почали большевики створювати з місцевого українського населення щойно 20. січня 1918 р. «Вісник Української Народньої Республіки» ч. 1 з 4 лютого 1918 р. друкує «Декрет про організацію Народньої Революційно-Соціалістичної армії на Україні», в якому читаємо: «Для захисту та зміцнення Народньої Влади і для остаточної перемоги робітників та біднішого селянства над буржуазією, організувати нову соціалістичну Робітничо-Селянську Армію «Червоне Козацтво»... Декрет підписали народні секретарі внутрішніх справ — Є. Бош, судових справ — В. Люксембург, фінансів — В. Ауспен і праці — М. Скрипник.

на тюрму, випустили карних злочинців, дали їм зброю і, збільшивши так свої ряди, захопили телеграф і ще деякі установи. Одночасно вони оголосили неутралітет і в боях участі не брали.

Муравйов бомбардував Київ важкою артилерією. Сили Муравйова перевищували сили Центральної Ради в кілька разів. Українське військо і влада змушені були залишити Київ і відійти на Житомир. Автор цих рядків, залишився в Києві і був свідком вступу цих військ до столиці України. Це були росіяни, солдати в російських уніформах, і червона гвардія в шкіряних куртках.

Вступаючи в Київ, Муравйов дав наказ нещадно знищити всіх офіцерів, юнкерів, українських вояків і всіх ворогів революції. В перші ж дні було розстріляно до 3000 осіб без будьякого суду¹⁴⁾.

Пізніше, за часів німецької окупації, большевики в Україні не виявляли себе ні збройними повстаннями, ні навіть страйками; вони вели мирні переговори і уклали мир з тодішнім українським урядом, в склад якого входили і капіталісти, і великі землевласники, і промисловці.

У Києві в 1918 році перебувала Дипломатична Місія Російської Советської Республіки. Вона ввійшла в зносини з большевицькими організаціями в Києві і постачала їм гроші сотнями мільйонів, так що вся Україна була тоді, так би мовити, засипана советськими грішми. Але большевики в Україні в той час обмежилися лише підпільною пропагандою та скріпленням своїх таємних організацій. Уряд Української Советської республіки, а з ним і всі видатні комуністи повтікали з України в Москву. В 1918 році в Москві відбувся також і конгрес української комуністичної партії.

Коли вибухло повстання Директорії проти тодішньої влади, комуністи в ньому участі не брали. За те, як тільки німецька армія залишила Україну і в Україні постала демократична влада Директорії Української Народньої Республіки, зараз же советська червона армія почала свій наступ на Україну, навіть без формального оголошення війни. Коли міністер закордонних справ Укр. Народ. Республіки В. Чехівський, заявив телеграфічно протест проти цього наступу, тодішній міністер закордонних справ Рос. Сов. Республіки відповів, що це неправда, що Совети на південь від Курська не мають жодного війська. Коли Чехівський на це зауважив, що бої йдуть біля Білгороду (щось сто клм. на південь від Курська), тоді Чічерін відповів, що це не советська армія, а українські робітники і селяни, що повстали проти Директорії і її буржуазної політики. Не допомогло і зауваження Чехівського, що серед взятих в полон вояків нема зовсім українців, а є лише росіяни, китаїці і мадяри. Чехівський доповідав про це на засіданні Ради Міністрів УНР, на якому автор цих рядків був присутній.

14) Про свою владу Муравйов дав в своєму Наказі ч. 14 таке вяснення: «Цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановлюємо, всебічно підтримуємо її силою цих багнетів». Див. П. Христюк: Зам. і мат. до історії укр. революції 1917—1920 р.р., Відень, 1921, т. II, ст. 149.

Уряд Укр. Народ. Республіки вислав у Москву спеціальну місію для переговорів з Леніном і Чічеріном на чолі з Семеном Мазуренком, але й це не мало наслідків: агресія червоної армії продовжувалася. Слідом за нею з'явився в Україну і новий уряд Української Советської Республіки, організований у Москві. Цей уряд був зовсім слабкий не мав серед українського населення жодної опори і не користувався нічиїми симпатіями; він опирався виключно на збройну силу окупаційної армії.

На цей раз Директорія УНР мала значно більшу військову силу ніж Центральна Рада, бо українські селяни вже побачили, що несе із собою советська влада, і виступили проти агресора далеко активніше. Але Директорії довелося вести війну зразу на три фронти: з півночі наступала червона армія, з заходу поляки, а з півдня російська монархістична армія Денікіна. Крім того Україна не мала ні від кого допомоги, а на території України, в наслідок політики царського уряду, не було фабрик ні зброї ні муніції. Армії ж польська і денікінська мали видатну підтримку держав Антанти.

Червона армія мала величезні запаси зброї, але була так зле організована, що українське військо видержувало напір втричі персважуючих большевицьких сил; тільки коли приходилося мати проти себе масу війська вп'ятеро більшу, українці вже не видержували напору.

Зате надзвичайно добре був організований советський шпіонаж: агентурну службу несли комуністичні клітини, розкидані по всій Україні, добре зорганізовані в 1918 році. До приходу советської армії вони себе нічим не виявляли, лише займалися підпільною пропагандою і шпіонажем. А з приходом советського війська до якогось міста, вони зараз же утворювали революційний комітет і організовували місцеву владу, хоч серед місцевого населення мали зовсім незначну кількість прихильників¹⁵⁾.

Советськи агенти зовсім не займалися тоді пропагандою комунізму, вони обмежувалися агітацією проти Директорії, розпускаючи про неї різні неправдиві чутки: нібито Директорія закликала на Україну військо Антанти, нібито вирішено, що Україна має дістатися Франції, яка забере в свої руки всі копальні й залізниці; що землю знову буде повернено поміщикам; ставили в провину Директорії зріст цін і безробіття і всі інші лиха, що постали в наслідок війни і советської інвазії.

А коли, щоб довести фактом брехливість обвинувачень його у ворожому ставленні до робітництва і селянства, уряд Директорії скликав до Києва Трудовий Конгрес, що складався з вибраних делегатів від робітників, селян і дрібних урядовців, без участі буржуазії, то советська пропаганда назвала цей конгрес парламентом куркулів, себто заможних селян.

¹⁵⁾ Головнокомандувач тодішньої большевицької інвазії на Україну Антонов-Овсєнко у своїх «Записках» (т. III) пише: «...нема чого й числити без пересунення значних сил Червоної армії не тільки на успіх революційного руху, але і на сам його вибух». (Див. М. Капустянський: Похід Українських Армій, Мюнхен, 1946, стор. 27).

Ця пропаганда часто мала успіх і викликала незадоволення не тільки серед населення, а й у війську: переставали поступати податки, невдавалися мобілізації, поширювалася дезерція; деякі військові частини виявляли непослух (так, отаман Григоріїв відмовився координувати свої операції з операціями військ Директорії). Ці розрухи дуже допомагали червоній армії.

Через відсутність відповідних фабрик в Україні й неможливість організувати товарообмін з іншими державами, армія Української Народньої Республіки скоро вичерпала засоби зброї й амуніції, не мала ліків, відчувала нестачу одягу та взуття; але не дивлячись на це, героїськи боролася проти інвазії на протязі цілого року, ставлючи опір противнику, в чотири—п'ять разів численішому і значно ліпше озброєному.

Тільки, коли вичерпалися останні матеріяльні можливості, здесяткована боями й хворобами Українська Армія, разом з урядом Української Республіки, змушена була відійти за межі України.

О. Ю р ч е н к о

ДО ПИТАННЯ СОВЕТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕСПУБЛІК ССРСР

(На досвіді України)

Національна політика большевизму як ідеологічного руху, а після здобуття ними влади — як організованої державної сили, щодо не російських народів імперії впливала так з їхнього світогляду, як і з конкретних політичних вимог.

Большевизм уже в передреволюційний період свого розвитку не міг обминути проблеми суцїх і майбутніх політично-державних взаємин народів, що в силу тих чи тих історичних обставин, опинились у рамках російської великодержави, бо він розглядав себе провідною політичною силою, покликаною перевести цілковиту перебудову всього державного й суспільного порядку Росії. Природньо, в цій проблемі одне з перших, центральних місць займала Україна — найповажніший чинник між недержавними національними складниками тодішньої Росії так щодо кількості населення, як і економічних можливостей.

Розв'язування національного питання взагалі й питання недержавних народів в межах тодішньої Росії большевицька теорія намагалася базувати на марксівських принципах, т. зв. «науковому» соціалізмі. Правда, дальша практика комунізму, як чинної державної системи, свідчила скорше не так про послідовність застосування цих принципів у житті, як більше про відповідне використання їх для конкретних практично-політичних тенденцій і цілей. Проте, за джерело всіх своїх заходів у ділянці національних проблем, офіційна большевицька теоретична думка подає т. зв. «марксо-ленінську науку», яку вона розглядала як, мовляв, новітній етап «наукового соціалізму».

Як відомо, в основу теоретичної будови «наукового соціалізму» було покладено інтернаціоналізм, тобто світогляд, що в суспільному й політичному житті дає перевагу понаднаціональним моментам і підпорядковує їм інтереси національні. Большевизм, що займав крайню позицію в інтернаціональному соціалізмі, з особливою виразністю підкреслював, зокрема на початкових етапах свого розвитку, примат класового інтересу над загальнонаціональним. Зрештою, й цей останній трактувався як пев-

ний вияв класових спрямовань, продиктований вимогами конкретних історичних обставин. В полеміці з українським соціал-демократом Юркевичем, ще перед першою світовою війною, Ленін на формулу Юркевича: «зпочатку національна справа, а потім пролетарська», відповів своєю настановою протилежного характеру: «зпочатку пролетарська, а потім уже національна справа». С. Ронін (сучасний советський автор) так визначає роль національної проблеми для большевизму: «Ленін і Сталін у своїх працях звертали особливу увагу партії на те, ... що національне питання при всій його важливості все ж посідає підпорядковане місце проти вирішного чинника — соціально-класового, проти питання про той політичний і соціальний устрій, у рамках якого ті чи ті нації перебувають». Примат класових вимог, як найвищого ідеологічного імперативу, категорично висловив Сталін 1923 року на XII з'їзді Рос. Комуністичної Партії у виступі проти т. зв. «націонал-ухильників»: «Слід пам'ятати, — сказав він, — що, крім прав народів на самовизначення, є ще право робітничої класи на зміцнення своєї влади й цьому останньому праву підпорядковано право на самовизначення. Бувають випадки, коли право на самовизначення стає в суперечність із іншим, вищим правом, правом робітничої класи. В таких випадках — це треба сказати просто — право на самовизначення не повинно правити за перешкоду справі здійснення права робітничої класи на свою диктатуру. Перше має поступитись перед другим»¹). Класовий чинник, як «вирішний», на думку большевиків, потребував, для здійснення своїх історичних цілей, поперше збереження або й створення просторово великих державних об'єднань та суворо політичного й адміністративного їх централізування. VII Конференція Комуністичної Партії України (що, як відомо, є організаційно частиною Комуністичної Партії Советського Союзу) свого часу прийняла за «керівну засаду» при розв'язуванні національної проблеми «перевагу великих державних утворів» (хай і різнонаціональних) над меншими однонаціональними. Сучасний советський правник проф. І. Левін аргументує цю основну партійну настанову тим, що «в умовах соціалізму... всі національності зацікавлені не в державному відокремленні, а в об'єднанні в рамках великої багатонаціональної держави». Суспільно-історичний ідеал большевизму — соціалізм, що мав би завершити всесвітній порядок, не міг знайти свого, бодай часткового здійснення на надто вузькій для нього національній базі. Тим то комуністична революція як не національна, але інтернаціональна, мала б виписувати на своїх прапорах гасло об'єднання окремих національних держав у більші міжнаціональні утвори й, у всякому разі, не допускати до розпаду тих великопростірних і різнонаціональних державних організмів, у межах яких вона могла б здобути перемогу. Сама ж по собі ідея нації, як самотнього в своїх зовнішніх виявах, у внутрішній суті й історичних спрямованнях утвору була не тільки чужа «революційному марксизмові» але й ворожа; тому і ідея національної держави вважалася чинником історично шкідливим. Виходячи з цих ідеологічних напрямних, крайне крило марксистського соціалізму намагалось послідовно додержуватись цих поглядів на національну

1) С. Ронін. К истории конституции СССР 1924 года. Москва. 1954, стор. 11.

2) Сталин, Сочинения, т. 5, 264—275.

проблему й впровадити їх у практику своєї політичної акції. Цей, т. зв. «люксембургіянський» (від імені польсько-німецької соціал-демократки Рози Люксембург) напрям, що розглядав національні рухи недержавних народів як процес історично віджилий і для соціалістичного ідеалу негативний вважав національні рухи за явища ворожі класовим завданням пролетаріату і закликав їх поборювати. Проте люксембургіянство, не зважаючи на свою простоту й ідеологічну послідовність, не стало офіційною політичною лінією большевизму, хоч, своїм негативним наставленням до національно-визвольних прагнень недержавних народів, воно цілковито відповідало ідеології большевицького руху. Причиною цього було, насамперед, те, що останній, як політична сила, що постала в конкретних історичних обставинах, ставив собі за завдання не так зберігати ідеологічну послідовність й ортодоксальність, як конкретну мету — створення потужної, суворо сцентралізованої держави. На протязі всієї своєї історії большевизм раз-у-раз жертвував своїми ідеологічними постулятами ради конкретних політичних цілей або маневрував тоді, коли безпосереднє здійснення його програмових засад було неможливим. З таких мотивів провід большевицької партії в своїй національній політиці замість «люксембургіянської» прямолінійности мусів висувати в своїй національній політиці еластичну тактику, творцем і теоретиком якої був Ленін і почасти його спадкоємець Сталін.

Ленінова теорія національного питання виходила з визнання національних рухів неросійських народів як історичної дійсности, що не тільки не могла бути скинута з рахівниці, але й відкривала можливості використання їх, як допоміжний чинник, у «пролетарській революції». Відповідно до цих міркувань Ленін наполегливо обстоює гасло «права народів на національне самовизначення», що було проголошене свого часу як одна з програмових засад російської соціалдемократії в національному питанні, що допускала навіть «державне відокремлення». Таке поставлення проблеми не тільки протиставляло Ленінову тактику щодо недержавних націй крайньо інтернаціоналістським гаслам «національних нігілістів» — люксембургіянців, але й зближувало її з найрадикальнішими течіями національних рухів. Справді бо, вістря своєї полеміки в національному питанні провідник і теоретик большевизму (а за ним і його майбутній наступник Сталін) скеровували не тільки проти люксембургіянських течій, але й проти прибічників гасла т. зв. «національно-культурної автономії», піднесеного й обґрунтованого австрійськими соціал-демократами Реннером, Шпрінгером і Отто Бауером. Якщо перші стояли на позиції негування національних моментів у розвитку політичного й соціального життя суспільства, то останні шукали розв'язання проблеми в рамках багатонаціональних державних спільнот поза площиною національно-державних формацій. Таким чином Ленін виступав у марксістсько-соціалістичному русі так проти національних «нігілістів», як і проти національних «мінімалістів».

Проте, така ніби радикальна позиція, проклямована назовні як агітаційне бойове гасло, цілковито не визначала наміру її оборонців ті постуляти послідовно застосовувати в практичному здійсненні. Автори свідомо розрізняли поставлення тих формул розв'язки національної проблеми від їх здійснення. Першим і, власне, головним «контрзасобом» проти можливої реалізації «екстремістичних» Ленінових декларацій про «національне самовизначення аж до державного відокремлення» була його ж

така теза про наявність існування всередині кожної нації «двох націй — нації «визискувачів» і нації «визискуваних». Теза ця зобов'язувала «пролетарських революціонерів» стимулювати й поглиблювати розклад єдиної національної спільноти за цими класовими ознаками. Ця тактика, при зовнішньо-декларативному визнанні скрайніх національно-революційних кличів, фактично провадила б до розбиття й послаблення національно-визвольної акції й до узалежнення, а то й цілковитого підпорядкування, відповідних суспільних складників недержавної нації «пролетарським» провідним чинникам метрополії. Це цілком впливає з тактичної настанови Леніна для соціалістів пануючих і поневолених народів: «Пролетаріят повинен вимагати волі політичного відокремлення колоній і націй, гноблених «його» нацією... з другого боку, соціалісти пригнічених націй повинні особливо обстоювати й переводити в життя цілковиту і безумовну, в тому числі організаційну, єдність робітників пригніченої нації з робітництвом нації що пригноблює»³). Отже, якщо «революційні марксистки» державних та імперських націй зобов'язувались до постановлення якнайширших гасел національного й державного самовизначення для всіх народів, то їхні однодумці всередині недержавних націй фактично позбавлялись права й можливостей ці гасла переводити в життя. Вони мусіли лишатись у «цілковитій», «безумовній» і, найголовніше «організаційній» єдності з ідейними й політичними центрами метрополії, залишаючи справу здійснення чи нездійснення «самовизначення» й «державного відокремлення» на ласку тих останніх. Наявність названої ідейної й «організаційної» єдності, при одноразовому настирливому й послідовному обстоюванні Леніном суворо централізованої структури «партії робітничої класи», закріпляла цей стан речей. Вождь большевизму, як відомо, від самого початку руху запекло боровся проти будьяких спроб організаційної самостійності соціалістичного руху серед окремих народів тодішньої російської імперії. Як свідчить один із колишніх близьких співробітників Леніна ще в початковий період розвитку большевицького руху, «Ленін головний злочин їх (ідеться про представників жидівської соц. партії «Бунд») бачив у тому, що стан Бунду в загальній російській соціал-демократії вони хочуть установити на засадах федерації. «Не деякої автономії, а, зауважте, федерації. На це ми ніколи не підемо». За твердженням наведеного автора, для Леніна, «святість централізму в будові партії мала... таку ж цінність, як найважливіші пункти її програми»⁴).

Щоб ясніше усвідомити собі справжню вагу цих безоглядно централістичних настанов Леніна та можливостей або, власне, неможливостей здійснення його кличів «самовизначення аж до державного відокремлення», слід пригадати Ленінові теорії щодо характеру майбутньої революції в Росії й ролі класи міського пролетаріату та большевицької партії в ній. Ленін виходив з того, що ця революція матиме дві фази, — буржуазно-демократичну й пролетарсько-соціалістичну, що безпосередньо в'язатимуться між собою в одному, щодо часу не відокремленому, процесі. В політичному розумінні перша фаза розвиватиметься в умовах «демократичної диктатури пролетаріату й селянства», друга — в умовах самої «диктатури пролетаріату». Треба зауважити, що на обох названих

3) Цитовано за Сталіном. Сочин., т. 5, стор. 264—275.

4) Н. Валентинов. Встречи с Лениным. Нью-Йорк. 1953, ст. 178.

етапах плянованої большевизмом революції роля «гегемона» в ній мала б належати міському робітництву. Монопольним же речником його волі й керівною силою мав бути «авангард» кляси — большевицька партія.

Іншими словами, остання відразу ж готувалась до ролі провідного чинника так у революції, як і в створеному в наслідок її політичному й суспільному ладі. Оскільки цілий процес розвитку державного, соціального й громадського життя опинився у руках цієї єдиної, суворо сцентралізованої політичної сили або принаймні, під її пильною контролею, то цілком природньо, що питання самовизначення фактично залишались цілком на ласку й неласку саме цього чинника. Сам же большевизм розглядав себе, як єдиний, неподільний за національними ознаками, сцентралізований рух у межах цілої імперії. Ця партійно-структурна єдність і неподільність, у свою чергу, була прототипом для майбутніх державних стосунків усередині старого імперського комплексу. Большевики, будучи, за Леніновим виразом, «централістами з переконання», не уявляли для здійснення своїх плянів ані доцільним, ані можливим допустити не тільки до поділу імперії, але й навіть до її реальної політично-державної децентралізації. Зокрема в своїй практичній програмі розв'язання національної проблеми в тодішній Росії вони не тільки серйозно не припускали можливості відокремлення національних країв, але були навіть проти федерації. Остання не розглядалась, «як найдоцільніша... форма державного устрою» «навіть у багатонаціональній державі», як каже сучасний дослідник советського державного права проф. Левін. Інший автор характеризує пляни Леніна і його партії щодо впорядкування національно політичних стосунків у тодішній російській державній спільноті так: «Для найкращого задоволення інтересів окремих національностей, що населювали Росію, большевицька партія пропонувала надати автономію областям, які відрізнялись особливими господарськими й побутовими умовами й національним складом людности»⁵). Історик пізнішої советської федеративної конституції С. Ронін стверджує, що «в переджовтневий період» Ленін плянував запровадити «в майбутній соціалістичній Росії унітарну, централізовану... республіку», в рамках якої допускалась для «об'єднаних нею націй» лише можливість одержати «право обласної (підкр. наше. О. Ю.)... автономії»⁶). Перша в революційні часи большевицька партійна квітнева конференція 1917 року навіть «не заторкнула питання про федеративний устрій»⁷). Щойно в серпні того ж року, з уваги на потужність національних рухів, зокрема перед скликанням з ініціативи Української Центральної Ради конгресу національностей у Києві, Ленін вперше припустив можливість федерації, що «за особливих умов може бути кроком наперед», і то тільки «переходовою формою... до централістичної республіки»⁸).

При таких плянах політично-територіальної організації майбутньої російської великодержави, проголошене гасло «права націй на самовизна-

5) П. Кораблев. Разработка Лениным и Сталиным основных принципов советского многонационального государства. Вопросы истории. 1954. кн. 3 Москва, ст. 6.

6) С. Ронін: К истории разработки, утверждения и развития сталинской конституции. Москва. 1951, стор. 11.

7) Кораблев. Разработка Лениным и Сталиным основных принципов сов. многонац. государства... ст. 7.

8) Там же.

чення» було позбавлене найменших можливостей зреалізування й ставало фікцією.

Міркування, що спонукали большевицького вождя декларувати засади, здійснення яких стояло в явній суперечності з його власними устроєвими цілями і загрожувало їх виконанню, — впливали з двох мотивів: перший виходив з оцінки стану національних рухів неросійських народів імперії. Ця оцінка (як показали дальші події революційного часу, фальшива) базувалась на уявленні про порівняну слабкість тих рухів (за винятком Фінляндії й Польщі, фактично на той час уже відокремлених від Росії) й створювала надії, що «дев'ять десятих національностей Росії після повалення царату» й установа більшевцької диктатури «не захочуть відокремлюватись» (Сталін); тим більше, що пропаганда проти державного відокремлення цих народів мала вестись рівночасно з проголошенням гасла «самовизначення». «Право націй на самовизначення — пише сучасний советський історик А. Панкратова, — не означало обов'язкового відокремлення від Росії. Навпаки, Ленін і Сталін навчали, що докорінні інтереси трудящих усіх націй потребують міцного союзу визволених народів навколо російського народу»⁹). Отже, не побоюючись, що гасло «самовизначення» може розвалити імперську будівлю через уявну неспроможність національних рухів його зреалізувати, большевицький провід сподівався використати (за допомогою цього гасла) ці рухи як певний допоміжний чинник у своїй боротьбі за державну владу. І це був другий мотив, що безпосередньо впливав із першого. З цих міркувань Ленін, використовуючи непоступливу позицію Тимчасового Уряду щодо скромних домагань Української Центральної Ради почати попередні заходи до запровадження в Україні автономного устрою, гостро заатакував петроградський уряд, за його ставлення до цих вимог. В той же час, у липні 1917 р., большевицька партійна конференція «Південно-Західнього Краю» в Києві, в момент коли Рада провадила напружену боротьбу за створення бази для національно-політичної самоорганізації України, ані словом не згадувала в своїх резолюціях «ані Центральної Ради, ані української автономії», вимагаючи, натомість, «провести роботу в українських масах населення, розколюючи їх по лінії класової боротьби й відриваючи революційні елементи від шовіністичного впливу українських соціал-демократів»¹⁰).

Виходячи з засади, що «багатонаціональна держава в царській Росії», хоч і була «насильницькою єдністю», проте, «мала поступове значення», большевизм ще перед здобуттям влади був рішений зберегти й зміцнити цю єдність за всяку ціну.

Цілий російський територіальний імперський комплекс большевики розглядали беззастережно як економічне (а також і політичне, й культурне) ціле, як єдину «країну», з «історично укладеним поділом праці між центром і окраїнами». Вельми характеристичним є, що аргумент географічно-господарського «поділу праці», висунений большевицькими теоретиками щодо російських «окраїн», який мав би історично виправдати їх «насиль-

9) А. Панкратова. Великий русский народ — выдающаяся нация и руководящая сила Советского Союза. Москва. 1947, ст. 100.

10) Цитовано за Д. Дорошенком, Історія України. 1917—1923 рр. т. 1. Ужгород, 1932, ст. 119.

ницьку єдність» з «центром», установлену царатом, не стосувався колоній західних великодержав. Момент «історичної поступовости» в складанні західних колоніальних імперій та «поділу праці» всередині їх вони, звичайно, або виминали, або, особливо останнім часом, відкидали. Відповідно до цього розглядались революційні рухи колоніальних народів як історично поступові явища, спрямовані на політичне відокремлення від західних метрополій. Ленінова вимога до «соціалістів пригнічених націй» — «провадити в життя цілковиту й безумовну, в тому числі, організаційну єдність» з соціалістами метрополій не стосувалась фактично соціалістичного руху в колоніях. Дальший шлях цих країн мав проходити цілком окремо від колишньої метрополії й відповідно до стану їхнього економічного й суспільного розвитку. Виходячи з різниць такого розвитку між метрополіями й колоніями, вважалось цілком природним і, власне, конечним підтримувати цілком різні політичні й соціальні напрями майбутніх історичних процесів у капіталістично високорозвинених західних великодержавках і в економічно відсталих колоніальних краях. Перші вважались за цілком «дозрілі» до соціалістичної революції, другі потребували ще революції «буржуазно-демократичної». В зв'язку з цим перед пролетаріатом західних країн залишалась у силі лише перша половина Ленінової формули щодо його тактики в національно-колоніальному питанні, а саме та, що обов'язувала «вимагати волі політичного відокремлення колоній і націй, поневолюваних «його» нацією. Ленінова теорія національного питання не ставила жодних інших завдань щодо тих країн і народів, зокрема завдання перетворити «насильницьку єдність» колоніальної імперії на об'єднання, оперте на інші засади, на єдність «добровільну», перед робітництвом західних держав. Мало того, вона схильна була розглядати будьякі спроби подібних заходів за приховані тактичні кроки пролетаріату «буржуазно-демократичних країн», спрямовані на врятування своїх колоніальних імперій.

Цілком в іншій площині розглядали большевики історичну роль російського пролетаріату щодо народів російських «окраїн». Проголошуючи його іменем «право націй на самовизначення» й навіть «на державне відокремлення», большевицькі провідники й теоретики були переконані, що «коли раніше, як зазначав тов. Сталін, — роль об'єднувача згори брали на себе пануючі експлуататорські класи, то після перемоги Жовтневої Революції роль об'єднувача належала новій суспільній класі — пролетаріатові Росії.»¹¹⁾

Отже, якщо колоніальні імперії західних великодержав розглядались виключно як конгломерати різних політичних, економічних, суспільних і культурних чинників, то російська імперська спільнота, навпаки, «мала поступове значення». Вимогою історичного, суспільного й політичного прогресу щодо перших мала б бути їх беззастережна ліквідація, виразне здиференціювання революційних процесів в окремих їхніх складниках, з тим, що колоніальні, «буржуазно-демократичні» революції не тільки не повинні були в'язатись із «соціалістичними» революціями в метрополіях, але звичайно мали їх випереджувати. Пролетаріат західних метрополій не лише не відігравав би ролі гегемона в імперських революційних зрушен-

11) Образование СССР. Сборник документов под редакцией Генкиной. Москва. 1949. Предисловие, ст. 5.

нях, але, навпаки, мав би виконувати допоміжні функції, саботуючи й дезорганізуючи заходи проти повсталих колоній.

Коли ж ідеться про російські умовини, то тенденції, спрямовані на поділ імперії, розцінюваної як історично прогресивне явище, большевизм не міг і не хотів розглядати як реакційні. Революція народів «окраїн» не то не могла передувати керованій «пролетаріатом Росії» загальноросійській революції, бо большевики взагалі не могли навіть її уявити як окремий процес. За Леніновою теорією, перед російським пролетаріатом лежала місія не тільки довершити «власний», т. зв. «соціалістичний» суспільний переворот, але й виконати перед тим «буржуазно-демократичну революцію» ще й за інші суспільні класи й, головне, за народи «окраїн». Для цих соціальних і національних чинників у названому процесі залишались, щонайбільше, допоміжні функції керовані революційним гегемоном, — «пролетаріатом Росії». Надзвичайно цікавим і прикметним було те, що большевизм, щоб здобути владу й зберегти, зміцнити, а згодом і поширити старий імперський комплекс, без вагань став на шлях ревізії своєї доктрини, якої єдино правдивим і послідовним носієм вважав себе, — тобто марксизму. Якщо в ділянці національно-колоніальних стосунків Ленінові (і Сталінові) формули щодо позаросійських просторів якимось можуть бути вкладені в рамки засад ортодоксального марксизму, то большевицька теорія й практика щодо відносин у межах російського імперського комплексу стоїть у кричущій суперечності з ними. Теза, наприклад, марксизму про можливість соціалістичної, «пролетарської» революції лише у країнах суспільно-економічно дозрілих, яку Ленін і його послідовники беззастережно застосували до колоніальних країн і народів західних великодержав, утрачала свій характер обов'язкової історичної норми, коли йшлося про російські «окраїни» й потребу затримати їх у складі одного, спільного з метрополією, державного об'єднання.

Так, самі большевицькі ідеологічні й політичні провідники в резолюціях X з'їзду Рос. Комуністичної Партії (березень 1921 р.) констатували, що у межах сов. державної спільноти є «до 30 мільйонів переважно тюркської людности, яка не встигла перейти капіталістичний розвиток й не має або майже не має свого промислового пролетаріату»¹²). Не зважаючи на те, краї з названою людністю вже з 1918 року були втягнені в орбіту «соціалістичної революції», й на їхніх просторах впроваджена «диктатура пролетаріату», якого вони не мали або майже не мали. Ця диктатура пролетаріату в «окраїнах» мусіла спиратись майже виключно на нечисленні, зайшли, колонізаторські елементи й, природньо, на силу метрополії. Розходження з «догматичним марксизмом» (вираз Сталіна) вирівнювались Леніновим «марксизмом у дії» і Сталіновим «творчим марксизмом», так, як цього потребувало здійснення конкретно-політичної мети большевизму, в даному випадку — відбудування й зміцнення старої імперської будови.

Проблема до того часу недержавних народів імперії могла отже знайти своє розв'язання, таким способом, тільки в рямках цієї останньої, без порушення її цілості. Тут головним завданням було не допустити до розпаду «історично складену» за царів «насильницьку єдність» шляхом пере-

12) ВКП(б) в резолюціях своїх съездов и решениях пленумов Центральных Комитетов. Изд. 6. Москва. 1940, ч. 1, стр. 382—388.

творення її «на багатонаціональну советську державу, побудовану на братерській єдності й цілковитій добровільності»¹³⁾). Тактично функцією висуненого большевицьким проводом перед здобуттям влади гасла «самовизначення» було саме прокласти шлях до перетворення «насильницької», тобто опертої на голий, неприхований примус «єдності» царської імперії на відповідно зорганізовану шляхом посередньої й прихованої пресії «братерську єдність» советської «багатонаціональної держви».

II.

Всі ці головні напрямні большевизму як ідеології, політичного руху й керівної політичної сили в площині його мети й тактики щодо неросійських народів кол. імперії, висунені й вироблені ще перед здобуттям влади й перебранням на себе відповідальності за дальшу долю цієї імперії, залишались і на пізніше підставами й дороговказами для нього. Усі зміни форм і подекуди методів організації стосунків з колишніми окраїнами, (насамперед з Україною), що їх можна було спостерігати протягом усього існування советської держави, особливо протягом першого п'ятиріччя, були не чим іншим, як зумовленим обставинами шуканням відповідних тактичних способів, щоб ці напрямні й засади здійснити.

Видана на восьмий день існування першого большевицького уряду — т. зв. Ради Народніх Комісарів, «Деклярація прав народів Росії», що проголошувала «рівність і суверенність» цих народів та їх «право на самовизначення аж до державного відокремлення», мала поперше, своїм завданням продемонструвати назовні готовість большевицького проводу сплачувати свої політичні векселі, видані в період підготування й розгортання боротьби за владу; подруге, в цей початковий момент коли переворот не був ще закріплений, особливо на периферії держави, забезпечити собі якщо не підтримку, то, принаймні, неутралітет зорганізованих національних чинників «окраїн». Правда, політичний ефект і правні наслідки названої Деклярації 15. листопада 1917 р. виявились у дальшому скорше негативними, ніж позитивними, для новопосталого советського уряду, але останній, з одного боку, перебував під впливом своїх хибних оцінок політичної ситуації на «окраїнах», з другого — виходив з неминучости — і то не зовсім безпідставно — опублікування такого документу. Провід большевицької партії, тепер уже пануючої політичної сили в центральній частині держави, був і далі певний того, що справа «самовизначення» залишиться по поваленні попереднього режиму й усунення його представників на місцях або цілковито в руках нової «всеросійської» влади або, принаймні, під її пильною контролею. Неприємною несподіванкою для неї вже в перші тижні по жовтнево-листопадовому перевороті виявилось те, що цей процес — і то цілком незалежно від Деклярації петроградської Ради Народніх Комісарів — пішов поза межі її впливів і звичайно проти них. За два тижні по петроградському перевороті Українська Центральна Рада (що в ній на цей момент не було жодного большевицького депутата) проголосила відновлення української державности й відмовилась визнати владу, утворену у

13) Образование СССР... стр. 5.

російській столиці. В той же час і Фінляндія проголосила свою державну самостійність. На шлях фактичної незалежності став ряд козачих країв, Закавказзя тощо. Ідея самовизначення об'єктивно повернулася вістрям проти авторів Деклярації 15. листопада, оскільки в їхньому намірі лежали пляни, протилежні засадам, проголошеним у тому акті. Перед Радою Народніх Комісарів постала альтернатива, або під тим чи тим претекстом, заперечити правосильність актів, якими «країни» відокремлювались і відосібнювались від нового режиму й ставали на шлях власнодержавности, або визнати dokonані факти й шукати способів повернути їх у річище власних плянів іншими методами. Був, як відомо, й третій шлях — надати засадам Деклярації 15 листопада реальне значення й узяти до уваги проголошені акти самовизначення народів і країв дотеперішньої рос. держави. Але він був для нової советської влади відразу ж виключений, як несполучний із основними ідеологічними й політичними напрямними її творців. Раднарком не почувавчи себе в достатній мірі озброєним пропагандними й примусовими засобами, щоби беззастережно стати на перший шлях, шлях відвертої боротьби з усіма проявами самовизначення й відокремлення «окраїн», удався до комбінованої тактики. І так, він не визнав актів політичної самоорганізації й відокремлення від сов. центру козачих країв, відмовляючи їм права на самовизначення з причин ніби їх етнографічної приналежності до російського народу й трактуючи їхні заходи як «заколот»; з другого боку державнотворчі акти виразно неросійських країв, як України й Фінляндії, були в Петрограді формально визнані, але одночасно розпочато заходи до унеможливлення їх реалізації. З цього моменту починається довгий шлях складних, прямих і побічних, випадних і оборонних, відвертих і прихованих, примусових і агітаційних, аргументованих мотивами «революційної акції» як і «легальности», дій і заходів, що мали одну мету — не допустити до здійснення права самовизначення народів кол. російських окраїн. Стосунки тієї ж влади з Україною є одним із особливо яскравих прикладів цієї запеклої й багатобічної боротьби большевицької диктатури проти національної незалежності й демократичної державної самоорганізації тих народів.

Большевизм, як політичний напрям, наголошуючи з наведених уже тактичних мотивів гасла широкого, і максимально посуненого національного самовизначення, в той же час був рішуче проти засади національної державности як практичного устросевого принципу. Ленін не тільки категорично обстоював суворо централістичну структуру єдиної «російської» клясової пролетарської партії, але й хотів бачити «в майбутній соціалістичній Росії» також «унітарну, централізовану... республіку»¹⁴⁾. Він був твердо переконаний, що «принцип федерації»... «абсолютно несполучний із принципом централізму». Іншими словами, не тільки поділ російської великодержави на самостійні державні утвори, але й державні форми політичної самоорганізації національних складників імперії, навіть при умові їх залишення в рамках імперської спільноти, він уважав ворожими основній, непорушній засаді суворого устросевого централізму. В цей період розвитку большевицького руху, ще перед здобуттям влади, Ленін волів подекуди терпіти цілковитий відхід від Росії деяких її окраїн, ніж утрима-

14) Ронин. К истории конституции СССР 1924 г. ст. 11.

ті їх коштом відмовлення від свого ідеалу централізованої державної цілокупності майбутньої соціалістичної республіки.

Большевицький провідник побоювався наявності широко розвинутих державницьких аспірацій тільки в «однієї десятої» народів тодішньої імперії, а саме в Фінляндії й, можливо, Польщі¹⁵). З їх національно-розвитковими потребами більшість народів, керованих або контрольованих в своєму політичному житті «пролетаріатом Росії» і «його» авангардною силою — большевицькою партією, залишалась би в складі російської державної цілості, і мала б задовольнитись щонайбільше «обласною автономією». Перші сумніви щодо можливості цих устрєєвих засад постали у Леніна, як уже зазначалося, вже перед опануванням влади, восени 1917 року. Причиною цього був несподіваний для Леніна і його партії розмах національних рухів особливо українського. Зокрема виступаючи з тактичних мотивів по боці домагань Української Центральної Ради до Тимчасового Уряду, большевицький провідник не міг не знати тодішніх плянів і гасел Ради щодо перебудови державних стосунків між народами російського імперського комплексу саме на федеративних засадах. Це, в свою чергу, не могло не спонукати його вже тоді замислитись над доцільністю ревізії свого негативного ставлення до федеративних устрєєвих форм державного життя. Але, так чи так, большевицька партія в цілому і її місцеві організації на національно неросійських теренах держави протягом революційних місяців, ще перед т. зв. жовтневим переворотом не то ніде не підносили в своїй практичній діяльності федералістичних, ба й навіть автономістичних вимог чи гасел; вони, здебільшого, ставились до них з неприхованою неприязню, а то й ворожістю. Ми вже згадували про резолюції «південно-західної» красвої конференції в липні 1917 р., які в один із напруженіших моментів у стосунках Центральної Ради з петроградським урядом, зовсім обминули питання політичної самоорганізації України а головне своє завдання вбачали в боротьбі з українськими політичними партіями за впливи на маси. Максимальна увага до національних проблем, виявлена київською большевицькою конференцією, полягала в тому, що тоді було визнано потребу «видавати нашу (тобто партійну) літературу мовами народностей, які заселяють Південно-Західній Край». Отже, ціла українська національна справа зводилась до питання про використання в публічному житті певних теренів південної частини російської держави мови однієї з народностей, що «заселяють» ці терени. Переважно явно «люксембургіянський» провід большевицьких центрів на Україні (брати П'ятакови в Кисві Артем у Донбасі, Квірінг у Катеринославі тощо) в своєму виразно наприхильному ставленні до українського національного руху йшов аж так далеко, що уникав трактування України й українського народу як окреслених територіяльних і національних визначень. Природньо, що при такому ставленні до цих проблем партійні большевицькі організації в Україні об'єднувались навколо кількох «краєвих» центрів, безпосередньо пов'язаних з всеросійським проводом і не творили своєї окремої, навіть у рамках єдиної РСДРПб.,

15) Щоправда, й тут чималі надії большевизм покладав на неутралізацію тенденцій цієї країни до власнодержавности з боку по-«люксембургіянському» наставленої «Соціал-демократичної Партії Королівства Польського й Литви», ідеологічно й організаційно пов'язаної з російською большевицькою соціал-демократією.

організаційної цілості для України. Шукаючи способів установити й закріпити свої впливи в краю через т. зв. совети робітничих і солдатських депутатів¹⁶⁾ большевицькі осередки були поставлені ходом подій поза рямки процесу не тільки українського національного руху, але й закладання основ нового політичного статусу України. В липні 1917 р., коли київські большевики тільки що переконались в потребі користуватись у своїй пропаганді не тільки російською мовою, але й мовою «народностей», які заселяють Південно-Західній Край» (тобто нецілу Правобережну Україну), створена в ході національного руху на широкій базі репрезентації українських політичних, громадських і суспільних організацій, Українська Центральна Рада перетворилась на загально визнане і правно легалізоване представництво Краю і його людности в цілому, а її виконавчий орган — на «вищий орган для керування краєвими справами на Україні»¹⁷⁾. Хід подій, що розвивався у цьому краю у несподівано бурхливому темпі, виразно йшов повз можливі сфери ідейних і організаційних большевицьких центрів і осередків. Тоді ж, у липні 1917 р., перед большевиками «Південно-Західнього» й «Південного» країв постала дилема, або стати на відверто воєнну стопу щодо організованих українських національних сил і встановлюваного ними нового політичного й навіть правного порядку на цих теренах, або примиритись з цією ситуацією. Третього виходу не було. Можливість перебрати на себе ролю політичного гегемона, або бодай одного з вирішних чинників у тодішніх українських умовах, для большевицького руху була виключена. Національний момент у питанні про дальший характер політичних відносин на просторах тодішньої російської держави (і в першу чергу в Україні) набрав такого значення, яке змушувало большевицький провід до переоцінки критеріїв, якими вони керувались раніше. Він мусів був констатувати (як про це подавав пізніше головний експерт партії й установленого нею згодом советського режиму, Сталін), що «питома вага національного руху виявилась далеко серйознішою, а шлях об'єднання націй (тобто збереження старого великодержавного цілого на перебудованих і змінених засадах. О. Ю.) — далеко складнішим, ніж це могло здаватися раніше, в довосний період»... І коли ще в середині липня на партійній конференції в Києві большевики головний притиск робили на тому, що «ми не підтримуємо сепаратистських тенденцій», що «ані відокремлення, ані краєва автономія не вирішують національного питання» і навіть більше, що «нація — анахронізм, ідеологія минулого, перейдений ступінь, одна з тих «святинь», які пролетаріят має змести»¹⁸⁾, то за кілька тижнів пізніше большевицькі провідні осередки в Києві не бачили перед собою іншого виходу, як узяти участь у висланні до Центральної Ради своїх делегатів спільно з усіма іншими місцевими організованими неукраїнськими й т. зв. «об'єднаними» (тобто без спеціально укр. національного спря-

16) Органи, що прагнули здійснювати політичну організацію міського робітництва, чисельно дуже скромної щодо кількості всієї людности краю сусп. верстви, й вояцьких мас, поважною мірою неукраїнських, з складу чисельних військових одиниць і з'єднань, які в наслідок прифронтового розташування українських територій 1917 р. заповнювали їх.

17) З Постанови Тимчас. Уряду з 15 (2) 7. 1917., Наведено за Дорошенком, т. 1, ст. 114.

18) Д. Дорошенко. Історія України... т. 1, ст. 118.

мовання) політичними й громадськими чинниками. Участь большевицьких сил на Україні в складі краєвої репрезентації обмежувалась на ту пору кількома десятками депутатів з-поміж 212 представників неукраїнських партій і організацій (загальне кількість членів пленуму Центральної Ради досягла 822 осіб) та в складі її вужчого тіла — Малої Ради — двома членами (з 18 представників неукраїнських політ. груп і 58 осіб загального складу). Не бажаючи, проте, й надалі співпрацювати з українськими політичними чинниками, й розглядаючи свою роль на форумі Ради, як опозиції або, просто, обсерваторів, київські большевики, разом із тим, не почували себе в стані виступати, як раніше, коли не проти більшості Ради в питаннях її соціальної політики, то, в усякому разі, проти її національних домагань. Перебування большевицьких представників у Центральній Раді було порівнюючи короткотривале: 8. листопада, на другий день большевицького перевороту в Петрограді, Мала Рада висловилась «проти повстання в Петрограді» й заявила, що «буде енергійно боротися з усякими спробами піддержати бунти на Україні»¹⁹⁾. Ю. П'ятаков, лідер київського большевицького центру, вбачаючи в ухвалі Ради проти «повстання петербурзького пролетаріату й війська» так само удар «і по нашій партії», заявив про вихід большевиків із Ради з тим, що останні залишили собі далі вільні руки»²⁰⁾. Однак, не зважаючи ані на відмовлення Центр. Ради визнати нову петроградську владу, ані на розрив київських большевицьких кіл із Ц. Радою партійний провід і створений ним совєтський уряд не наважились стати на шлях відвертого побороення й заперечення державовстановчих актів Ради, не дивлячись на те, що вони стались цілком без участі «пролетаріату Росії, керованого Смольним інститутом і об'єктивно йшли всупереч його дотеперішнім тактичним настановам. Не здобувши контролю над здійсненням самовизначення, до якого большевизм не збирався допустити, і маючи намір провадити «агітацію не за відокремлення, а тільки за право (!) на відокремлення» він почав відтепер шукати нових шляхів до опанування ситуації на Україні й інших неросійських просторах, при чому уникав безпосереднього спрямування своїх заходів проти національно-державницьких тенденцій, що постали проти його волі. Вийняток становили козачі краї, а про тактику новопосталого совєтського режиму до них ми вже згадували раніше. І так, було формально визнано державну самостійність Фінляндії, проголошення якої було оформлено національним «буржуазним» урядом Свінхувуда; таку ж тактику було застосовувано і щодо України. В телеграфній ноті Ради Народніх Комісарів до Центральної Ради з 16(3) грудня 1917 р. визнавалось «Народню Українську Республіку» (проголошену Центральною Радою 19.11.1917 р.). Були теж визнані переведені нові державно-утворчі акти, незалежно від того, які політичні сили до них довели. В цьому ж документі Раднарком заявив, що він не зробив «жодного кроку в напрямі обмеження національних прав та національної незалежності фінського народу», хоч Фінляндська республіка «покищо залишається буржуазною». «Резолюції I. Краєвого З'їзду РСДРП большевиків у Києві (16-18 грудня 1917 р.) аналогічно зазначали, що «оголошення Української

19) За тим же джерелом, ст. 163.

20) Там же.

Республіки Центральною Радою (підкреслення наше. О. Ю.) ... зустріло спічуття з боку робітничо-селянського уряду.»²¹⁾

Утворення Української Народньої Республіки, відокремлення Фінляндії, державна самоорганізація Закавказзя й аналогічні процеси по інших неросійських «окраїнах», за сконстатуванням Сталіна, «зайшли так далеко (аж до фактичного відокремлення), що старий плян автономій (що звичайно вважався моментом другорядним у ході й завданнях «соціалістичної революції». О. Ю.) ... в ряді випадків виявився не до застосування». Визнавши в цих нових обставинах небезпечною для своєї основної мети «перетворення старої насильницької імперіялістичної єдності царської Росії на багатонаціональну советську державу», і відверту боротьбу проти ідеї політичної самоорганізації «окраїн» на базі встановлення або відродження національної державности, большевизм з поважним запізненням, «тільки після Жовтневої революції», прийняв засаду федеративної форми державної організації майбутньої відновленої «багатонаціональної» спільноти як ідеологічно-тактичне озброєння. Відтепер, за твердженням сучасних советських джерел, «партія твердо стала на погляді визнання федерації як форми державного устрою сов. багатонаціональної держави.»²²⁾ Це, рішення продиктоване об'єктивними історичними обставинами, що змінило «старий плян» большевиків зберегти унітарно зорганізовану і сентралізовану «соціалістичну республіку», було зафіксоване в декларативній формі на 3-му всеросійському з'їзді советів 16(3) січня 1918 року. Від того моменту Ленін мусів був констатувати, що «тепер остаточно визнано новий державний устрій соціалістичної советської республіки, як федерації вільних республік різних націй, які заселяють Росію.»²³⁾

Визнання й політично-правна фіксація федеративного принципу як устроєвої форми советської держави, мали бути в тих нових умовах большевицької тактики щодо неросійських народів практичною коректою до наскрізь декларативного й не призначеного на здійснення гасла «самовизначення аж до відокремлення». Висунення федеративної концепції мало на меті запобігти тим небезпекам для большевицької диктатури, які створила пасивно-негативна тактика щодо здійснення наведеного гасла. Завданням свіжо декларованого советського «федералізму»²⁴⁾ було видерти вплив на ширші маси з рук національних сил цих народів, маскуючи готовність активно підтримати й навіть очолити їх національно-державне будівництво. Ці завдання советської нової «федералістичної» й «автономістичної» політики визначив комісар національних справ советської Росії Сталін у квітні 1918 р. такими словами: «Для того, щоб остаточно відірвати від них (ішлося про т. зв. «автономно-буржуазні групи ідель-уральських і туркестанських народів) їхні власні маси» й згуртувати їх навколо советів, треба конче «узяти» в них автономію, попередньо очис-

21) КПБУ в резолюциях ее съездов и конференций. Харьков. 1927, ст. 3—5.

22) Советское государственное право. Москва. 1948.

23) Ленин Соч. т. XXII. Изд. 3, ст. 223—225.

24) За твердженням голови Української Центральної Ради проф. М. Грушевського, цей федералізм завдав смертельного удару самій федеративній ідеї й федералістичним ілюзіям серед народів кол. російської імперії.

тивши її від буржуазної скверни, й перетворити її з буржуазної на советську... Не заперечення автономії, а визнання її є черговим завданням советської влади. Треба тільки цю автономію побудувати на базі советів на місцях.»²⁵). Тактика поборювання й навіть негування національних вимог була відтепер не тільки небажаною, але й небезпечною... «Деякі совети на місцях, — пише далі Сталін, — вирішили через це (мається на увазі невизнання їх місцевими національними чинниками цілковито відкинути всяку автономію, воліючи «розв'язання» національного питання шляхом зброї». «Цей шлях, — застерігає далі речник диктатури, відповідальний за практичне переведення їх національної політики, — може згуртувати маси навколо буржуазно-націоналістичних верхів... що в жодному разі не є у плянах советської влади». Пізніше, за місяць, Сталін, констатуючи, що «з усіх областей здається, тільки Фінляндія й Україна висловились виразно («определенно»)... за незалежність», навіть схильний був «докоряти» іншим областям, що вони «виявились дещо інертними в питаннях національного руху.»²⁶).

Цілком очевидно, що згадані «докори» стосувались інертності не так народів, зазначених «областей», як їх органів советського режиму, що придушивши силою місцеву національно-державну акцію, не змінили своєї тактики згідно з новими «федералістично-автономістичними» настановами з Москви. Слід видмітити, що там, де партійні й советські осередки та центри на тому початковому етапі розвитку й розбудування політичної й державної системи червоного тоталізму були спроможні виявити власну політичну ініціативу, вони, як правило поборювали національно-державні тенденції і домагання та стояли за збереження «всеросійського» унітарного державного організму. Для настроїв партійної большевицької периферії були більш зрозумілі й прийнятливі певні засади обмеженої, «обласницької» автономії, в основі якої лежав би «не національний принцип, а принцип економічної територіально-виробничої спільноти областей країни.»²⁷). Зокрема, що стосується українських теренів, це знайшло свій конкретний вияв у створенні на початку 1918 року окремої від України, т. зв. «Донецько-Криворізької Республіки Советів», яка вважала себе органічною частиною советської Росії.

Советська форма державної організації, обрана большевизмом як найбільш відповідний спосіб запровадження й зміцнення диктатури, з властивою цій формі зовнішньою широкою репрезентативністю й фактичним забезпеченням політичного й соціального панування меншості над більшістю, містила в собі, щодо національних «окраїн», ще додаткові гарантії; вони закріплювали командну роллю захожих, колонізаторських елементів щодо більшості корінної людності. Цих моментів, так соціально-політичного, як і національного порядку, а наявність їх була очевидна. провідні партійні чинники не були в силі закамуфлювати. Аналізуючи природу советської державної системи, її творці й керівники не могли приховати того, що вона й у соціологічно-політичному, й навіть у чисто прав-

25) Сталин, Соч., т. 4., ст. 77—78.

26) Там же, ст. 85—90.

27) Н. Супруненко. Образование Украинской Сов. Соц. Республики. Москва. Вопросы истории. Кн. 2. 1954, ст. 39.

ному розумінні є формою устрою, що забезпечує меншості панівну роллю. Наприклад, як ствердив Сталін, у перші місяці існування советська влада була формою «диктатури міського й сільського пролетаріату й найбільшого селянства» отже, в умовах тодішньої Росії — диктатури суспільної меншости. З літа 1918 року соціальна база її стала ще вужчою, бо «відтоді диктатура пролетаріату й найбільшого селянства... перестала існувати формально після лівоесерівського «путчу», після розриву бльоку з лівими есерами, коли керівництво перейшло цілком і повністю до рук однієї партії, ... яка не ділить і не може ділити керівництво державою з іншою партією» (підкреслення скрізь наше. О. Ю.). Цей порядок політичних і державних стосунків, за Сталіном, «називається в нас диктатурою пролетаріату.»²⁸). Принцип рівної участі в керуванні державою всього суспільства чи, бодай, його більшости, у вигляді його т. зв. «трудових мас», речники диктатури з цілковитою відвертістю вважали не відповідним їхнім політичним цілям, бо він давав «серйозну перевагу буржуазним і дрібнобуржуазним партіям» «забезпечував перевагу для селянських районів». Ці політичні настанови керівників «диктатури пролетаріату» знайшли свій відбиток не тільки в їхній політичній практиці, але були зафіксовані у відповідних нормативах організаційного й правного порядку. Так, виходячи з Ленінової засади, що керована більшовиками «організація пролетаріату йшла далеко швидше, ніж організація селянства» а тому це «робило робітництво опорою революції та давало йому фактичну перевагу.»²⁹). «принцип й норми виборчого права, зафіксовані конституцією 1918 року, закріпляли в умовах першої фази розвитку советської держави державне керівництво суспільством за робітничою клясою.»³⁰).

Це «державне керівництво», що до т. зв. національних советських республік забезпечувало, фактично командну позицію «пролетаріату Росії», тобто, в основному, російській і зрусифікованій меншості цих республік. Так, Сталінова поправка до проекту резолюції XII з'їзду РКПб у національному питанні визнає, що «стан у ряді національних республік (Україна, Білорусія, Азербейджан, Туркестан тощо) ускладняється тим, що поважна частина робітничої кляси, яка є опорою советської влади, належить до великоруської національності.»³¹). У своїй же доповіді на згаданому з'їзді він констатував, що советська влада «до останнього часу» (весна 1923 року. О. Ю.) була тільки «владою російською.»³²).

У цих умовах було природним, що більшовицький провід завжди міг диспонувати відповідними формальними засобами для оформлення своїх якнайдалі посунених великодержавницьких плянів. Проте, він добре розумів усю недостатність цих формально-структурних засобів для побороення або бодай послаблення спротиву диктатурі, що постав на національній базі й державницьких аспірацій народів учорашніх російських окраїн. Для диктатури ставало ясным, що відверте проголошення тих напрямних

28) Цитовано за Историей Советского Государства и Права. Москва. 1948.

29) За тим же джерелом.

30) Советское Государственное Право.

31) Сталин, соч. т. 5, 264—275.

32) Там же, ст. 236—263.

у національному питанні, якими партія керувалась перед здобуттям влади і які знаходили підтримку в тих елементах населення кол. російської держави, що становили базу для неї, на практиці загрожувало «перспективою розриву між пролетаріатом колишньої державної нації й селянами раніше пригноблених націй» (Сталін) й у дальшому мало б означати «підірвання диктатури пролетаріату.»³³).

В цих умовах цілком зрозуміло, чому большевицьке керівництво відмовлялось від методів «розв'язання національного питання шляхом зброї», і чому в своїх великодержавницьких завданнях спиралось на хиткому фундаменті советської устросевої «легальности». Щоб бодай частково здобути вплив на народи колишніх «окраїн», диктатура мусіла перекрашувати Сталіна, «взяти» від національно-державних рухів їхні гасла в таких дозах, що не могли б бути небезпечними ані для режиму, ані для відновлюваної ним великодержави.

Але, разом із тим, визнання конечности таких форм державної організації неросійських теренів учорашньої імперії, які виходили поза межі самої «обласної автономії», й визнання федеративної устросевої структури як меншого лиха «в боротьбі проти стану» цілковитого відокремлення... цілого ряду національностей Росії» (Сталін), зовсім не мало означати зривання з старими переджовтневими концепціями большевизму про «превагу» унітарної будови держави диктатури пролетаріату над федеративною.

Переходячи, під тиском обставин до федералістичної тактики, комуністичні теоретики й політики не втрачали надії, що цей новий етап є певною, скороминучою історичною стадією. В квітні 1918 р. Сталін, подаючи для широкого відома офіційний погляд про основи советської федеративної будови, ще раз акцентував принципово негативне ставлення большевизму до федерації як державної системи. В тогочасних російських умовах остання допускалась лише з уваги на специфічні національні обставини, що виникнули на колишніх російських державних теренах. Він говорив як про «суб'єктів» проєктованої советської федерації, власне, про терени й краї (Польща, Україна, Фінляндія, Крим Закавказзя), що фактично перебували поза засягом його уряду і що були, на основі міжнародного договору, визнані самим цим урядом за відокремлені від Росії (Україна, Фінляндія й Польща).

Таким чином кремлівська диктатура допускала федеративні форми сов. державної організації насамперед не так для перебудови внутрішньої устросевої структури советської Росії, як головне, для поновного приєднання до неї відокремлених кол. російських «окраїн». Наділена цими спеціальними історичними функціями, советська федеративна форма зв'язку кол. метрополії з кол. окраїнами — на той час цілковито відокремленими — була «кроком наперед від розрізнености трудящих мас цих національностей до їхнього зближення.»³⁴). По виконанні цього свого основного завдання роля советського федералізму була б закінчена, і соціалістична республіка мала б повернутись до вищих, досконаліших, згідно з засадами марксо-большевицької догми, унітарних устросеових форм.

За словами тогочасного керівника національної політики комуністич-

33) Там же.

34) Там же.

ного уряду, «з бігом часу» советський федералізм мав би поступитись перед новим, іншим і тіснішим «об'єднанням трудових мас усіх нації і племен Росії». Далі Сталін виразно з'ясував, що під цим «об'єднанням» він розумів. «Федералізмові, — заявив він, — у Росії суджено, як і в Америці й Швейцарії, відіграти переходову роль до майбутнього соціалістичного унітаризму.»³⁵).

Якщо розглядати в хронологічному порядку документи комуністичної партії й органів сов. режиму за перше п'ятиріччя його існування, то можна пересвідчитись, що це трактування переходовості федеративних (а навіть і конфедеративних) форм державних зв'язків між сов. Росією й «окраїнними» советизованими республіками залишалось офіційною ідеологічною й політичною лінією РКП. Здебільшого ці настанови визначались у непрямій, дещо завуальованій формі. Так, I з'їзд ком. партії України, в червні 1918 р., в Москві, вважав, «що завданням нашої партії на Україні є... боротись за революційне об'єднання України з Росією на засадах пролетарського централізму в межах Російської Советської Соціалістичної Республіки, на шляхах до створення всесвітньої пролетарської комуни.»³⁶). Резолюція цілковито уникала визначення форм майбутнього «революційного об'єднання України з Росією». Сама лише згадка про засади «пролетарського централізму» не з'ясовує суті справи, поскільки Ленінова формула «демократичного централізму» передбачала його цілковиту сполучність з федеративними формами державного устрою.

VIII з'їзд РКП в березні 1919 року, констатує, що «в теперішній час Україна, Латвія, Литва й Білорусь існують, як окремі советські республіки», розглядає це як наслідок того, що «так розв'язано на даний момент (підкреслення наше. О. Ю.) питання про форми державного існування», (власне, співіснування) народів кол. Російської імперії. Якщо взяти поданий уривок у цілому контексті резолюції з'їзду, спрямованої проти федеративної перебудови РКП, єдиної для всіх «частин РСФСР» разом із пов'язаними з нею сов. республіками, то вираз на «даний момент» набирає виразної вимови щодо переходового характеру існуючих тоді державних зв'язків цих республік із сов. Росією, що мала тенденцію наблизити форми цих зв'язків до таких, що існують між окремими національними комуністичними партіями й центром у рамках єдиної, сцентралізованої РКП. Зрештою, той самий з'їзд впровадив до програми партії засаду про «федеративне об'єднання держав, організованих за советським типом, як одну з переходових форм до цілковитої єдності народів.»³⁷).

Тим самим, большевизм, відмовляючись від своєї попередньої програмової тези про збереження державної єдності старого російського комплексу в рамках унітарної устроєвої форми, визнавав і надалі свою ідеологічну засаду про устроєвий унітаризм у всіх ділянках організації суспільства за остаточну історичну мету.

В процесі боротьби за советизацію й привернення попереднього стану

35) Сталин. Соч., т. 4., ст. 66—67.

36) КП(б)У в з'їздах... ст. 15—16.

37) Цитовано за П. Кораблевым. «Разработка Лениным и Сталиным основных принципов сов. многонац. государства». ст. 12.

політичної, економічної та інш. зв'язаності державно відокремлених кол. російських окраїн із їхньою вчорашньою метрополією, червона диктатура виявила чималу політичну й тактичну еластичність. Залежно від обставин місця й часу, ступня сили й організованості взаємно протиставлених сил, большевики застосовували найрізноманітніші тактичні засоби й форми, починаючи від цілковитого нищення будьяких виявів державної або взагалі політичної самоорганізації (козачі краї) аж до оформлення зв'язків з підбитими політично й мілітарно країнами на основі міждержавних взаємин конфедеративного типу. Такі взаємини, як правило, вони вважали не остаточними й нестабілізованими.

Характеристичним у цьому розумінні є розвиток поглядів комуністичних центрів на форми державних зв'язків між Росією й Україною. В грудні 1917 року петроградський провід і київський центр визнали (з уваги на доконані факти) існування української державності й намагалися запобігти процесові відокремлення України від її дотеперішньої метрополії, висуваючи засаду федеративного зв'язку між ними. В березні 1918 року II. Всеукраїнський з'їзд советів у Катеринославі кваліфікував зобов'язання советської Росії при підписуванні Берестейського договору з Почвірним Союзом про визнання самостійності України як зобов'язання накинене силою, й заповів при першій же нагоді «відновити... формальний федеративний зв'язок» з російською советською республікою. В червні того ж року. I. установчий з'їзд КП(б)У в Москві, під впливом соціальних і політичних конфліктів на занятій німецьким і австро-угорським військом Україні, що, на думку більшості з'їзду, мали спричинитись до масового зростання просоветських і проросійських політичних симпатій серед української людності, ухвалив конечність «революційного об'єднання України з Росією на засадах пролетарського централізму в межах Російської Советської Соціалістичної Республіки». А в листопаді 1918 року московський ЦК РКП утворив окремий Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України, який уже тільки в загальних рисах висловлюється про «потребу об'єднання советських республік», і прийнята в березні 1919 року конституція Української ССР не згадувала вже про жодний державний правно оформлений зв'язок із РСФСР. Причини цього можна дошукатись у тогочасних воєнно-політичних обставинах на Україні. Советська влада тоді перебувала в стані запеклої боротьби з Українською Народньою Республікою. Тогочасна українська дійсність наявно свідчила, що оцінки й прогнози I. з'їзду КП(б)У виявились наскрізь хибними. В грудні 1919 й січні 1920 рр., під час третього советського походу на Україну, що в більшості перед тим була під окупацією російської т. зв. Добровольчої Армії, московський і харківський советські партійні центри, проклямуючи тісний союз «з вільною й незалежною Соціалістичною Советською Республікою Росії», підкреслюють водночас державну самостійність УССР і «виключне» право «робітників і селян України» «порядкувати своєю державою». Поновлена активізація протисоветської боротьби «під зрадницьким гаслом Української Народньої Республіки» й політично пов'язаний з нею польський похід на Україну стимулюють посилене акцентування «тісного союзу з советською Росією» аж до визначення IV. Всеукраїнським з'їздом советів приналежності УССР до складу «Всеросійської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки». Натомість, нова міжнародньополітична ситуація, зафіксована в мирових договорах з Польщею в Ризі (в жовтні 1920 й березні 1921 рр.), спонукала до укладен-

ня т. зв. Союзного Робітничо-Селянського Договору «про військовий і господарський союз» на міжнароднооправній базі.

Самі советські джерела стверджують відсутність єдиної усталеної лінії щодо державних зв'язків советської Росії із советськими республіками в цей початковий період поворотного політичного приєднання й советизації їх. Історик конституції ССРСР Ронін стверджує, що «на першому етапі соціалістичної революції конкретні й сталі форми федеративних зв'язків народів Росії не могли бути зразу ж вироблені з повною визначеністю, бо вони мали ще бути випробувані й перевірені масами на їхньому власному досвіді.»³⁸⁾ Ленін у своєму відомому «Листі до робітників і селян України» (грудень 1919 року), говорячи про форми державних взаємин советської України з Росією, вважає їх іще остаточно не визначеними й заявляє, що «в цьому можна й треба йти на поступки, в цьому можна перепробувати»³⁹⁾ (підкреслення наше. О. Ю.).

Характеристичною рисою большевицької тактики в ділянці зв'язків з національно-державними утворами було: а) прагнення затримати або відновити зв'язки з Росією і б) забезпечити ці зв'язки у формах які можна було б уважати найбільше відповідними і найменше загрозливими для поширення, зміцнення й утримання встановленого порядку. Форми цих зв'язків у названій період окреслювались у тодішньому (і особливо пізнішому) советському практичнополітичному й теоретичному вжитку загальним визначенням «федеративних зв'язків». Проте, з формальною юридичного погляду підвести будову державних стосунків між РСФСР, УССР та іншими т. зв. договірними советизованими республіками під названу категорію державнооправних зв'язків було б важко. Згадане советське визначення форм державної спільноти періоду 1918—1922 років відтворювало не так справжню природу тих форм, як, скорше, певну тактично-програмову настанову комуністичного проводу.

Але ця ж, «поступова» для того періоду, федеративна форма державних зв'язків між «договірними» советськими республіками, ще, зрештою, й на той час не досягнена, вважалась лише як перехорова до вищої «цілковитої єдності народів». Тому «випробування на досвіді» різних форм державних зв'язків між сов. Росією й іншими складниками очолюваної нею спільноти подекуди з меншою чи більшою обережністю намагалось робити певні підготовчі кроки до реалізації «цілковитої єдності». Так, у вже цитованому листі Леніна «до робітників і селян України» зазначено, що «тільки самі українські робітники й селяни... можуть вирішити й вирішать питання про те, чи зливати Україну з Росією, чи залишати Україну самостійною й незалежною республікою, а в цьому останньому випадку, який саме федеративний зв'язок установити між цією республікою й Росією». Насамперед, тут треба зауважити, що автор документу, власне, схильний обмежити в одному напрямі діяпазон волевияву «робітників і селян України» бо навіть при засвідченні ними наміру «залишити Україну самостійною й незалежною республікою», вони усе ж повинні затримати «федеративний зв'язок» з Росією. Але основним у цих рядках «Листа» є інше. Автор припускає можливість цілковитого «злит-

38) Ронін. К истории Конституции СССР, 1924 г., ст. 13.

39) Ленин, Соч. т. XXIV, изд 3, ст. 655—660.

тя» України з своєю старою метрополією, без затримання вже й «федеративного зв'язку». Далі, запевняючи, що большевики в жодній формі державних взаємин між обома країнами «не бачать... перешкоди для дружньої пролетарської праці» тодішній диктатор сов. Росії ішов в своєму декларативному «непередрішенстві», аж так далеко, що зрікався навіть визначити лінію партії в цьому питанні, бо «серед большевиків, — писав він, — є прихильники повної незалежності України, є прибічники більш чи менш тісного федеративного зв'язку, є прихильники цілковитого злиття України з Росією»⁴⁰). Можна визнати за Леніном рацію, що в наслідок твердого досвіду останніх двох років у лавах КП(б)У з'явилися були певні групи з своєрідними «самостійницькими» й «федералістичними» тенденціями, які проте завжди залишались у меншості. Але «Лист» не догворював того, що при тодішній відносній волі дискусій усередині партії, ця воля все ж не поширювалась так далеко, щоб в рішенні загальнодержавних проблем за кожним партійцем залишалась повна воля вибору дальших дій.

Таким чином, не зважаючи на ті чи ті уподобання окремих груп у самій партії і на їх ставлення до питання державних зв'язків між Україною й Росією, воля партії як цілого, лежала в руках її проводу, а при унітарно-централістичній будові РКП — в руках московського ЦК. Ленінове «непередрішенство» зумовлювалось, природньо, не наміром узалежнювати свою й очоленого ним партійного й державного керівництва дальшу політику щодо України від волевияву «робітників і селян України» й навіть від різних настанов у цій ділянці окремих груп і членів партії, але від конкретних можливостей закріпити зв'язки України з РСФСР у тій чи тій формі. Зрештою, для кремлівського диктатора не було ніякою таємницею, що переважна більшість його партії, тобто командної сили держави, залишалась на старих великодержавницьких і централістичних засадах саме «цілковитого злиття України з Росією». Щодо самої КП(б)У, тобто фактичного провідника й організатора системи «диктатури пролетаріату» в Україні, то, за словами одного з її тодішніх чільних діячів В. Затонського, вона складалась «як і більшість промислового пролетаріату, головним чином з росіян, якщо не по національності, то по культурі»⁴¹).

Сама ідея якнайтіснішого поєднання обох країн, крім мотивів, які мали б впливати з загальних інтернаціоналістських настанов з ідеологічного арсеналу комунізму, була настирливо акцентована ще й з уваги на специфіку українсько-російських стосунків у минулому. Перший з'їзд КП(б)У вважав за конечне таке поєднання зокрема тому, що: «1) Україна економічно нерозривно зв'язана з Росією; 2) економічна єдність України й Росії за останні десятиріччя створила базу для єдності боротьби пролетаріату України й Росії.»⁴²). Кілька місяців пізніше трохи інакше, повторив це мотивування т. зв. Тимчасовий Роб.-Сел. Уряд України, а в травні 1920 р. — IV. Всеукраїнський з'їзд советів. IV. партконференція в Харкові, в березні того ж року, отже, за пару місяців після згаданого

40) Там же.

41) В. Затонский. Из недавнего прошлого. «Коммунист», ч. 3—4, 1918, Цитовано за П. Христюком. Історія Укр. Революції, ч. II. Відень, 1921, ст. 155.

42) КП(б)У в резолюціях... ст. 15.

«Листа» Леніна, доводили, до речі, на базі Ленінових попередніх тверджень, що потреба тісного об'єднання обох країн диктується ще й «близькістю мови, змішаністю населення, спільним економічним життям.»⁴³⁾. Отже, при відповідній настанові Леніна і ЦК цей акт можна було здійснити максимально додержуючись усіх процедуральних та інших вимог советської людности через вищі органи советської влади на Україні, але про реакцію населення щодо можливого «злиття з Росією», минаючи стадію «тісного федеративного зв'язку».

Проте, розвиток подій наступного часу поставив ЦК перед konieczністю вважати таке розв'язання проблеми державних відносин між Україною й Росією, в усякому разі на ближчий історичний період, за виключене.

III.

Автор і організатор початкових практичних заходів советського режиму щодо запровадження формальних засад автономії й федерації в державну будову советської республіки, очевидно, поважно покладав надії на те, що «області, які виділились (!) у Росії», і які мають до того підстави, в силу свого «особливого побуту й національного складу», саме й будуть «суб'єктами» майбутньої російської федерації. Якщо взяти до уваги, що до таких «виділених областей у Росії» тодішній комісар національних справ відносив, у першу чергу, «Польщу, Фінляндію, Україну, Крим Закавказзя», то стає ясным його завдання ці відокремлені країни шляхом договірних зобов'язань повернути до РСФСР, перебудованої (на той час тільки декларативно) на основі федеративних форм. Як відомо, однак, процес поновного політичного й економічного прилучення державно усамостійнених у ході революції кол. російських «окраїн» до їхньої старої, тепер зорганізованої на відмінних політичних і соціяльних принципах, метрополії, виявився, за словами Сталіна, «далеко складнішим, ніж це могло здаватись раніше». Процес національно-державної самоорганізації цих «окраїн» посунувся остільки, що, не зважаючи на свою мілітарну перевагу й, зрештою, перемогу, комуністичний провід мусів був визнати «не до застосування» не тільки «старий плян автономії», але й новіші проєкти поновного об'єднання «виділених областей» у рамках сфедерованого «всеросійського» цілого. В організаційно-правному розумінні ці державні утвори лишились остаточно поза межами «всеросійського цілого», оформленого з літа 1918 року як т. зв. РСФСР, і відносини між ними, як компонентами новопосталої советської державної спільноти, складались відтоді на відмінній політичній і юридичній базі. Правна форма т. зв. договірних взаємин між РСФСР і советизованою Україною та іншими «незалежними» сов. республіками, як уже зазначалося, не вкладалася, по суті, в звичайно вживане советськими авторами особливо сучасними, окреслення «федеративні зв'язки». В умовах, коли в Кремлі не сміли перевести не то, що «цілковите злиття» відокремлених одинць з Росією, але навіть застосувати методи злиття не цілковитого, федеративного, в межах Росії, природньо, що заходи для здійснення тих «федеративних зв'язків» були для комуністичних велико-

43) Там же, 151.

простірних імперських плянів «кроком вперед». Рецидиви унітарних тенденцій були остаточно відкинуті з тих мотивів, що знесення державних і т. зв. автономних советських утворів на «даний історичний період є вимогою реакційною скерованою проти інтересів диктатури пролетаріату» (Сталін). Здійснення цих вимог, за тим же джерелом, позбавляло б «мільйонні маси народів ССРСР... можливості прилучитись до соціалістичного будівництва». В умовах гострих суперечностей між національними, державними й іншими прагненнями народів «національних республік і областей» та кремлівською диктатурою, остання була змушена не тільки миритись із далішим існуванням національно-державної форми організації неросійських народів, але й визнати збереження такої спільноти взагалі. Без збереження цих передумов Кремль хоч і вийшов мілітарно переможцем у змаганні за створення на старій російській імперській базі своєї комуністичної великодержави, проте не почував себе в силах забезпечити наслідки тієї перемоги та уникнути загрози «розриву між пролетаріатом колишньої державної нації і селянами раніше пригноблених націй». Зміцнення й закорінення «диктатури пролетаріату» в советизованих національних республіках і, тим самим, забезпечення їхньої суворої підпорядкованості центрові цієї диктатури — Кремлеві, потребувало бодай мінімального поширення її бази серед місцевої людності. Носієм же самої диктатури, не зважаючи на додержання формальних вимог «принципу самовизначення народів, що його розуміється в дусі самовизначення трудящих мас»⁴⁴⁾, залишався й надалі тільки «пролетаріат колишньої державної нації», а встановлена заходами «її» партії в колишніх рос. окраїнах советська влада залишалась «до останнього часу (сказано 1923 року) ... владою російською». Вже X. з'їзд РКП, шукаючи за способами зміцнити пункти опертя в здобутих мілітарно національних республіках, вважав за одне з основних завдань партії там «розвинути й зміцнити... советську державність у формах, відповідних національно-побутовим умовам цих народів»⁴⁵⁾. Розбудова цієї державності й надалі мала залишатись у руках тих самих політичних, суспільних і національних сил, які її створили, поширили на більшу частину старого імперського простору й були зацікавлені в її далішому зміцненні. Форми, «відповідні національно-побутовим умовам» підсоветських народів, не повинні й не могли в обстанові «диктатури пролетаріату» аж ніяк стати національними державними засадами, створеними цими ж народами, бо національну політику для «раніше пригноблених націй» мав, власне, творити «пролетаріат колишньої державної нації» в особі свого «авангарду», російської комуністичної партії. Але проблема національної форми державної структури для окремих складників советської спільноти була визнана за невідмінну передумову її далішої розбудови. Централістичні й великодержавницькі цілі й напрямні мали надалі знаходити своє здійснення в площині конкретних, практичних політичних і правних заходів, не заторкуючи цієї форми. Згаданий X. партійний з'їзд (березень 1921 р.), підсумовуючи «досвід Росії з застосуванням різних видів федерації», тобто досвід тяжкої боротьби за опанування усамостійнених у ході свого національного

44) Цитовано за «Советским Государственным правом».

45) Резолюції III. всерос. з'їзду советів. «Съезды советов РСФСР в постановлениях», ст. 45.

46) ВКПб в резолюциях... ч. 1 1940. Изд 6., 382—388.

самовизначення державних організмів, «цілком підтвердив усю доцільність і гнучкість федерації, як загальної форми державного союзу совєтських республік»⁴⁷⁾.

Цю загальну форму совєтського державного будівництва відтепер визнавано за єдину доцільну й сприйнятну. Цікаво, що X. з'їзд, на відміну від попередніх (зокрема VIII з'їзду 1919 року), не згадує про перехідний характер федеративного устрою «на шляху до повної єдності народів».

Не менше цікавою щодо цього є еволюція поглядів Сталіна щодо національної політики большевизму. Якщо на початку 1918 року цей творець совєтських федералістичних теорій і настанов плянував об'єднання всіх «областей Росії» (з Польщею й Фінляндією включно) в рамках російського федеративно перебудованого тіла, пророкуючи, разом із тим проєктованій «федерації» «з бігом часу» перехід «до майбутнього соціалістичного унітаризму», то три роки пізніше він вбачає завдання партії в тому, щоб «допомогти... пролетарським... трудовим елементам» неросійських націй «розвинути в себе совєтську державність рідною мовою», а ще згодом за півтора року констатував, що національні державні утвори «виникли як природній наслідок розвитку відповідних національностей» і що «скасування національних республік було б реакційним абсурдом, що домагається скасування неросійських національностей, їхнього обрусіння». Таким способом історична ніби неминучість скасування в ближчому чи дальшому майбутньому федеративного устрою сов. держави, авторитетно проголошена Сталіном на початку її існування, по чотирьох роках з його ж уст була окреслена як «реакційний абсурд», а вимога скасування державних форм політичного буття неросійських народів мала б дорівнюватись фактично вимозі скасування самих неросійських національностей. 1922 року Сталін був уже переконаний, що окремі державні форми політичної організації цих народів «не можуть бути скасовані, . . . поки існують національності, які їх породили, поки існує національна мова, національна культура». Дуже показовим є даліше Сталінове твердження про те, що «об'єднання національних совєтських республік не може довершитись посиданням, злиттям їх з Росією»⁴⁸⁾. Іншими словами, припущення в майбутньому можливості експериментів із «самовизначенням трудящих мас» національних сов. республік для «злиття», що його ще перед двома роками не виключав Ленін, тепер усувалось з совєтської політичної теорії й практики.

IV.

Утримання «національної» структурної форми в розбудові внутрішнього устрою совєтської державної системи, супроводилось максимальною увагою диктатури до її зміцнення та якнайбільшої централізації і до фактичного виконання зовнішньої федеративної форми внутрішнім унітарно-централістичним змістом. Стисло кажучи поняття організаційного централізму вже, само з себе, виключає федеративний принцип побудови цілого.

47) Там же.

48) Сталин, Сочинения, т. 5, ст. 138.

Ленін цілком послідовно на початку своєї теоретичної й практичної діяльності вважав, що «принцип федерації абсолютно несполучний із принципом централізму», і, поскільки «найвища якість централізму» мала для нього «таку ж цінність, як і найважливіші пункти її програми»⁴⁹⁾, то звідси випливала його природна ворожість і до самої можливості федеративної перебудови навіть багатонаціональної держави. Коли ж таки большевицький провід, під тиском обставин, на цей шлях мусів був стати, він висунув протиприродню соціологічно, організаційно й правно засаду своєрідного симбіозу централістичної внутрішньої будови державного й суспільного організму з федеративними зовнішніми формами. Цю, незнану досі в історії систему політичної й соціальної організації Ленін окреслив як «демократичний централізм». Цей централізм, за визначенням сучасного сов. джерела є «централізм у царині загального керівництва, централізм, що об'єднує всю господарську й культурну діяльність на основі єдиного загальнодержавного плану з метою найраціональнішого й найекономічного використання матеріяльних ресурсів і швидкого повного використання загальнодержавних господарських завдань... Це централізм, що усуває суперечності між окремими частинами держави, між різними національностями»⁵⁰⁾. Відмінність цього, «демократичного» централізму від звичайного, цитоване джерело намагається знайти в тому, що в його умовах «місця користуються широкою ініціативою й застосовують найбільше відповідні й зрозумілі населенню засоби для здійснення загальних засад». Проте, і в теорії, і в кількадесятирічній практиці советської держави розпливчаста формула «ініціатива місць» не знайшла своїх чіткіших окреслень.

Базою для централістичної організації советської держави була єдина Російська Комуністична Партія, перейменована згодом на «Всесоюзну», а з 1952 року на «Комуністичну Партію Советського Союзу». Процес розпаду старого імперського ладу й прийняття «федералістичної» тактики в період його відновлення не призвів до розпаду чи децентралізації єдиної партійної організації. VIII з'їзд партії в березні 1919 р. з усією категоричністю зазначив, що факт існування України, Латвії, Литви й Білорусії, як «окремих советських республік... аж ніяк не значить, що РКП повинна в свою чергу зорганізуватись на основі федерації самостійних комуністичних партій». Навпаки, з'їзд визнавав «конечним існування єдиної централізованої комуністичної партії з єдиним ЦК, що керує всією працею в усіх частинах» советської державної цілості»⁵¹⁾. Ця будова командної політичної сили забезпечувала диктатурі потрібну їй єдність усієї державної советської спільноти в час, коли державні структурні зв'язки між окремими її компонентами мали не цілком виразну форму. Ця будова сьогоднішньої КПСС визначила в дальшому й своєрідну структурну та навіть правну природу советської «єдиної союзної держави», природу, що випливала з уже згаданого сполучення внутрішньої унітарно-централістичної будови з зовнішніми федеративними формами.

Однак, крім самої єдності, опертої на партійну структуру, диктатура в дальшому прагнула зміцнення своєї бази через більше організаційно-

49) Валентинов, Встречи с Лениным. ст. 178.

50) Советское государственное право.

51) ВКПб в резолюциях... ст. 304—305.

правне затіснення державних зв'язків між РСФСР і окремими «договірними» республіками, тобто перетворення в життя політичного задуму, т. зв. «федеративних зв'язків». Зреалізування цих тенденцій мало знайти свій відбиток в утворенні т. зв. Союзу Советських Соціалістичних Республік. Спробуємо розглянути ті основні напрямні, що оформляли цю спільноту як єдину «союзну державу».

Досвід 1917—20 років змусив большевицьку диктатуру послідовно відмовитись і від ідей збереження унітарної російської держави й далі від думки реставрувати колишню імперську цілість в рамках «адміністративного переподілу Росії за національними ознаками»⁵²). Кремль мусів був, в обличчі «цілковитого відокремлення» колишніх імперських окраїн, допустити таку правно плитку форму державного співіснування з ними, як «військовий і господарський союз». Надалі, відмовившись від повороту до своїх вихідних засад, «всю доцільність і гнучкість федерації, як загальної форми державного союзу советських республік», він поставив своїм завданням максимально використати цю «загальну форму» для створення єдиного й одноманітного державного тіла.

Як відомо, РСФСР, що охоплювала простори колишньої метрополії й частину окраїн і зберігала за собою правно титул «російського» державного утвору, остаточно зреклася претенсій поширювати цю назву на нове об'єднання в цілому, а стала тільки одним з його членів. За словами голови всеросійського ЦВК М. Калініна, виголошеними при прийнятті Деклярації про утворення ССРСР, представники РСФСР схилили свій «дорогий прапор перед Союзом Советських Республік»⁵³). Ця політично-престижева жертва з боку проводу РКП приносилась в ім'я твердо поставленої мети — створення однієї, спільної для РСФСР і дотеперішніх «договірних» республік, держави, що мала завершити відбудову поваленої перед п'ятьма роками імперії хай би й шляхом утрати її попереднього державного імени.

Але, відмовляючись від цього імени (в розумінні географічно-політичному) й залишаючи, як найбільш доцільну й гнучку, «федеративну» форму нового державного об'єднання, ЦК РКП послідовно й неухильно прагнув до того, щоб поза цими поступками національно-державним тенденціям «окраїн», не було допущено чогось, що могло б, хоч у будьякій мірі, захитати його централістичну будову або дати найменшу підставу трактувати «Союз ССРСР» справді, як «союз», а не одноціле державне тіло. З особливою повнотою це виявилось у процесі підготування конституції ССРСР, уже після утворення його на основі Союзного Договору й Деклярації з 30. 12. 1922 року.

Продовж минулого п'ятирічного періоду основна маса членства РКП мусіла була частково відступити від своїх попередніх беззастережно великодержавницьких позицій. Деяка частина його членства, переважно з числа неросійських партійців (а чималою мірою з перекінчиків з національних політичних груп, що опинились у лавах РКП в наслідок перемоги комуністичної диктатури), пішла по цьому шляху далі і захопилась тенденціями послабити безоглядний централізм московського ЦК і надати йому

52) Сталин. Соч. т. 5, ст. 49.

53) Цитовано за Роніном, ст. 78.

федеративну норму не тільки щодо форми, але й щодо змісту. Зокрема ці посушення здобули собі ґрунт в Україні, і це виявилось у ряді ухвал і пропозицій, пов'язаних з опрацюванням проекту устрою ССРСР. Так, іще в ході підготовки утворення ССРСР в Деклярації VII Всеукраїнського з'їзду советів зазначалось, що майбутній Союз ССР мав би забезпечувати «самостійність національно-культурного будівництва й потрібні гарантії вияву господарської ініціативи кожному з членів Союзу»⁵⁴). 11. квітня 1923 року Всеукраїнський ЦВК з більшою виразністю акцентує моменти щодо гарантій окремих союзних республік. «В основу розроблюваного Договору, — говорить в його резолюції, — поруч принципів, установлених першим з'їздом Советів (ССРСР. О. Ю.) покласти ще принципи (підкреслення наше. О. Ю.), які забезпечують достатньо тривке («прочное») виявлення самостійної державної господарської ініціативи окремих республік... шляхом поширення їхніх бюджетних і взагалі фінансових прав і схвалити позицію уряду, зайняту в питанні про засоби додаткових гарантій інтересів окремих республік — членів Союзу»⁵⁵). Тенденції до здобуття певних прав для союзних республік і протиставлення беззастережному централізму Москви були в найбільшій після РСФСР національній советській республіці так актуальні, що знайшли свій вияв у офіційних документах її найвищої державної влади. Ці настанови вже в конкретизованому вигляді, сформульовано в т. зв. «українському проекті», поданому представниками ЦК КП(б)У на нараді ЦК РКП, що розглядав проект майбутньої союзної конституції. «Український проект» протистояв виробленому Сталіном проекту московського ЦК і був спрямований, в основному, на те, щоб зберегти за утвореним, згідно з Договором 29. грудня 1922 року, Союзом ССР характер не однієї держави, а конфедеративного об'єднання самостійних республік. Означення «союзна держава» для утвореного ССРСР мало б бути усунене. В ділянці конкретних гарантій для членів Союзу вимагалось збільшення можливостей у його верховних органах через усунення спільної Президії для двох палат ЦВК, залишення за республіками власної компетенції в галузі зовнішніх дипломатичних і торговельних зносин тощо. Нарешті, автори «українського проекту» категорично висловлювались проти назви «конституція», замість «договір» для установчого акту Союзу, що її передбачав проект ЦК РКП. Ці розбіжності між обома проектами і їх поглядами на політично-правну природу щойно посталого державного об'єднання мали принциповий характер. Це можна бачити з виступу Сталіна на згаданій нараді 12. червня 1923 року. «Неправильно вважати, — заявив він, — ніби питання про конфедерацію й федерацію є дрібничкове. Хіба це випадково, що товариші українці, розглядаючи відомий проект конституції прийнятий на з'їзді Союзу Республік, викреслили з нього фразу про те, що республіки «об'єднуються в одну державу»?... Я вбачаю в цій настирливості товаришів українців бажання досягти в розумінні певного характеру Союзу чогось середнього між конфедерацією й федерацією з перевагою в бік конфедерації. А тимчасом ясно, що ми утворюємо не конфедерацію, а федерацію республік, одну союзну державу»⁵⁶). Це ж підтвердив далі й Калінін з приводу питання про назву основ-

54) Цитовано за кн. «Образование СССР»... ст. 299—300.

55) Там же, ст. 345.

56) Сталин, Сочинения, т. 5., ст. 389.

ного союзного акту, заявивши, що «єдина держава не може бути без конституції»⁵⁷).

Московський ЦК твердо боронив ідею «однієї» чи навіть «єдиної союзної держави» хоч сполучення цих двох означень («Einheits- і Bundesstaat») було так само з політичного і правового погляду таким же неприродним, як і централізму з федерацією. Ця державна будова, забезпечуючи потрібну кремлівському центрові єдність і «одноманітність у структурі державних органів у всій країні, в усіх союзних республіках»⁵⁸), давала максимум поступок національно-державницьким тенденціям у зовнішніх усторових формах, порушення якого вже розглядалось як загрозливе для цілості її й для існування самого режиму.

Новоутворений державний феномен зберігав цілість імперського організму, поступаючись на користь відосередкових прагнень своїх складників до певної межі певними зовнішніми моментами, як ото: збереження окремих державних форм для них, зречення старого імперського імени тощо. З цією метою за ними, складовими частинами «єдиної союзної держави», зберігались «основні елементи незалежності», головним з яких мало бути голо декларативне, бо позбавлене будьяких конкретних політичних і юридичних гарантій, «право одnobічного виходу з Союзу»⁵⁹), можливість здійснення якого, на думку самих же советських авторів, є «така мізерна, що її можна прирівняти до нуля»⁶⁰). З цією ж метою, слідом за висуненням постуляту формальної рівності російського центру з неросійськими «окраїнами» було покладено наголос (одночасно з правовим оформленням нової «союзної держави») на боротьбу з «новим великоруським шовінізмом». Причини цієї настанови під той момент, як і відмовлення від назви РСФСР (як спільної для всього державного цілого. О. Ю.), «не зважаючи на те, що вона набула величезної важливості й авторитету»⁶¹), легко можна додуматись із слів Сталіна, сказаних із цього ж приводу: «Якщо ми не озброїмось проти цього, нового великоруського шовінізму, — говорив він на XII з'їзді РКП, — то нам загрожує перспектива втрати довір'я робітників і селян раніше гноблених народів, перспектива розриву зв'язку між цими народами й російським пролетаріатом . . . , загрожує небезпека допустити тріщину в системі нашої диктатури»⁶²).

Розвиток державно-політичних стосунків так усередині створеного 1922 року ССРСР, як і зміни в міжнароднополітичній позиції його, що постали за якимсь п'ятнадцятиріччя після того, призвели до поважних ґрунтовних змін у державницьких концепціях Кремля, які у формах свого вияву далеко відбігають від інтернаціоналістських настанов часів створення першої союзної конституції й навіть, багато де в чому, від засад передреволюційного Ленінового унітаризму.

57) За Роніном, ст. 107.

58) Советское Государственное Право.

59) Сталин, т. 5, ст. 355.

60) Советское Государственное Право.

61) З виступу Фрунзе на VII. всеукр. з'їзді советів. За кн. «Образование ССРСР», ст. 297.

62) Сталин, т. 5, ст. 355.

Г. Ващенко

«ВИЗВОЛЕННЯ» ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ БОЛЬШЕВИКАМИ

Офіційні документи і дійсність

Характеристичною рисою большевицької пропаганди є її безоглядна брехливість і підступність. З особливою яскравістю ці її риси виявляються в тих випадках, коли большевики намагаються опанувати якусь країну. Тоді вони виступають як визволителі, що, з чисто альтруїстичних мотивів, як лицарі свободи і справедливості, боряться за права і добробут поневолених і покривджених народів. При цьому вони дають щедрі обіцянки піднести до найвищого рівня добробут і культурний рівень народів. В початку жовтневої революції большевики кинули в маси демагогічні гасла: «Земля селянам, фабрики і заводи — робітникам», «Грабуй награвоване!». . . Обіцялося забезпечення волі нації, віри особи тощо. Люди повірили цим гаслам і поставилися прихильно до большевиків. Але пройшло небагато років, і виявилось, що большевизм — це страшна пастка. Большевики відібрали в селян землю і терором та страшним, навмисне організованим, голодом — загнали їх у колгоспи, робітників примусили за мізерну платню виснажували на праці свої останні сили, фізично знищили силу інтелігенції, запровадили в концентраційні табори мільйони ні в чому неповинних людей, а серед народів СРСР повели русифікацію.

Те ж саме большевики робили в 1939 р. і в Західній Україні, і продовжують це робити тепер.

Невдовзі після початку німецько-польської війни, советська армія (на основі німецько-советського договору) перейшла 17 вересня советсько-польський кордон. Щоб привернути до себе симпатії населення Галичини, большевики цього ж дня розкинули з літаків силу летючок — закликів, за підписом командарма С. Тимошенка, такого змісту:

«До робітників і селян Західної України.

Дорогі брати і сестри!

На полях Європи спалахнуло полум'я німецько-польської війни. Не пройшло й декілька днів, як Польща зазнала воєнний розгром. На фронті розвал. Польські генерали, що не раз бундючно розмахували шаблями, виявились бездарними тупицями і фіглярми. Розсипається, як той домок

з карт, польська держава, що трималася на насильстві, обмані і національному пригніченні мільйонів непольського населення — українців і білорусів.

Настав час, коли сам народ повинен вирішувати свою долю. Досить терпіти голод, злидні, національне безправ'я і гніт. Досить терпіти батіг, тортури. Досить носити на своїх згорблених нуждою плечах польських панів. Розправ свою могутню спину, піднеси свою міцну мозолисту руку, народе Західньої України.

Зброєю, косами, вилами і сокирами бий віковичних ворогів твоїх — польських панів, що перетворили твою країну в безправну колонію, що тебе ополячували, в болото топтали твою культуру, перетворили тебе і дітей твоїх на худобу, на рабів.

Не сміє бути місця на землі Західньої України панам і підпанкам, поміщикам і капіталістам. Забирайте в свої руки панську землю, пасовиська, луги і вигони. Скидайте владу поміщиків, беріть владу у свої руки, вирішуйте самі свою долю!

Дорогі брати українці! Я, командує українським фронтом, від імени всього народу Радянської України, запевняю Вас, що ми не залишимось сліпими й глухими до вашої долі. Ми на повний голос заявляємо, що не можемо дивитись на ваші муки, на ваші страждання.

Ми йдемо до вас, наших братів, щоб допомогти вам звільнитись від гніту польських панів, щоб визволити вас від загрози розору і загибелі.

В новій, вільній країні, українці, білоруси і польські трудящі будуть друзями, а не ворогами. Серцем і душею ми з вами, дорогі брати і сестри. Йдіть за прикладом розплати з ворогами, що його показав російський народ на чолі з Леніном і Сталіном.

До зброї товариші! Ми йдемо до вас на поміч, ми подаємо вам руку братерської допомоги, повставайте проти панів — віковичних ваших ворогів. Ми вам допоможемо, а разом з нами і весь багатнаціональний вільний народ Великого Радянського Союзу.

До зброї, наші брати, ми з вами!

Хай живе великий вільний український народ!

Командуючий українським фронтом, командарм першого рангу Семен Тимошенко».

Після приходу до Галичини, большевики, спираючись на місцевих комуністів починають зміцнювати свою владу. З цією метою С. Тимошенко звернувся до населення Західньої України з такою відозвою:

«Громадяни! Трудящі Західньої України віками терпіли важкий гніт поміщиків і буржуазії. Червона Армія великого Радянського Союзу визволила вас від нестерпного гніту.

Починається нове життя без панів-поміщиків, без гніту й насильства, що примарою звисали над трудящими Західньої України довгі роки. До політичного життя піднімаються широкі верстви населення.

Нове життя треба організувати.

*) Ці летючки в російській мові автор знайшов в книжці історика В. Пічета «Основные моменты исторического развития Зап. Украины и Западной Белоруссии». Москва 1940. Переклад їх на українську мову зроблений автором цієї статті.

Політичною основою його для громадян Західньої України є творення в містах тимчасових управлінь, в повітах і селах — селянських комітетів.

Громадяни! Селянські комітети випробувані були в огні революційної боротьби селянських мас Росії під керівництвом безсмертного Леніна і великого Сталіна.

Селянські комітети дають вам можливість організуватись, підвестись політично, набути досвіду, навику політичного керівництва і розбудови вашого життя.

Селянські комітети — ваша влада. Вони творяться самим народом на демократичних засадах. Вони, як справжні представники народу, допоможуть селянам упоратись остаточно з поміщиками і одержати поміщицьку землю в користування селян.

Громадяни! Організуйте селянські комітети на місцях як орган Народньої Влади!

Вибирайте до них кращих представників, вірних і відданих своєму народові!

Перетворім вибори селянських комітетів у свято народу Західньої України, звільненого від поміщицької кабали і гніту!

Командуючий українським фронтом С. Тимошенко.»

Вслід за цим вже 22. жовтня 1939 р. відбулися вибори до Установчих Народніх Зборів Західньої України, в яких населення було змушене голосувати на задалегідь приготований єдиний список кандидатів. 26. жовтня т. зв. Народні Збори відбули свою першу Сесію, на якій ухвалили таку декларацію:

«Панська Польща, що тримала в пригніченні мільйони українців, білорусів і польського трудового народу, впала.

Червона Армія, виконуючи волю великого радянського народу, простягла трудящим Західньої України руку братньої допомоги — визволила їх від гніту польських поміщиків і капіталістів.

Перед трудящими Західньої України відкрита вільна дорога до нового, щасливого життя. Звільнений народ одержав можливість вільно, як справжній господар своєї долі, вирішувати питання про те, яку державну владу встановити на своїй землі.

На досвіді всіх революцій, на досвіді братніх народів, Радянська Влада є справжньою виразницею і захисницею інтересів трудящих.

Всією багатовіковою історією людства доведено, що всяка інша влада являє собою неприкрите панування і нестриману сваволю купки експлуаторів. Так звані буржуазно-демократичні держави не раз оголошували рівність прав всіх громадян. Одначе всякими підходами і хитрощами усували трудящих від активного політичного життя, від керівництва державою, позбавляли їх всіх прав і свобод. Влада залишалась в руках тих, хто гнітив і тримав у рабстві переважну більшість населення, — в руках купки багатіїв і паразитів. Долею ж чесних трудівників були голод і злидні, батіг і тюрма, животіння і безправ'я.

Не може бути справжньої свободи і рівності там, де є експлуатори і експлуатовані. Відстояти інтереси звільненого народу Західньої України, звільнити його раз на завжди від капіталістичного рабства, від панування і сваволі поміщиків і фабрикантів, заводчиків і банкирів — це означає встановити владу Рад депутатів трудящих — Радянську Владу.

Тільки Ради забезпечать владу більшості народу — трудящих, над

меншістю — купкою дармоїдів і експлуататорів. Ради — це влада робітників і селян.

Тільки Ради — найдемократичніша державна влада, тільки через Ради увесь трудовий народ дійсно бере участь в керівництві державою, в будівництві свого вільного і щасливого життя.

В Радах втілюється спілка робітників і селян, спілка, що зробила Радянську державу непереможною силою. Через Ради робітнича кляса і її авангард — комуністична партія большевиків — керують будівництвом соціалізму.

Тільки Радянська Влада створює умови для розквіту народніх талантів, для висування із народу керівників і організаторів різних галузів державного, господарського і громадського життя.

Тільки Радянська Влада може знищити всякий національний гніт, міжнародну боротьбу і ворожнечу, і забезпечити співробітництво і дружбу всіх національностей.

Висловлюючи односторонню волю звільненого народу Західної України, наслідуючи приклад народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори оголошують заснування Радянської Влади на території Західної України. Від цієї всієї влади Західної України належить трудящим міста і села в вигляді Рад депутатів трудящих.

Українські Народні Збори заявляють про неухильну волю народу Західної України захищати і відстоювати Владу Рад від всяких нападів, звідкіль би вони не приходили.

Українські Народні Збори висловлюють непохитну впевненість в тому, що створення Радянської Влади, керованої комуністичною партією большевиків, призведе до розквіту продуктивних сил, народнього добробуту і культури народу Західної України.

Хай живе Радянська Влада — найдемократичніша влада в світі, влада трудящих!

Хай живе СРСР — соціалістична держава робітників і селян, надія і батьківщина трудящих всього світу!

Хай живе організатор перемоги Рад — Комуністична Партія Большевиків!».

На тих же «Народніх Зборах» 26 жовтня 1939 р. прийнята була декларація про приєднання Західної України до СРСР і включення її до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Ось текст цієї декларації:

«Український народ в колишній польській державі був приречений на вмирання.

Українське селянство позбавляли землі. Робітникам і службовцям не давали працювати на фабриках, заводах і установах. Українців не приймали в учбові заклади. Викоріювали рідну українську мову. Прагнули знищити українську культуру. Все це неодноразово викликало бурю протестів, селянські повстання проти колоніального режиму пануючих кругів панської Польщі.

Але закінчився час пригнічення і безправ'я. Волею всього багатонаціонального радянського народу, за наказом Радянського Уряду, Червона Армія звільнила навіки народ Західної України від влади польських поміщиків і капіталістів.

На всіх зборах, мітингах народ однодушно виявив непохитну волю влитись в братську родину народів Великого Радянського Союзу та увійти в склад Української Радянської Соціалістичної Республіки. Бо тільки в Радянському Союзі, де при владі стоять робітники і селяни, знищена експлуатація людини людиною, здійснена взаємна допомога народів у всіх галузях господарського і громадського життя. Бо тільки в Радянському Союзі можливий для кожного народу повний розквіт національної культури, в повному розумінні народньої культури. Бо тільки в Радянському Союзі зникло почуття взаємного недовір'я між народами і замість національної ворожнечі, що її культивувала буржуазія, виросла і зміцніла дружба народів.

В Радянському Союзі квітне Українська Радянська Соціалістична Республіка. Збудовані сотні могутніх заводів і фабрик, на яких працює робітнича кляса, що не знає експлуатації. Виросло й економічно зміцніло українське селянство, що володіє цією землею і обробляє її найновішою технікою.

Радянська Влада і Комуністична Партія створили всі умовини для розквіту справжньої народньої української радянської культури. Українська мова — державна мова. Сини і дочки Радянської країни посідають керівні становища у всіх галузях політичного, господарського, культурного і громадського життя. Молоді Радянської України забезпечена повна можливість учитись, опанувати високі науки своєю рідною мовою.

Народ Західньої України знає про це.

Українські Народні Збори, будучи виразником непохитної волі і сподівань народу Західньої України, ухвалюють:

Прохати Верховну Раду Союзу ССРСР прийняти Західню Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, включити Західню Україну в склад Української Радянської Соціалістичної Республіки з тим, щоб з'єднати український народ в одній державі, покласти кінець віковому роз'єднанню українського народу.

Народні Збори висловлюють тверду віру в те, що Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік задовольнить це прохання народу Західньої України, щоб він в єдиній і дружній сім'ї народів ССРСР, під керівництвом Комуністичної Партії Большевиків, ішов по шляху нового щасливого життя.

Хай живе вільна Радянська Україна!

Хай живе братство народів!

Хай живе Союз Радянських Соціалістичних Республік — батьківщина трудящих всього світу!»

Після оголошення згаданої вище декларації «Народні Збори Західньої України оголосили декларацію про конфіскацію поміщицьких земель:

«На звільненій від поміщиків і капіталістів землі Західньої України єдиним законним господарем її є трудовий народ робітників, селян і трудової інтелігенції.

Нема більше поміщиків, що захопили в свої захланні лапи майже всю землю Західньої України. Від нині нема того державного апарату насильства, що батогом, тортурами, розстрілами і паціфікаціями примушував селянина віддавати всі придбання його тяжкої праці паразиту-поміщику, урядовцеві, монастирю.

Скінчилось голодне животіння трудових селянських мас, що їх грабували і гнітили польські пани.

Від нині земля належить народові!

Українські Народні Збори, висловлюючи волю народу, визнають за єдине можливе для блага і щастя трудящих мас розв'язати питання про землю, так як його розв'язали наші брати, народи Радянського Союзу.

Після перемоги Великої Жовтневої Соціалістичної революції в Росії, Радянський Уряд проголосив землю народною власністю, відібрав її від поміщиків і передав трудящим селянам, тим, хто на ній працював віками, хто віками поливав її своїм потом і кров'ю. Так більшовики здійснили багатовікові мрії селянства про звільнення від ярма поміщиків, мрію про землю.

Радянські робітники і селяни, керовані більшовиками, розбудували нове суспільство, де нема експлуататорів і експлуатованих, нема паразитів-поміщиків, капіталістів, банкирів. В Радянському суспільстві сам народ — коваль свого щастя.

Народ Західньої України знає, що передача поміщицьких земель є одною з найважливіших умов успішної перебудови життя трудящих Західньої України по-новому, так, як живуть вільні радянські народи, так, як учить партія більшовиків.

У повній згоді з єдиною волею і прагненнями трудящих Західньої України, зберігаючи їхні кровні й життєві інтереси, наслідуючи приклад народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори оголошують на терені Західньої України конфіскацію земель поміщицьких, монастирських і земель значних державних урядовців зо всім їх живим і мертвим інвентарем і присадибними будівлями.

Народні Збори стверджують відібрання поміщицьких земель без викупу через селянські комітети, під керівництвом Тимчасових Управ і передачу їх в користування трудового селянства. Питання про землю «осадників» вирішують селянські комітети.

Від нині вся земля Західньої України з надрами, всі ліси і річки, оголошуються всенародною власністю.

Від нині на нашій вільній землі не буде місця паразитам, поміщикам та їх допомагачам.

Українські Народні Збори закликають всіх працівників землі, селянські комітети, до залізної дисципліни, до охорони від грабунку колишніх поміщицьких маєтків, будівель та інвентаря, що від нині стають священною й недоторканою власністю народу.

Тільки селянські комітети мають право розподілювати поміщицькі землі. Тільки селянські комітети мають право розпорядитись майном, що належало поміщикам.

Хай живе розкріпачена праця селянина на звільненій землі Західньої України!

Хай живе спілка робітників і селян!

Хай живе Всесоюзна Комуністична Партія більшовиків — вождь і організатор боротьби трудящих проти грабіжників — поміщиків і капіталістів!

Останньою декларацією Народніх Зборів Західньої України була декларація про націоналізацію банків і великої промисловости, що вийшла 28. жовтня 1939 р.

Наводимо її текст:

«Польські пани, поміщики і капіталісти, з метою пригнічення і експлуатації робітників і селян, захопили в свої руки банки і велику промисловість.

Звільнений народ Західньої України, бажаючи знищити назавжди експлуатацію людини людиною, сказав своє слово про банки і велику промисловість. На мітингах і зборах трудящі Західньої України однозгідно заявили конечність націоналізації банків і великої промисловости

Від нині всі цінності банків, всі великі фабрики і заводи, всі копальні і залізниці оголошуються всенароднім добром, себто державною власністю.

Від нині на нашій звільненій землі нема і не буде місця паразитам-фабрикантам, заводчикам і банкирам.

Українські Народні Збори оголошують націоналізацію банків і великої промисловости Західньої України, закликають всіх трудящих з залізною революційною дисципліною пильно охороняти всенародне добро — державну власність, закріпите нашу перемогу, кувате наше щастя!»

На всі наведені вище деклярації Верховна Рада ССРСР відповіла «законом» про включення Західньої України в склад Радянських Соціалістичних Республік і з'єднання її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. Цим на Зах. Україну було поширено конституцію УРСР з усіма висновками з неї.

Текст «закону» такий:

«Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік, заслухавши заяву уповноваженої Комісії Народніх Зборів Західньої України, ухвалює:

1) Задовільнити прохання Народніх Зборів Західньої України включити Західню Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік з з'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

2) Доручити Президії Верховної Ради визначити день виборів до Верховної Ради ССРСР від Західньої України.

3) Пропонувати Верховній Раді Української Радянської Соціалістичної Республіки прийняти Західню Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

4) Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки подати на розгляд Верховної Ради ССРСР проект розмежування районів і областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою.

Голова Президії Верховної Ради ССРСР М. Калінін.

Секретар Президії Верховної Ради ССРСР А. Горкін.

Москва. Кремль. 1 листопаду 1939 року.»

Ми навмисне подали наведені вище документи без своїх зауважень, щоб потім, зіпставляючи їх з собою і з підсоветською дійсністю, проаналізувати їх і зробити відповідні висновки щодо внутрішньої і зовнішньої політики ССРСР, зокрема т. з. «визвольної» політики.

Перше, що кидається ввічі при ознайомленні з цими документами, — це підступне змішування правди і брехні при чому правда використовується з метою спонукати населення Галичини повірити в брехню. Та-

кою правдою було твердження про тяжке становище населення Галичини з погляду економічного і національного під Польщею. З того часу, як Західня Україна опинилась під владою відбудованої Польщі, поляки не припиняли всякими засобами гнобити українців.

Деякі факти з часів цього переслідування дуже влучно використані в летючках за підписом С. Тимошенка, що їх розкидали большевики під час походу на Галичину, і в кожній декларації «Народніх Зборів Західньої України». Не може бути жодного сумніву, що всі ці декларації з'явилися під великим тиском Москви, хоч не виключено й те, що дехто з українських депутатів бодай частково повірив большевицьким обіцянкам.

Що ж до самих обіцянок, то це стара большевицька демагогія. Так, наприклад, в летючці Тимошенка і в кожній декларації є запевнення в тому, що «від нині Західня Україна вступає в добу вільного щасливого життя». Це писалося після страшного голоду на Україні в 1932—1933 р., після кривавої «сжовщини», що привела до катування і ув'язнення мільйонів ні в чому неповинних людей.

Отже, не визволення несла населенню Західньої України червона армія, а нове поневолення, далєко страшніше, ніж поневолення польське.

Такою ж підступною була обіцянка, що, з встановленням влади в Галичині, населення її, зокрема селянство і робітництво, візьме свою долю в свої руки. В ССРСР існує диктатура, і то не пролетаріяту, а диктатура невеликого гурту жорстоких тиранів типу Сталіна. Що ж до всяких Рад, «верховних» і «неверховних», то це лише маріонетки в руках цих тиранів. Про це вже свідчить процедура «виборів» депутатів в Ради, що має характер справжньої комедії, бо депутати зараня визначаються комуністичною партією згори. І це добре знав С. Тимошенко та справжні автори декларацій.

Так само неправдою була обіцянка щодо піднесення матеріального добробуту населення Галичини. За весь час большевицького панування в Україні населення її терпить великі злидні, а часто й справжній голод. Голод був в Україні в 1921—1922 р., в 1932—1933 р., в 1945—1946 р. Стан, близький до голоду був на Україні і в 1939 р., коли червона армія окупувала Галичину. І цього також не міг не знати С. Тимошенко і справжні автори декларацій.

Пустими були також обіцянки вільного розвитку української національної культури. За часи большевицького панування українська культура не могла вільно розвиватися. Навіть у 20-х роках, коли большевики силою обставин змушені були провадити українізацію урядового советського державного апарату, вони в дійсності були ворогами української культури. Вони тоді кинули гасло культури «національної за формою і соціалістичної за змістом». Це фактично означало боротьбу проти національної культури.

Ця боротьба проти української національної культури виявлялась в першу чергу в знеславлюванні минулого України, її традиції, що є базою культурного розвитку народу, знищенні Церкви знеславленні письменників, науковців, громадянських діячів. Це з того часу большевики увели у широкий вжиток такі епітети на адресу минулого України, як «петлюрівщина», «просвітнящина», «шараварщина», «грінченківщина» і т. ін., з наміром перетворити їх на лайку і знесвагу до цих складників історич-

ного розвитку і надбань нації. На цей же період припадає жорстоке переслідування і нищення найвидатніших українських національних діячів, прикладом чого може бути процес СВУ, що закінчився засланням в концентраційні табори видатних науковців, письменників, педагогів.

В тридцятих роках, особливо починаючи з 1934 р., коли вийшли т. з. зауваження Сталіна, Кірова і Жданова на конспект історії СРСР, комуністична партія і советська влада взяли чітко визначений курс русифікації.

Відповідно до цього в Україні збільшується кількість російських шкіл, що користуються особливою опікою з боку Наркомату освіти. Вживання в розмові лише української мови ставить людей під підозрення в націоналізмі, внаслідок чого в українських високих школах педагогі-українці на перервах починають розмовляти російською мовою, а дехто з них навіть переходить на російську мову при викладанні на лекціях. Ця русифікаторська політика поступово посилювалась і посилюється.

Також неправдивим було і запевнення большевиків, що «від нині всій українській молоді забезпечена можливість одержувати освіту на всіх ступенях шкільного навчання».

Не можна заперечувати, що кількість шкіл і учнів в Україні за часи большевицького панування збільшилась. Але в 1939 р. вже чітко визначається розподіл підсоветського суспільства за клясами: вже формується кляса чи каста советської аристократії. Це відбивається і на становищі шкільної освіти. В 1940 р. на учнів накладається обов'язок платити за навчання в старших клясах середньої школи, заводяться т. з. ремісничі школи, з яких трудно перейти до високої школи. Все це обмежує освітні можливості української молоді. А головне те, що школа стає знаряддям денационалізації поневолених народів, а виховання має за ціль перетворити молоде покоління в покірне знаряддя комуністичної партії. Нарешті слід зазначити, що всі ці багатообіцяючі декларації були підставою для включення Галичини в УРСР і СРСР, і вона стала частиною величезної страшної тюрми народів.

І все це робилось надзвичайно швидко: 26. жовтня була ухвалена декларація про бажання Народніх Зборів Західної України, щоб вона була включена в УРСР, а 1. листопада, себто за 6 днів після цього це прохання було задоволено Верховною Радою СРСР. Не може бути сумніву в тому, що все це робилось за плянами, приготованими в Кремлі.

Большевицькі методи виявились уже в перші місяці окупації Західної України. Т. зв. визволення її стало тяжчим за поневолення під Польщею. Поляки гнітили Західню Україну, виснажували її економічно, затримували розвиток української національної культури, але вони не мали такої підступної, до дрібниць розробленої системи терору, як большевики. Тому з поляками можлива була якась боротьба навіть без зброї в руках. Ця боротьба, в наслідок наполегливості і завзяття українців, все ж таки давала деякі позитивні наслідки. Не зважаючи на намагання поляків затримати розвиток української культури, в Галичині з успіхом діяло Наукове Товариство ім. Шевченка, виходили українські журнали, видавались твори українських письменників, в яких не було й тіні якогось польонофільства. Не зважаючи на великий економічний гніт, в Галичині розвивався міцний кооперативний рух, що був зв'язаний також з рухом в галузі духової культури.

На все це більшовики зразу ж наклали свою тяжку руку. Місяців два після окупації влада в Західній Україні перебувала в руках війська, а потім більшовики почали швидко перебудовувати все життя цих земель на свій лад: були організовані облвиконкоми, горкоми, райкоми, сільради і т. ін. По цілій країні була розбудована мережа комуністичних партійних організацій. Було взято під контроль все населення і встановлено фактичне керівництво всім життям країни. Разом з тим більшовики в містах і селах організували комсомольські і піонерські організації, з метою взяти в свої руки молодь і зробити її своїм знаряддям. Широко розгорнула свою роботу організація більшовицького терору — НКВД, створивши мережу сексотів. Само собою зрозуміло, що негайно з приходом більшовиків, всі партії, що репрезентували різні відтинки вільної політичної думки — стали, на основі советської практики не тільки нелегальними, але «контрреволюційними», а діячі їх зазнали репресій. Національний рух і його заклади нищено найжорстокішими заходами.

Не довіряючи українцям більшовики на всі відповідальні посади поставили «своїх людей», надісланих зі Сходу.

Ліквідувавши існуючі в Галичині школи, більшовики зразу ж увели свою систему освіти з властивими їй програмами, побудованими на засадах марксизму-ленінізму; при школах, при хатах-читальнях, були організовані т. зв. «червоні кутки», як осередки більшовицької пропаганди, зокрема антирелігійної.

З початку більшовики ніби не переслідували церкви, бо бачили, що вона має на місцеве населення великий вплив, але обклали церкви непомірно великими податками.

Кооперативи більшовики не ліквідували, а зробили їх державними, що звело на нівець ролю їх в економічному і культурному житті українського населення.

В 1939 р. більшовики ще залишали в спокою селян, але вже в 1940 р. почали організовувати колгоспи, за методами, випробуваними в ССРСР. Зпочатку йшла пропаганда, що висвітлювала в привабливих рисах «щасливе і радісне життя» колгоспників в ССРСР, зокрема в Україні. Деякі селяни, що повірили більшовицькій пропаганді, згодилися на організацію колгоспів. Але більшість селян трималась свого приватного господарства. В наслідок т. зв. ліквідації заможного селянства — західні українські землі втратили провідну верству національно свідомого і передового селянства а на решту більшовики наклали великі, непосильні податки з метою загнати їх у колгоспи.

Більшовики не привезли з собою ні товарів для крамниць, ні збіжжя. Навпаки, вони самі накиннулися на місцеві крамниці, розкуповуючи все, що там було: взуття, одіж, годинники і т. ін. Зате вони привезли з собою багато горілки з метою споїти бідне населення, щоб потім легше було його опанувати.

Як і треба було сподіватись, зразу ж після приходу більшовиків почались арешти, а згодом вивози місцевого населення особливо духівництва та інтелігенції. До заарештованих стосували тортури за методами, виробленими в ССРСР.

Не обмежуючись численними арештами і ув'язненнями, більшовики значну частину населення Галичини вивезли на схід, переважно на Сибір. Майже щоденно відходили ешелони з вагонами переповненими в'язнями.

Але повністю жорстокість більшовиків виявилась, коли вони під тиском німецької армії, залишали Галичину. Нещасних в'язнів, що сиділи в численних в'язницях, розстріляли або навіть спалили. Врятувались тільки ті, що розбили тюрму і вирвались на волю. Але таких випадків було дуже мало.

«Визволення» більшовиками Галичини є повчальним прикладом для всіх народів сувіту, що їх ще збираються «визволяти» більшовики.

СОВЕТСЬКИЙ УЖГОРОД

(Спостереження очевидця)

Столиця Карпатської України—Ужгород нараховував до війни близько 35 000 мешканців. Тепер там живе до 100 000. Збільшення населення Ужгороду пояснюється виключно встановленням в Карпатській Україні советської влади. Із центральних і південних областей ССРСР, як і з України сюди прибули з своїми родинами тисячі советських, здебільша партійних працівників, канцеляристів советських установ, технічних сил для місцевих промислових підприємств, професійних робітників з усім потрібним «для реорганізації капіталістичного господарства на соціалістичний лад». Деяким з них, а власне тим, що посіли відповідальні становища, дали модерні квартири в три, чотири і навіть шість кімнат, а всяка дрібнота розташувалась так, як вона жила у себе дома: в одній — двох кімнатках помістилось по п'ять, шість осіб. Навіть, коли взяти на увагу, що яких 4 000 місцевих громадян, вивезених дотепер із Ужгороду, належали в своїй більшості до «капіталістичних шарів населення», тобто мали просторі помешкання, то й тоді можна собі уявити гостроту мешканцевої кризи в Ужгороді.

За роки існування советської влади тут не відбувалося майже ніякого комунального будівництва. З невійськових споруд, побудованих за советської влади, можна відмітити хібащо будівлі хлібозаводу і маслозаводу. Якщо говорити про будівництво взагалі, то необхідно сказати перш за все про закінчення в 1951 році будови величезної чотироповерхової касарні на вулиці Дравиці, в якій тепер міститься полк кінної артилерії. Не слід думати, що до війни в Ужгороді не було касарень. Ужгород завжди був прикордонним містом і вже раніше тут було п'ять касарень, в тім числі касарні на Доманиській вулиці, збудовані чехами. З встановленням советської влади загальна кількість касарень зросла до 12. Багато будівель, що раніше були в приватному посіданні, перетворено в касарні. Так на площі Сталіна (раніше площі Масарика), в будинкові мирового суду розташований загін прикордонних військ МВД в кількості від 400 до 500 чоловік. На цій самій площі інший великий будинок зайнятий підвідділами технічних військ. Такі ж самі касарні, перебудовані з цивільних будівель, є на вулицях: Минайській, Пожарній, на вулиці Перемоги (раніше Капушанській).

Якщо говорити про загальну кількість війська в Ужгороді, то його є

10-12 тисяч. В цю кількість не входять війська, розміщені в околицях міста, в 12-ти кілометровій радіусі (приблизно 5 000 чоловік). Військових в місті дуже багато, але серед них дуже рідко можна зустріти звичайних рядових вояків. Всі вони або в касарнях, або на військових вправах, або, літньої пори, у військових таборах. Відпустки до міста дають тільки в неділю і то дуже малому відсоткові від загальної кількості вояків, так, що вихід до міста простим воякам практично заборонено.

В кращій ділянці міста, в Глагові, проти дому Ради, розмістились органи «безпеки» — обласний відділ МВД. Цю «безпеку» місцеві українські мешканці вважають головною владою. Обласний відділ МВД грає першу скрипку в цілій оркестрі советського керівного апарату Карпатської України. Партиїні органи відтиснені на другий плян, не зважаючи на те, що в кожній установі, в кожній канцелярії на 6 осіб персоналу, що прибув із глибинних районів ССРСР, припадає лише 2 особи з місцевого населення, а кожний співробітник установ, що прибув з ССРСР, є неодмінно комуністом або принаймні комсомольцем. Ще менше значення, ніж облпартком (обласний партійний комітет), має облвиконком (обласний виконавчий комітет), що розмістився разом з органами партії в будинку Ради. Посаду голови в цій установі виконує місцевий комуніст, що був раніше сажотрусом в Ужгороді — Степан Туряниця. Його річний дохід, наприклад, за 1951 рік складав суму приблизно 100 000 карбованців. Цей новий советський вельможа із старих ужгородців вже встиг засвоїти всі переваги нового життя й використовувати його насолоди.

Не зважаючи на численний апарат примусу, советська влада в Карпатській Україні ще не цілком здушила спротив режимові з боку місцевого українського населення. Це відчуває кожний, що прибуває сюди з внутрішніх районів ССРСР. Советські люди не відважуються з'являтися в околицях міста поодинокі, особливо нічною порою. Не рідко тут можна почути й про дії партизан. Хтось навіть був відрубав голову жінці-активістці, начальникові кадрів одного з місцевих підприємств. Якось у горах партизани навіть захопили були тягарову машину з військом. При цім офіцерів повісили, а вояків обеззброїли і відпустили. Іншим разом партизани перервали залізничне сполучення на цілих три дні між Ужгородом і містечком Ужок. Трапляється, що в сутичках з військами і міліцією партизани теж мають втрати. Так, одного разу відділові міліціонерів, після власних втрат кількох десятків людей, пощастило захопити чотирьох ранених партизан. Всі вони, як виявилось, були місцевими мешканцями (українцями).

Головними промисловими підприємствами Ужгороду є: деревообробний комбінат, м'ясоконсервний завод, хлібозавод, маслозавод та інші дрібні підприємства харчової та місцевої промисловости. Всі ці підприємства вже давно працюють за советською системою: акорд, стахановщина, ударництво, боротьба з прогулами, боротьба з бракоробством та з разбазарюванням соціалістичного майна і т. д. застосовуються на цих підприємствах так само, як і в цілій Українській советській республіці чи в інших глибинних районах ССРСР. Супроти робітників, яких спіймали на крадіжці соціалістичного майна, не застосовують ніяких виїнятків хоч би з огляду на те, що ці робітники до 1945 р. жили в «капіталістичнім світі» і ще не засвоїли тонкощів «пролетарської моралі». Так були засуджені на 10 років кожний робітники м'ясоконсервного заводу Дмитро Ачбело та Ми-

хайло Курцеба. У них обох, під час виходу з заводської брами, в кишенях було знайдено по кавалкові ковбаси, приблизно вагою в 800 грамів. За виріб бракованих речей, в легких випадках карають робітника гривною до 20% місячного заробітку, але й бувають випадки, коли робітників — бракоробів віддають під суд і відсуджують, як шкідників народнього господарства.

Найбільший заробіток мають робітники деревообробного комбінату. Робітник середньої кваліфікації, якщо він виконає норму, може заробити до 650 крб. місячно, але на руки він дістане значно менше. В загальному сума відраховань може бути від 20 до 31% (позичка — 15%, податки, втім і податок на неодружених — 15%, профспілкова вкладка — 1%). Офіційно робочий день триває 8 годин, але, як правило, кожний робітник працює не менше 12, тому що за 8 годин мало хто може виконати норму, а після виконання норми всі шукають побічного заробітку. Сировини на підприємствах часто не вистачає. Наприклад, на деревообробному комбінаті часто 3-4 дні в тижні не працюють, бо бракує букового дерева, що його довозять з Карпатських гір. Адміністративно-технічний персонал комбінату складається частково з новоприбулих до Ужгороду з СРСР, частково з місцевих робітників-комуністів. І так, напр., директор комбінату — Якубик, за національністю жид, вперше з'явився в Ужгороді в 1948 році. Його місячна платня становить 900 крб. але його місячні видатки ніяк не можуть складати менше як 2 500 крб. Дефіцит покриває, мабуть, преміальний фонд комбінату.

Продовольчі проблеми в Ужгороді стоять дуже гостро як для місцевого населення, так і для приїжджих. Ціни на харчі і на промислові товари широкого вжитку такі: 1 кг. сала 45 крб., смалець — 50 крб., волоче м'ясо — від 14 до 16 крб., свинина — від 20 до 22 крб., чорний хліб (після знижки цін) — 1 крб. 60 коп., цукор в крамницях 1 кг. — 10 крб. 20 коп., на вільному ринку — 25 крб., борошно пшеничне в крамницях — 4 крб. 80 коп., на вільному ринку — 12 крб., рослинні олії в крамницях — 22 крб., молоко, 1 літр — 4 крб. 50 коп., картопля в крамниці — 1 крб. 20 коп., на вільному ринку 1 крб. 80 коп., помідори 1 кг. 10 крб., яйця 1 шт. влітку — 1 крб. 50 коп., взимку — 2 крб. 50 коп., черевики з гумовими підметками, з верхами частково шкіряними, частково брезентовими — 220 крб., пальто чоловіче, поганої якості — 800-900 крб., чоловіче убрання, поганої якості — 800 крб., сорочка верхня чоловіча, бавовняна — 120 крб., і т. д.

Між цінами в крамницях і цінами вільного ринку є велике розходження. Таке явище пояснюється тим, що товарів, що їх продають в крамницях, для всіх покупців не вистачає. Як тільки до державних чи кооперативних крамниць щось привозять, утворюється величезна черга. За 2—3 години все, що привезли розкуповують, а нового приділу треба чекати тижнями, а інколи й місяцями.

За такого співвідношення цін на товари і доходів середньої робітничої родини не можна дефіцит покрити найобмеженішим споживанням, і робітник мусить шукати побічних прибуткових джерел. Він знаходить їх у побічній праці, крадіжці фабричного майна, спекуляціях на чорному ринку і т. п. Цим, власне, й пояснюється розцвіт чорної торгівлі, якого ще ніколи не знав Ужгород.

Матеріальні проблеми важко розв'язати не тільки тим верствам населення що мають невеликий дохід. Советські і партійні урядовці, що мають понад 1000 крб. місячно, також змушені, щоб якось вижити, застосувати різні часто неетичні заходи, як хабарництво тощо. Одним з найбільш поширених заходів для покращання родинного бюджету, і порівняльно нешкідливим, що його вживають середні верстви советської бюрократії, це купівля худоби на селі, щоб мати дешеве м'ясо.

Щоб можна було уявити життя советських офіцерів в Ужгороді, скажемо кілька слів про помешкання й родину Семенюка. Семенюк прибув в Ужгород разом з іншими громадянами з центральних районів УССР. Він дістав помешкання з трьох кімнат і кухні. Родина що складається з Семенюка, дружини і двох дітей, розмістилася в одній кімнаті й кухні, що умебльовані двома столами, кількома стільцями і двома залізними ліжками. Діти сплять, очевидно, на ліжках разом з батьками. Дві кімнати залишились неумебльовані. Там складається всяке господарське приладдя, а також дрова. Тут же на паркетній підлозі ці дрова й рубають.

За увесь час свого існування советська влада майже нічого не зробила в Ужгороді в культурній ділянці, якщо не рахувати зміни всього учительського складу середніх шкіл та вилучення з бібліотек літератури, невідгидної для советської влади. В Ужгороді, як було так лишилося лише три кінотеатри. Білети до них коштують від 3 до 5 карбованців. Показують головним чином советські фільми, але інколи тут можна побачити й фільми, випродуковані в країнах — сателітах. Населення не дуже відвідує кінотеатри. Як правило, половина місць в кінотеатрах залишаються порожніми. Щоб притягнути глядачів адміністрація кінотеатрів вживає інколи різних трюків. Так було, наприклад, з советським фільмом «Шість днів війни». Через профком деревообробного комбінату робітникам роздали білети. Профспілкові активісти запевняли, що фільм демонструється безкоштовно, але під час чергової виплати заробітної платні з робітників, що взяли білети, з розпорядження дирекції вартість вступних білетів була стягнена.

Про свободу віровизнання в Карпатській Україні говорити не доводиться, бо, напр., були депортовані всі католицькі священики. Закрито і перетворено в різні склади синагогу і баптистську церкву, заарештовано всіх священиків української греко-католицької церкви, що відмовились відійти від Ватикану.

В 1949 році в Карпатській Україні почалася суцільна колективізація, а в парі з нею і розкуркулення. Так званим куркулям запропоновано було заплатити індивідуальний податок від 20 000 до 40 000 крб. Таких сум у них, розуміється, не було. Тоді їх заарештували, судили і вивезли, а родини просто викинули з домів. Між розкуркулених попали насамперед всі «американці», тобто селяни, що були до війни в Америці на заробітках. Так повелися з «американцем» Митром Петером з села Малі Соловці. Перед розкуркуленням він мав 10 гектарів землі, молотарку, чотири корови, пару коней. Його засудили в березні 1952 р. на 10 років заслання. «Американці» Ворого і Крицький з села Частівці дістали кожний по 8 років. «Американець» Ковер з Парад Конарівці дістав 12 років, хоч за майтковим станом він ледви міг вважатись середняком. Ковер, мабуть, собі пошкодив надто відвертими висловлюваннями про владу.

Деякі заможніші мешканці Ужгороду, передбачаючи намір влади ліквідувати «капіталістичні елементи», самі зліквідували свої господарства.

За декілька років свого перебування в Ужгороді «безпека» (органи МВД) широко розкинула свою мережу агентів — інформаторів. Місцеве українське населення думає, що найбільшу кількість інформаторів «безпека» знайшла серед циган. Важко сказати, наскільки ця думка відповідає дійсності, але порівняльна безкарність, з якою цигани оперують на чорному ринку, робить до певної міри імовірним це припущення.

Страх перед могутністю і доброю поінформованістю «Безпеки» — ось що характеризує тепер старожилів — ужгородців. Цей страх, розуміється, мають також і ті, що приїхали з СРСР, але ці останні бояться ще одного, вони бояться повороту на батьківщину.

Ф. І.

Г. Костюк

ОСТАННІ ДНІ ЖИТТЯ АКАДЕМІКА М. ГРУШЕВСЬКОГО

(За советською пресою і спогадами сучасників)

1934 — 1954

Вступні зауваження

25. листопада ц. р. минуло рівно 20 років з дня несподіваної смерти академіка Михайла Сергійовича Грушевського. Причини смерти як і обставини останніх трьох років життя академіка мало з'ясовані й вивчені. Студії тогочасної преси, публіцистики і політики дають дещо до розуміння цієї проблеми. Виклад цього «дещо нового» в фактологічному і концепційному сенсі становитиме дальший зміст нашої статті.

Це не біографічна довідка. Це радше спроба вивчення політичного підсоння останніх років життя і смерти нашого історика. Джерелами цього мого нарису є в більшості советська тогочасна преса, публіцистика, висловлювання провідників партії та уряду і спогади сучасників.

Факти і події

(Дати з життя: січень 1931 — листопад 1934)

На початку 1931 року прийшов розгром Української Академії Наук. Крім того відбулись арешти колишніх політичних однодумців і учнів академіка М. Грушевського. Заарештовані були між багатьма іншими: Микола Шраг — професор, автор багатьох дослідів з історії права, зокрема — великої і на той час дуже цікавої праці: «Держава і соціалістичне суспільство» (Київ — Львів, 1923); Павло Христюк — видний діяч української революції, член Центральної Ради, Трудового Конгресу, автор чотиритомової праці з історії української революції: «Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр.», Відень, 1921; М. Ф. Чечель — за доби УНР — начальник департаменту шляхів сполучення, пізніше професор Харківського Будівельного та Технічного Інститутів, автор капітальної наукової праці «Будівельна механіка», що вийшла вже, здасть-

ся, без прізвища автора після його арешту; Григорій Косак — один із командувачів УГА, — та цілий ряд інших видатних особистостей, що прибули чи повернулися були в Україну разом з М. Грушевським 1924 року.

Рівночасно заарештували всіх колишніх видатних діячів, головно есерівської та соціал-демократичної партії, що на еміграції не були, залишилися на батьківщині, пройшли через есерівський процес 1921 року (Всеволод Голубович, Іван Лизанівський, Часник, Остапенко та інші) і таких що ніколи не були репресовані й льояльно працювали: В. Мазуренко, Д. Коліух, М. Горбань, Палій — кооперативний діяч з Харкова — і багато інш.) Перші арешти відбулися серед співробітників історичної секції Академії Наук, якою керував М. Грушевський (Ф. Савченко, М. Жуківська та інші), але самого М. Грушевського не арештували. Йому лише цілком виразно запропонували покинути Україну¹).

Для М. Грушевського це не було новиною: 1914 року царський уряд арештував М. Грушевського й вислав в Росію, до м. Казані, встановивши пильний поліцейний нагляд за ним. 1931 року — вже большевицький уряд — наказує М. Грушевському покинути Україну, виїхати у «вільне» заслання до Москви (Погодінка) і жити там під ще пильнішим наглядом ГПУ-НКВД. Але, коли від першого заслання М. Грушевського врятувала революція 1917 року, то від другого — його врятувала несподівана смерть.

Михайло Сергійович 7 березня 1931 року, попрощавшись із своїми довголітніми співробітниками й учнями²), в супроводі дочки Катерини Михайлівни (дружина Марія Сільвестровна на короткий час залишилася в Києві) виїхав у своє московське заслання³).

З його приїздом в Москву сталися такі події: 9 березня Михайло Сергійович захворів і ліг з температурою у ліжку.

10 березня 1931 р. о півдесятої вечора його арештували агенти НКВД. 12 березня він вже був у Харкові на допиті в слідчого ГПУ УССР Южного. А ще через пару днів несподівано припинили слідство й відправили М. Грушевського назад до Москви. Тут його негайно звільнили з-під арешту, перепросили за турботи, порекомендували їхати в свою кімнату на Погодінці й жити там, мовляв спокійно⁴). 18 чи 19 березня дружина М. Грушевського одержала від дочки з Москви нову телеграму: «Батько вдома, хворий, приїжджай». 20 березня Марія Сільвестрівна виїхала до Москви. З того часу вся родина академіка М. Грушевського живе разом в одній хо-

1) О. М. — Останні роки життя Михайла Грушевського. «Наші дні», ч. 3, Львів, 1943.

2) Учень М. С. Грушевського, що заховався під ініціалами О. М. про це згадує: «6 березня Михайло Сергійович заявив, що завтра вже виїздить; узяв деякі папери, розпрощався зі своїми учнями: — «Прощайте! Вчіться бути без мене!» Вийшов Михайло Сергійович, тоді знову вернувся, ще раз поглянув навкруги і пішов... пішов, щоб ніколи більше не повернутися в ці затишні кімнати, з такою любов'ю і смаком ним обладнанні» (О. М. «Останні роки...» «НОВІ ДНІ», ч. 3, 1953).

4) Відомості взято з листа й телеграми від дочки Катерини до матері Марії Сільвестрівни — дружини Грушевського, що їх подає в згадуваних спо-годах О. М.

лодній і вогкій кімнаті на Погодінке в Москві, будинок чч. 2-3 приміщення 101⁵).

Перестуда перед арештом дала, після пережитого за останні 10 днів, ускладнення і легке, правда, захворювання на запалення легенів. Протягом кількох тижнів лікарі констатували цілковите одужання й дивувалися, що в такому поважному віці він мав такий міцний і витривалий організм. З кілька тижнів після одужання прийшов лист з ГПУ, яким запрошували старого академіка до відповідного начальника на побачення. Про що йшла мова на цьому побаченні — невідомо. Але після цього академік Грушевський зобов'язаний був регулярно у визначений час приходити на реєстрації (а часто й на розмови в ГПУ), явище звичайне й обов'язкове для всіх політичних так зв. «вільного заслання». Так академік М. Грушевський мусів був звикати до нового піднаглядного життя: він мав право вільно ходити лише з хати до архіву. «Хоч які важкі були матеріальні й моральні умови, — пише мемуарист, — проте Михайло Сергійович не міняв свого режиму дня: вставав о 4 годині, а може й раніше (принаймні його близькі, прокинувшись, завжди бачили, що Михайло Сергійович уже працює), о годині 10-ій ішов до архіву чи бібліотеки, о 5-ій приходив обідати і після обіду вже працював дома до пізна. Невідомо, коли й скільки Михайло Сергійович відпочивав»⁶). Ввечері його відвідували лише знайомі.

М. Грушевський розгортає широку наукову працю навіть у цих умовах. Використовує московські багатющі архіви й пише, ба навіть частинно друкує⁷) ряд менших розвідок з історії української літератури і громадської думки XVIII століття, поглиблюючи джерела та базу національного українського відродження XIX століття. За триліття свого московського заслання, як свідчить згадуваний нами не раз мемуарист, Михайло Сергійович закінчив VII, VIII і частинно IX томи історії української літератури (VI том у Києві залишився цілком готовий до друку), підготував матеріали до дальших томів «Історії України-Руси», X том «Історії України-Руси» в Києві також залишився цілком готовий до друку). Писав (але очевидно не закінчив) роман-біографію про Івана Котляревського. І рівнобіжно, в визначений час, регулярно являвся на реєстрацію в ГПУ. Лише через деякий час йому сказали, що більше являтися не треба. Старому академікові зробили «послугу». Відтепер, коли-інколи, в несподіваний час приходив до нього агент ГПУ. Ніби випадково і ніби так собі.

Так проходили дні і місяці життя М. С. Грушевського в Москві. В Україні вмирали голодні люди і шалів постишевський терор. Виарештували майже всіх учнів Михайла Грушевського. Розгромили Українську Академію наук і катедру історії України М. Грушевського. Від великих надбань нашого академіка залишилась руїна. Ті історики, що ще залишались на волі, після кількарязового арешту (як наприклад проф. О. П. Оглоблін та інші) були в своїй праці цілковито паралізовані, іншим вона була заборонена, багато з них були репресовані. На партійному комуністичному

5) Цей будинок належав Українській Академії Наук. Помешкання в ньому було призначене для приїжджих співробітників УАН, які були в відрядженні до Москви для археографічних студій. Будинок був в центрі Москви, недалеко від кол. Архіву Міністерства Юстиції — тепер Центрального Архівосховища.

6) Там же.

7) М. Грушевський — Об украинской историографии XVIII века, «Известия Академии Наук СССР», 1934, VII серия.

полі відбувалися сенсації: розстріляли Ф. М. Конара (Палащука) та його групу, розстріляли Коника та низку інших відповідальних робітників Наркомзему України. Застрелився М. Хвильовий (13 травня 1933 р.), отруївся поет Гірняк, застрелився директор Харківського Педагогічного Інституту Гаврилів, нарешті покінчив життя самогубством Нарком Освіти М. О. Скрипник (7 липня 1933 р.). Поспішно монтувалися різного роду політичні амальгами. Час-від-часу їх назви появлялись в пресі. Але ніхто ще тоді не знав для чого це все і як воно в політичній практиці виглядатиме. Листопад 1933 року приніс сенсаційну вістку, що безпосередньо стосувалася нашого погодінського в'язня. На рішальному листопадовому Пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У, що узаконив новий антиукраїнський курс і одверто централістичну політику Кремля, в доповіді П. Постишева⁸⁾ і С. Косіора⁹⁾ офіційно було повідомлено, що викритий на початку 1931 року «Український Національний Центр» очолював М. Грушевський. Мало того, в резолюції того ж пленуму¹⁰⁾, що була директивою для дальшої практичної політики Москви щодо України, академіка М. Грушевського було визначено як провідника всеукраїнського спротиву новій політиці комуністичної партії. В тій резолюції говорилось про те, що перехід партії до політики колективізації активізував ворожі націоналістичні сили і посилив їх спротив та дворушництво. «Ця нова тактика, — читаємо в тій резолюції далі, — діставала надхнення від старих вождів української контрреволюції — Винниченка, Грушевського, Шаповала та інш.¹¹⁾»

Секретар ЦК КП(б)У на тому ж пленумі повідомив також про недавно викрити «Організацію українських есерів». Це логічно також стосувалося і М. Грушевського. Отже, хмари згущувалися так, що треба було з дня-на-день чекати «організаційних» висновків з цих офіційних і голосних заяв. Такі заяви в советському суспільстві надаремно не кидаються. І все ж таки очікуваного арешту не було. Натомість, за деякий час, почалися тільки частіші і довші виклики до ГПУ, а ще пізніше (у 1934 році) — до ЦК ВКП(б). Це свідчило, що повіяло якимось особливим вітром і настав грізний та вирішальний час. Розмови в ЦК ВКП(б), як свідчить людина в той час близька до родини Грушевських¹²⁾, вів з Михайлом Сергійовичем «фахман» від українських справ Л. М. Каганович.

У вересні 1934 року М. Грушевського викликали до Л. Кагановича. Після цієї розмови більше Михайла Сергійовича до ЦК ВКП(б) не викликали. Ніби дали спокій. 15 жовтня 1934 року М. Грушевський з дружиною вже був у Кисловодську (на Кавказі) в санаторії КСУ — Комітету Сприя-

8) «Правда», 24 **ноября** 1933. Итоги 1933 сельскохозяйственного года и очередные задачи КП(б)У. Речь т. Постышева на пленуме ЦК КП(б)У 19 **ноября** 1933 года.

9) «Правда», 2 **декабря** 1933. Итоги и ближайшие задачи проведения национальной политики на Украине. Доклад С. В. Косиора на ноябрьском объединенном пленуме ЦК и ЦКК КП(б)У.

10) «Правда», 27 **ноября** 1933. Итоги и ближайшие задачи проведения национальной политики на Украине. (Резолюция Объединенного пленума ЦКК и ЦК КП(б)У по докладу Косиора С. В., принята 22 **ноября** 1933 г.

11) Там же.

12) Відомий вже нам автор спогадів О. М.

ня Ученим. Тут на початку листопада у нього раптом від інфекції з'являється карбункул на карку. Для потрібної операції, М. Грушевського відвозять до хірургічного відділу міської лікарні. Керівником відділу був якийсь нікому невідомий лікар Хургін. Марія Сильвестрівна звернулася до нього з проханням дозволити запросити на операцію відомого їй лікаря, що саме тоді був у Кисловодську. Хургін категорично відмовив їй в цьому і поспішно операцію зробив сам. Після цієї операції М. Грушевському стає щораз гірше. Схвильована такою несподіванкою Марія Сильвестровна без відома Хургіна 24 листопада запросила до М. Грушевського видатного московського хірурга, що теж відпочивав тоді в Кисловодську¹³). Він, оглянувши хворого, в розпачі констатував смертельний стан. Вже нічого не можна було допомогти. 25 листопада (мемуарист пише 24) о 5 годині вечора М. С. Грушевський помер.

Мої коментарі

Український Національний Центр і М. Грушевський

Із того, що ми сказали на початку, ясно, що вигнання М. Грушевського з України в березні 1931 року й рівночасно арешти всіх його колишніх політичних та ідейних послідовників, це — явища одного й того ж суспільно-політичного характеру. Відпровадивши останній ешелюон з засудженими в справі СВУ в північні та сибірські концтабори, ГПУ відразу приступило до ліквідації другої черги української демократичної інтелігенції. То було вже середовище, що в тій або іншій мірі, політично чи науково, було пов'язане з ім'ям академіка Михайла Грушевського. Ліквідація цього середовища відбувалася під фірмою, що їй дано назву «Український Національний Центр». Про це свідчать советські матеріали й спогади тих, що були засуджені за приналежність до «Українського Національного Центру» (УНЦ). УНЦ за всіма цими даними мав би був об'єднати (і об'єднував, як то здеклярував П. Постишев) всі ті політичні та наукові сили української демократичної інтелігенції, які, з тої або іншої причини, не були й не могли бути прив'язані до щойно відіграного процесу СВУ. УНЦ очолений М. Грушевським, за задумом його аранжерів, мав бути широкою, загальноукраїнською, соборницькою організацією, в якій би могли знайти місце всі суспільні українські антибольшевицькі самостійницькі сили й течії: від організаторів і командирів УГА починаючи та шумськістською опозицією і боротьбістами в КП(б)У кінчаючи.

«Украинский Национальный Центр» — представлял собой блок украинских и галицийских националистических партий... Это была боевая национал-фашистская организация...», визначав політично УНЦ П. По-

13) О. М. називає прізвище цього хірурга Буценко.

стишев у згадуваній вже нами доповіді на XII з'їзді КП(б)У в січні 1934 р.¹⁴).

«В тісному зв'язку з ним (з УНЦ — Г. К.) було багато членів партії, що вели підривну роботу. Один із таких дворушників був Михайло Левицький...», — говорив С. Косіор у у своїй згадуваній вже нами доповіді на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У¹⁵).

«Ставши на шлях контрреволюційної підпільної діяльності — говорив в іншому місці П. Постишев — ця група боротьбістів-дворушників одночасно з цим вступає в найтісніший контакт з націоналістами типу М. Грушевського».

«Боротьбісти підтримували через М. Полоза, Шумського та інших нелегальні зв'язки з Грушевським, що об'єднував національні сили».

цитуює там же П. Постишев «свідчення» одної з багатьох тодішніх жертв НКВД — колишнього боротьбіста Кийка-Шелеста.

Отже, як бачимо, комуністичні «зберігателі» імперії робили вигляд, що вони оцінюють УНЦ дуже високо. власне для того, щоб під цим претекстом знищити дальші кадри української провідної верстви (що ще лишилися після ліквідації СВУ). В першу чергу це був академік М. Грушевський, співпраці й контакту з яким нібито шукали всі: від провідника українських націоналістів на еміграції і в Галичині Євгена Коновальця, до провідника української комуністичної опозиції в КП(б)У — Олександра Шумського.

В зв'язку з тим значенням, яке «надавалося» УНЦ і М. Грушевському з боку тодішньої керівної верхівки ССРСР, постає дуже цікаве питання:

Чому не відбувся відкритий процес УНЦ на зразок, скажімо, СВУ?

Один із учасників-жертв слідчої процедури проти УНЦ, що заховався під псевдонімом О. Бужанський, в своїх спогадах¹⁶) пояснює провал підготовлюваного відкритого процесу УНЦ так:

«Майже дворічне сидіння в казематах без будьякої перспективи на саме навіть найстрашніше майбутнє виводило людей з рівноваги. В'язні почали викликати прокурора, відмовлятися від своїх зізнань, оголошувати голодовку». І ось як наслідок, ... «якось у ночі нас вивезли на північ у телячих вагонах».

І на цьому, власне, історія з УНЦ закінчилася.

Про що це свідчить? Це свідчить, що десь під кінець 1932 року, так довго і старанно підготовлюваний слідчими ГПУ процес УНЦ почав розва-

14) а. «Правда», 24 янв. 1933. Советская Украина на новом подъеме. Политический отчет ЦК КП(б)У на XII съезде КП(б)У. Доклад П. П. Постишева.

б. «Правда», 2 декабря 1933. Итоги и ближайшие задачи... Доклад С. В. Косиора на ноябрьском объединенном пленуме ЦК и ЦКК КП(б)У.

в. П. Постишев, — Підсумки перевірки партійних документів у КП(б)У і завдання партійної роботи. З доповіді на пленумі ЦК КП(б)У 29 січня 1936 року «Більшовик України», ч. 3, 1936.

г. О. Бужанський. — За ґратами ГПУ-НКВД. «Свобода», український щоденник ч.ч. 288—300, листопад-грудень. 1950.

15) «Правда», 2 декабря 1933.

16) Згадувані спогади: «За ґратами ГПУ-НКВД».

люватися. Чому? Тому, поперше, що плянований на провідника й ідеолога «Українського Національного Центру» академік М. Грушевський був на самому початку, з причин незрозумілих і дивних для самих монтажників УНЦ, вирваний волею самого диктатора з їх рук і посаджений тільки під систематичний нагляд в Москві. Отже, дальше монтування УНЦ і підготовка його до відкритого процесу мало відбутися без такої центральної фігури як академік М. Грушевський. Це вже була перша, і дуже значна, тріщина в плянованій амальгамі. Подруге: керівне ядро, що за пляном монтажників мало очолити новий процес (М. Чечель, М. Шраг, П. Христюк, В. Голубович, Г. Косак, Ів. Лизанівський, В. Мазуренко та інш.), виявилось надто «твердим горіхом». Зломати його і перетворити на потрібних слухняних манекенів, очевидно, було дуже тяжко. Через те ця дресувальна акція затяглася на два роки.

Настав 1933 рік з його січневою ухвалою ЦК ВКП(б) щодо України. Політичні обставини і тактика змінилися цілковито. Виник вже новий плян. Згідно з цим пляном винищенню підлягали не тільки старі кадри демократичної інтелігенції але й ті нові, що зформувалися вже після революції. Більше того, на порядок дня було поставлено вже питання знищення всієї керівної культурної і політичної верхівки української радянської республіки. Тобто — викорінення самої ідеї української державности, в якій би формі вона не виявлялася. Ці плани масового терору вже жодних прилюдних процесів, хоча б із зовнішніми позначками правосуддя, не передбачали і не потребували.

Таким чином на кінець 1932 р. справа відкритого процесу над УНЦ ходом політичних подій була перекреслена і стала неактуальною. Практичний же бік справи був цілком вже реалізований. На цей час тисячі українських громадян: учених, письменників, громадських, кооперативних та культурних діячів, технічної інтелігенції студентів, учителів та інших професійних та суспільних станів, під обвинуваченням в приналежності до УНЦ, були арештовані, знищені, або замкнені на довгі роки до концтаборів.

Політична ціль регенерації УНЦ

Чому ж все таки про УНЦ згадали наприкінці 1933 року? Чому згадали тоді, коли особи, що були влучені до нього, були знищені й актуальність відкритого процесу проминула?

Тут є теж своя логіка. Новий курс політики Москви щодо України спричинився до «викриття» багатьох «підпільних організацій», в яких як повідомляли тоді секретарі ЦК КП(б)У, керівну і головну роль грали «контрреволюціонери з партійними квітками в кишені»¹⁷⁾. Це була нова і зовсім відмінна фаза боротьби. «Контрреволюціонерів з партійними квітками в кишені» треба було пов'язати з українським «націонал-фашизмом»

17) С. Косіор. Итоги и ближайшие задачи проведения национальной политики на Украине, «Правда», 2 декабря 1933 г.

П. Постишев. О задачах весеннего сезона и решении ЦК ВКП(б) от 24 января 1933 года. Доклад на объединенном пленуме харьковского обкома и горкома КП(б)У от 4 февраля 1933, «Правда», 8 февраля 1933.

і «петлюрівщиною». Єдина в минулому, виразно маркована уенерівською ідеологією та контактами з еміграцією СВУ — була вже давно засуджена. Але навіть якби воскресити її, знову покликати до життя, то вона в жодній мірі вже не надавалась на таку роллю в 1933 році. Нікого з «контрреволюціонерів з партійними квитками в кишені» не можна було пов'язати з СВУ. Бо саме багато з них були тоді ще й судьями і прокурорами цієї організації. Потрібна була конче інша, з широкою всенациональною та різнопартійною шапкою й платформою, організація. Найблильше на це надавалась монтована, але з причин уже відомих не виведена на світ Божий, організація, в проводі якої ніби стояв академік М. Грушевський. Це ж бо був центр «об'єднуючий українство». Рівно ж «це була бойова націонал-фашистська організація» (П. Постишев). Тобто, це було те, що для монтажників нового «підпілля» було вельми потрібно¹⁸⁾. Тому саме наприкінці 1933 року витягається з архівів ГПУ справа УНЦ, а то й можливо, повертаються з політ-ізоляторів деякі його члени (як Сергій Вікул, наприклад), яким вчиняють нові допити в пляні саме тепер потрібному, «встановлюють» організаційний та ідейний зв'язок «речників» нового підпілля з УНЦ¹⁹⁾ і в той спосіб «удокументовують» зраду колишніх укапістів і боротьбістів, та виносять потрібний моральний і юридичний присуд над ними. Ось чому П. Постишеву конче треба було витягнути з архіву УНЦ і довести до відома громадянства про її «страшну» змову на чолі з академіком М. Грушевським. В цьому полягав політичний сенс регенерації УНЦ наприкінці 1933 року.

«Організація українських есерів».

Але це була тільки одна причина, що викликала до життя тінь уже мертвого УНЦ. Можливо, що була ще й друга причина, яка досі ніде й ніким не була відзначена.

У доповіді С. Косіора на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 року, поряд з повідомленням про «розкриття» кількох антисоветських українських організацій, є вказівка на «недавно викриту організацію українських есерів». «Недавно викрита» — це значить липень-серпень-вересень 1933 року. Що це за організація? Хто входив до її складу? У доповіді С. Косіора наводиться тільки назва її і згадується єдине, в добу, 1917—1920 років у

18) Дуже промовисто про це свідчать дві провокаційні фальшивки, що їх тоді офіційно було проголошено під назвою «Обіжники українського підпілля»: Першу фальшивку проголосив один із тодішніх секретарів ЦК КП(б)У М. М. Попов у промові на листопадову пленумі ЦК КП(б)У 1933 року (М. М. Попов, — «Вісті» ВУЦВК'а, 10 грудня 1933 року, або «Червоний Шлях», ч. 10.1933, Харків, літературно-громадський місячник). Другу — сам шеф українського ГПУ — В. А. Балицький в своїй промові на XII з'їзді КП(б)У в січні 1934 року («Вісті» ВУЦВК'а, 21 січня 1934 року, промова В. Балицького по доповіді С. Косіора).

19) Див. нижче: свідчення Кийка-Шелеста, висновки П. Постишева в його доповіді на XII з'їзді КП(б)У («Правда», 24 янв. 1934, Советская Украина на новом подъеме. Политический отчет ЦК КП(б)У на XII съезде КП(б)У.

Свідчення С. Вікула, що на них посилався С. Косіор в своїй доповіді на листопадовому Пленумі ЦК КП(б)У 1933 року.

політичних та повстанських колах відоме, але пізніше цілком призабуте, прізвище есера Г. Пирхавки. Є ще згадка про цю есерівську організацію в промовах П. Постишева, М. М. Попова, В. Балицького. Але тільки згадки, без найменшої деталізації.

Г. Пирхавка, як подає в своїй промові С. Косіор, свідчив:

«Закордонний комітет УПСР (Української Партії Соціалістів-Револуціонерів — Г. К.) в Празі повідомив, що він цілковито солідаризується з інтервенційними планами і в цьому напрямі співпрацює з українськими фашистами, що їх очолює Коновалець. Ми, урахувавши, що місцевих сил, з якими можна було б повалити радянську владу, утримати фронт і зміцнити нову самостійну українську державність — не досить, теж прийняли інтервенційну концепцію»²⁰

Ми тепер не аналізуємо цього свідчення в тому сенсі, чи мав рацію чи ні Г. Пирхавка, цей колишній партизанський ватажок, радянофільський емігрант празької групи і «амнестований» десь року 1927 поворотець на батьківщину. Нам важливо тільки підкреслити, що він свідчив (а значить, це було потрібне для ГПУ): 1) що організація українських есерів в УССР існувала; 2) що вона мала контакт з закордонним комітетом УПСР у Празі; 3) що закордонний центр, як і краєве підпілля прийняли інтервенційну концепцію боротьби і 4) входили в єдиний антисоветський національний фронт.

В цьому сенсі важливе для нас також свідчення проф. Сергія Вікула. Він, за інформацією того ж С. Косіора, свідчив:

«Починаючи з 1927 року організація (підкреслення мое — Г. К.) провадила роботу, що спрямована була на підготовку збройного повстання й інтервенції проти диктатури пролетаріату в Радянській Україні. Ця діяльність була одною з ланок загального плану інтервенції проти Радянського Союзу в цілому.

Політичний центр організації, що його очолював М. Грушевський, домовився про спільні дії, спрямовані на повалення радянської влади, з російськими кадетськими колами, російськими есерами, грузинськими меншовиками і білоруськими націоналістами»²¹).

Звертаємо увагу на це свідчення С. Вікула. Він ясно говорить про політичний центр організації на чолі з М. Грушевським. Логічно це мусив би бути УНЦ. Але підозріло, що С. Вікул ніде про це жодним словом не згадує. Навпаки, він всюди послідовно говорить тільки про «організацію». Отже, чи не йде вже тут про «організацію українських есерів», від імені якої щойно говорив Пирхавка? Чи не переключила машина ГПУ в нових умовах 1933 року колишнього УНЦ на «Організацію українських есерів»? Чи не «очолив» тепер уже академік М. Грушевський саме цю організацію, як це йому за колишньою партійною приналежністю пасувало? Чи не в цій справі так інтенсивно почали його в цей час викликати з початку в НКВД, а потім до ЦК ВКП(б)? Чи не про цю саме справу йшла довга кількоразова його розмова з Л. Кагановичем в ЦК? І чи не декларації — заяви, яка ствердила б факт існування під-

20) «Правда», 2 декабря 1933 года. Згадувана доповідь С. Косіора.

21) Там же.

пільного есерівського центру в УСРР і його організаційного зв'язку з закордонним комітетом УПСР, вимагав від М. Грушевського Л. Каганович?

Ми не стверджуємо цього категорично. На це ми не маємо належних документів і фактів. Але є дуже багато подій і політичних ситуацій того часу, які дають нам підставу схилитися саме до такої думки.

Чому «звільнили» М. Грушевського з ГПУ в рік «викриття» УНЦ?

Тут ми підійшли до нового цікавого питання: чому це враз сам Сталін, як припускає мемуарист, проявив був на початку 1931 року таку незвичну для нього великодушність щодо М. Грушевського? Чому це він, за свідченням того ж мемуариста, вирвав М. Грушевського з рук ГПУ відразу після арешту і тим самим, як ми бачили, розладив продуманий плян нового політичного процесу над «Українським Національним Центром»?

О. М. в своїх спогадах про це пише так:

«В Москві опікувався Михайлом Сергійовичем (як він сам говорив) родич по матері Ломов²²). Довідавшись про арешт Михайла Сергійовича, Ломов пішов у Кремль на засідання Політбюро, де завжди був Сталін. Сталін начебто нічого не знав, дуже обурився таким свавільним вчинком НКВД і видав наказ негайно звільнити академіка Грушевського»²³).

В цій наївній цитаті людини, що не вмє бачити явищ в аспекті політичному, є мабуть доля правди. Ломов, певна річ, міг бути і, можливо, що був (це треба було б ще встановити) родичем М. Грушевського, інтервенювати в цій справі перед самим Сталіном. Сталін безумовно наказав (бо без його наказу такого в'язня як М. Грушевський не могли звільнити), щоб М. Грушевського з-під арешту звільнили і залишили надалі в його засланні. Але зробив це він безумовно не тому, що зважив на прохання Ломова чи на заслуги великого українського історика, а тому, що він щодо М. Грушевського мав уже в той час свої особливі пляни. І то очевидно такі, що участь Грушевського в ролі навіть провідника й ідеолога «Українського Національного Центру» 1931 року здавалася йому (Сталінові) мізерною і політично мало ефективною.

Для ясности цієї думки зробимо такий підсумок: вислання М. Грушевського з України на початку 1931 року могло бути наслідком двох мало, а то й зовсім неузгіднених мотивів. Перший — реалізація давно,

22) Ломов (Оппоков), Георгій Іполітович. Родився в січні 1888 року в м. Саратові. Старий більшовик (з 1903 року). Активний діяч жовтневої революції. Член ЦК. Учасник всіх з'їздів Рад. Член першого складу Раднаркому РСФСР. Нарком юстиції. Член Президії ВРНГ, незмінний член ВЦИК'а, Голова Нафтосиндикату, автор багатьох наукових і популярних праць з загально-економічних питань, зокрема з економії нафти. (Энциклопедический словарь русского библиографического института «Гранат». Седьмое издание. Том 41, часть I. Приложение: Деятели Советской Социалистической Республики и Октябрьской революции, стр. 337—340).

23) О. М. Останні роки життя... «Наші дні», Львів. ч. 3, 1943.

можливо навіть рівнобіжно з СВУ, розробленого плану щодо ліквідації академіка М. Грушевського, його історичної школи. Після арешту першої групи його співробітників і однодумців (Чечель, Шраг, Христюк та інші) черга була за М. Грушевським. Треба було поставити його в умови повної самотності й одірваності від близького йому суспільно-національного оточення. Москва цілковито відповідала цим умовам.

Другий — це мотив чисто Сталінський. Сталін вже тоді мав свій план щодо М. Грушевського. Щоб успішніше приступити до реалізації цього плану, Сталінові потрібно було мати академіка Грушевського теж цілком ізольованого від української дійсності і від українського наукового суспільства. Заслання до Москви його цілком влаштувало, але передчасний арешт — порушив ці плани.

Нові плани Сталіна і несподівана смерть М. Грушевського

Які ж могли бути нові плани Сталіна щодо М. Грушевського? На це відповісти певно — годі. Ми тут зробимо тільки ті припущення, які нам в межах теперішнього знання цієї справи видаються найправдоподібнішими.

Ці плани Сталіна щодо М. Грушевського безумовно близько лежали з одного боку до вигаданої НКВД «Організації українських есерів», через яку Сталінові дуже залежало скомпромітувати закордонний, тоді активний, центр УПСР, а з другого — близько до вигаданого НКВД «Б'юро українських націоналістичних партій», складовою частиною якого ніби була й «Організація українських есерів»²⁴). В обох випадках роля М. Грушевського могла бути вирішною.

Не випадково саме з того часу, як преса повідомила про «викриття» цих «підпільних» українських організації, почалися інтенсивні виклики академіка Грушевського до НКВД з Москві, а згодом, коли ці виклики не дали сподіваних наслідків — й до самого ЦК ВКП(б). Про що йшли розмови з нашим академіком в цих інституціях, зокрема з Л. Кагановичем в ЦК ВКП(б), ми не знаємо. Маємо тільки свідчення, що Михайло Сергійович завжди після чергової розмови в ЦК бував пригноблений. Очевидно, дуже тяжкий тягар пробував Каганович накласти на плечі першого голови відродженої української держави.

«Десь у вересні 1934 року викликали Михайла Сергійовича до Кагановича і пропонували там написати декларацію. Михайло Сергійович відмовився. Через два дні після того, прийшов родич Ломова і сказав, що Ломов просить переказати: якщо Михайло Сергійович відмовляється написати декларацію, то він, Ломов, не певний за життя Михайла Сергійовича. «Ну, щож, так і буде» — спокійно відповів Михайло Сергійович і більше розмов на цю тему не було»²⁵).

Що це була за декларація, якого політичного сенсу, — на превеликий

24) Див. «Вісті» ВУЦВК'а, 21 січня 1934, промова В. Балицького на XII з'їзді КП(б)У.

25) О. М. — цитовані спогади.

жаль автор цих спогадів не пояснив, бо напевно й не міг це пояснити. Можна тільки догадуватися якої «деклярації» вимагав секретар ЦК ВКП(б) від великого українського історика й першого будівничого відродженої української держави. І якщо Грушевський категорично відмовився написати ту «деклярацію», якщо на дуже реальну погрозу, що її переказали через родича Ломова, він спокійно відповів: «ну що ж, так і буде», то ця відповідь його вже пояснює нам, якої «деклярації» і для якої мети вимагали від академіка М. Грушевського в ЦК ВКП(б). Розмова в вересні 1934 року в ЦК ВКП(б) показала, що всі заходи були даремні, що ніщо не зламало моральної та ідейної постави українського вченого, що він не дасть себе використати для жодної широко плянованої кремлівськими монтажниками провокації. Тому ця розмова академіка М. Грушевського в ЦК була останньою. Більше його туди не викликали.

Але сталося так, що замість очікуваної кари за відмову дати «деклярацію», кілька тижнів пізніше М. Грушевський дістає дозвіл і місце відпочинку в санаторії КСУ в Кисловодську на Кавказі. В середині жовтня М. Грушевський з дружиною вже були в відпочинковій санаторії для вчених у Кисловодську. Там, як уже знаємо, дістає дуже швидко через інфекцію карбункул на карку, потрапляє до міського шпиталю на лікування, переносить операцію, після якої швидко і несподівано вмирає...

Замість резюме

Так, в розпалі Сталінського терору закінчилося життя великого українського вченого і політичного діяча, найбільшого історика з східнослов'янських народів. Ми не знаємо, про що говорили з академіком М. Грушевським під час його викликів до ЦК ВКП(б) 1934 року. Не знаємо, якої саме «деклярації» вимагали від нього, особливо під час останньої вересневої розмови з Кагановичем. Але, що між цією розмовою, вимаганою «деклярацією», погрозою життям через родича Ломова і несподівано швидкою смертю в санаторії «Комітету Сприяння Ученим» у Кисловодську є прямий і безпосередній зв'язок, у цьому я особисто не маю жодного сумніву.

С. Ю. Процюк

ПРИНЦИПИ ПЛЯНОВОГО ГОСПОДАРСТВА В ССРСР ТА ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ В УКРАЇНІ

За винятком порівняно короткого періоду т. зв. воєнного комунізму та перших початків НЕП'у, промисловість України мусіла підпорядковуватись напрямним плянового господарства. Советська влада перекрутила й часто спотворила ці напрямні, але все таки принципи плянкової економіки (радянського зразку) являються основними для української промисловости в п'ятдесятих роках.

Корені застосування плянкової економіки сягають власне ще періоду напередодні НЕП'у, коли 22. лютого 1921 р. советське правительство затвердило статут першої Державної Плянкової Комісії (Держплан). Проте впливи та значення Держплану були ще в 1925—27 рр. не надто міцні і робота Держплану полягала покищо у визначенні т. зв. контрольних цифр народнього господарства, за якими тогочасна влада ще не визнавала тоді характеру обов'язуючого плану. Зокрема в Україні згадані контрольні показники мали невелике значення і тогочасні українські наркомати ними зовсім не в'язались. Застосування плянових принципів господарства натрапляло на помітну перешкоду в періоді НЕП'у тому, що в той час існували рівночасно два сектори: соціалістичний і приватний. У періоді 1922—27 рр. мав у ССРСР деякі концесії навіть чужинецький капітал. У тому часі одержано в цілому 2211 оферт з-за кордону (Німеччина — 782, Великобританія — 223, США — 205, Франція — 174). Узгляднено з них лише 163, але на початку 1928 р. залишились дійсними з них уже тільки 92 концесії.¹⁾ Вивчення розвитку соціалістичного й приватного секторів та витягнення відповідних висновків на майбутнє залежало від релятивної важливости секторів в економіці країни взагалі. Труднощі такого стану зумовили те, що контрольні цифри народнього господарства (навіть офіційно не обов'язуючі) появились уперше тільки на 1925/26 р. Згадані ж цифри, як і цифри на 1926/27 та 1927/28 рр. були тільки частинно

1) Б. Бутковский: Иностранные концессии в народном хозяйстве СССР, Москва, 1928.

прийнятті Раднаркомом України та ЦК КП(б)У як база для плянів в народньому господарстві. У тому початковому періоді Держплан намічував швидше загальні, інспіровані владою, сказати б теоретичні пляни, тим часом як дійсне планування переводилось відповідними наркоматами а також деякими іншими установами того часу, як, напр., Економічною Радою при Раднаркомі УРСР (перемінена пізніше на Економічне Управління УРСР), Інститутом Кон'юнктури при наркоматі фінансів, Українською Торговельною Палатою, що діяли тоді більш-менш самостійно згідно з інтересами України, та були може й більше незалежними від тиску згори (Москва) як Держплан УРСР. Самий же Держплан мав тоді ще характер виразно дорадчого органу але не диктуючого, чи рішачого. Для допомоги Держпланові України організовано апарат статистичних бюро (в областях, районах, містах), очолюваний Центральним Статистичним Управлінням при Раднаркомі УРСР. За НЕП'у Центр. Статистич. Управління працювало все ж таки як окрема установа, щойно в 1931 р., після переіменування (та реорганізації) Управління на т. зв. ЦУНХУ (Центр. Управл. Народно-хозяйственного Учета) воно стало до деякої міри складовою частиною Держплану (постанови Раднаркомі ССРСР від 9. травня 1931 р. та 10. березня 1932 р.). Існування різних соціально-структурним характером ділянок промисловости (та сільського господарства) в Україні не давало можливости планувати всціло та аподиктично розвиток цих ділянок, навіть уже під час першої п'ятирічки Держплан міг тільки частинно впливати на цю розбудову. Перший, дійсно обов'язуючий, річний плян для всієї економіки країни випрацював Держплан тільки в 1931 р., себто аж на третьому році п'ятирічки. Але навіть тоді ряд ділянок народнього господарства був ще поза рямками роботи Держплану, як от, наприклад, воєнна індустрія та всі її підсібні галузі, планування висоти заробітньої платні і т. п. Тільки під час 2-ої п'ятирічки переведено координацію планування поміж різними відповідними установами з тенденцією надати Держпланові рішальний голос (див. постанову Раднаркомі ССРСР від 15. квітня 1935 р.). Тоді теж розділено працю Держплану на дві основні групи: а) координація планування і б) галузеве планування економіки країни. Звичайно, що за зразками згори такій же самій реорганізації підпав і Держплан України; особливу увагу присвячено при тому умовині, згідно з якою плян повинен відзеркалювати по можливості точно фінансову сторінку перемін і розвитку промисловости (інвестиції, вартість продукції тощо.²).

Різні детально випрацьовані напрямні та директиви виявились не дуже влучними й успішними. Після закінчення 2. п'ятирічки вийшли на верх грубі диспропорції поміж ростом окремих ділянок промисловости, їх викриття привело до ще однієї реорганізації Держплану, якою ще більше централізовано працю цієї установи. Основною ціллю нової реформи було ще більше скріплення контролі над виконанням пляну. З того часу даються проголошування результатів виконання кварталних плянів у пресі. З того ж самого часу підупадає помітно роля Держплану України як самостійної установи, бо реформою з 1938 р. Держплан ССРСР визначає по

2) Див. статтю голови Держплану В. Межлаука в «Плановое Хозяйство», № 4, 1935.

республіках та областях своїх уповноважених для контролі виконання пляну (іменованих і відкиданих Раднаркомом ССРСР), які відповідають не перед республіканською Плянною Комісією але вже тільки перед Держпланом ССРСР³). Держплан України та Плянної Комісії при облвиконкомі та міськомх України мусять стисло дотримуватися інструкцій Держплану ССРСР у Москві, як у галузі методів планування так і в галузі контролі виконання пляну. У забуття пішли ті часи, коли напрямні плянового господарства в Україні визначували згідно потреб України такі сили як Гринько, який уgruntував і піддержав принцип т. зв. горизонтального планування, у відміну підтримуваного Москвою принципу вертикального планування (централізація), Волобуєв що викрив колоніальний стан економіки України в господарській системі ССРСР та Скрипник, що був якраз перед своїм самогубством коротко головою Держплану України.

У 1939—1941 рр. переведено знову декілька змін у структурі державного планування; найважливіші з них — це повне підпорядкування усіх клітин ЦУНХУ органам Держплану⁴) і поширення програми плянної роботи також на вузько технічні проблеми промисловости, як технічні вдосконалення, винаходи, новаторські чи пак раціоналізаторські методи, тощо.⁵). Мало відомою є деталь, що в 1941 р. Держплан УРСР дістав доручення випрацювати 15-ти річний плян розвитку економіки України (очевидно, у ділянковій системі ССРСР), але війна не дозволила розгорнути навіть початкових заходів у тому напрямку.

Щодо самої процедури планування, то основну роль тут відіграє метода т. зв. матеріальних балансів. Такі баланси складаються із двох частин, однієї щодо засобів та можливостей і другої — щодо розподілу продукції. У першій частині окреслюється квантитативно всі джерела, з яких налаштанується дана продукція; в останньому часі становили вони майже в усіх ділянках промисловости в 90—95% т. зв. соціалістичну продукцію (за советською термінологією), 5—10% припадає на імпорт та використання залишків продукції, що нагромадились у доставників та консументів. По другій стороні диференціюється розподіл продукції на, сказати б, голу продукцію і на ті частини продукції, що відходять на власні потреби підприємства, інвестиції, ринкові фонди, експорт, поповнення державних резервів, спеціальні потреби держави. Виготовлення докладних матеріальних балансів обов'язує в усіх ділянках виробництва, які належать до категорії т. зв. виробничих фондів. Тут зараховано продукцію найважливіших ділянок народнього господарства, зокрема ж важкої промисловости, енергетичного господарства, деякі основні продукти виробництва сільського господарства.

На початку 1952 р. список видів продукції, щодо яких обов'язував примус контролі за допомогою вище згаданих матеріальних балансів, нарахував в Україні коло 1650 назв.

Крім квантитативного визначення джерел налаштання даної продукції та розподілу цієї ж продукції в матеріальних балансах, застосовується ще й грошове визначення згаданих складників. Це друге визначення обумовлене наявністю грошово-товарового обороту в ССРСР (про переоцінку

3) Див. «Бюллетень финансового и хозяйственного законодательства», № 3—4, 1938.

4) «Плановое Хозяйство», № 1, 1940, ст. 23 та № 11, ст. 128.

5) «Плановое Хозяйство», № 12, 1940, ст. 8—9.

показників продукції див. далі). При розподілі знарядь виробництва⁶⁾ обов'язують співробітників Держпляну та постачального апарату (в першу чергу всесоюзного та республіканських т. зв. Госснабів та Госпродснабів),⁷⁾ які, до речі, відіграють також велику роль при укладанні матеріальних балансів) — такі напрямні⁸⁾:

1) Задовольняти в першу чергу потреби будівництва, а тільки потім потреби біжучої продукції; це відноситься насамперед до таких виробів та матеріалів, як прокат, дерево, цемент і т. п.

2) Задовольняти в першу чергу потреби тих ділянок, що випускають знаряддя виробництва (важка промисловість), а тільки потім потреби продукції предметів ужитку (легка промисловість).

3) Задовольняти в першу чергу потреби чисто державних підприємств (зокрема т. зв. всесоюзного значення), а тільки потім потреби колгоспного сектора і кооперації.⁹⁾

Дефінітивний розподіл матеріалових фондів переводять центральні державні плянові та постачальні установи, а також усесоюзні міністерства. Відповідні установи в Україні (Держплян УРСР, Держпостач УРСР, республіканські міністерства) мають більше консультативних можливостей, як прямо-екзекутивних. Ще тільки в секторі кооперації деякі матеріалові фонди розподіляє Рада Міністрів УРСР. Проте навіть у ділянці кооперації розподіл важливіших матеріальних фондів, а також плянувальну роботу намагаються советські окупаційні чинники в Україні як мога міцніше централізувати. У загальному товаровому обороті 40 найважливіших кооперативних спілок республіканського сектора можна було в 1940 р. перевести, незалежно від Москви, розподіл товарів лише в об'ємі 11% всього обороту.¹⁰⁾

Безкритичне застосування згаданих вище напрямних та повільна, дедалі йдуча дегенерація залишків здорових принципів плянового господарства зокрема в останніх роках призвела до виразних проявів державного капіталізму в ССРСР. Рішальним був тут, на нашу думку, 1952 рік, у якому советська влада намагалась рядом нових тез обґрунтувати чи оборонити цей советський капіталізм.

Нові переформування напрямних плянового господарства почались власне від зміни напрямних у статистиці. У днях 20—21 лютого 1950 р. відбулась конференція Центрального Статистичного Управління та пред-

6) Продукція розділюється з правила в УРСР на дві частини: знаряддя виробництва (продукція важкої промисловости) і знаряддя користування (вжитку) — продукція легкої промисловости.

7) Е. Локшин. Распределение средств производства при социализме, «Большевик», Москва, січень 1952.

8) Законом від 15. березня 1953 р. злучено Госснаб і Госпродснаб разом із Госпланом, якого головою назначено Г. П. Косяченка (див. постанова спільного засідання пленума ЦК компартії, Ради Міністрів ССРСР та Президії Верховної Ради ССРСР від 7. березня 1953).

9) Т. зв. «соціалістична власність» у советському устрою має дві форми: державної власности і колгоспної та кооперативної власности.

10) «Плановое Хозяйство», № 9, 1940, ст. 126—7.

ставників республіканських Статистичних Управлінь, на якій подано обов'язуючі коментарі до статистичних наук та накреслено цілі статистики СРСР. У квітні 1952 р. спрецизовано виразніше завдання статистики у зв'язку з пляном видати новий стандартний підручник статистики для советських високих шкіл (відповідна постанова Ради Міністрів була видана ще 10. квітня 1948 р., себто чотири роки раніше). Нові напрямні статистичної праці введено рівночасно в Україні.¹¹⁾ Згідно цих напрямних статистичні дослідження в Україні мусять достосуватись та керуватись принципами обов'язуючої внутрішньої і зовнішньої політики, окупаційного в Україні, советського режиму; тому-то, далі, статистика не може унагляднювати та вияснювати господарські та соціальні (чи навіть національні) явища та зміни в Україні, але може їх тільки «ілюструвати». Себто, іншими словами, соціалістично-господарські директиви партії і уряду мусять становити базу та дороговказ для статистичних досліджень, а не навпаки, як власне й повинно б бути. Статистиці тепер відмовляють прикмет екзактної чистої науки; статистика, згідно з офіційним теперішнім формулюванням, це тільки одна з галузів соціальних наук, і як така не може займатись дослідженням та з'ясуванням явищ природи, на використанні яких начебто спирається советське плянове господарство. Виходячи з такого заложення тепер категорично забороняється і українським статистикам послуговуватись відомою теорією правдоподібності. Всі ці заходи прямують до того, щоб зменшити вагу та значення статистики, яка викриває ряд основних недоліків економіки України, викриває нерентовність низки ділянок важкої промисловости, експлуатацію українських багатств Кремлем, унагляднює надзвичайно повільне покращання життєвих умов населення України, неспівмірне ані до природних багатств країни, ані до масштабів розбудови промисловости, що змушена працювати у великій мірі на збільшення воєнного потенціалу советського імперіалізму. До статистики советського взірця підходять тепер усі дуже обережно і розглядають її критично.¹²⁾ Зокрема при аналізі цифр щодо продукції окремих галузів промисловости чи окремих заводів треба завжди розрізняти дані за пляном, і дійсні дані, що творять інколи тільки певний відсоток попередніх (інколи більший, але переважно менший). Щоб показати, які великі можуть випасти різниці, згадаємо, що, наприклад, продукція вантажних залізничних вагонів за пляном у 1937 р., по цілому СРСР (Україна становила в тому більш-менш 50%) передбачала виріб — 43500 штук,¹³⁾ а було вироблено лише 29900 штук (перераховуючи на двох-вісні)¹⁴⁾. В середньому різниці все ж таки не бувають такі разючі,

11) «Вестник Статистики», № 1, 1950. Офіційний орган Центрального Статистичного Бюро при Раді Міністрів УРСР (виходить в російській (!) мові).

12) На тему советської статистики появились добрі розвідки в західному світі, наприклад: N. Jasny. International Organisations and Soviet Statistics "Journal of American Statistical Association", March 1950; Stuart A. Ricz: Statistical Conceptions in the Soviet Union, Examined from Generally Accepted Scientific Viewpoints "The Review of Economics and Statistics", Harvard, February, 1952.

13) Народно-хозяйственный план СРСР на 1937 р., Госплан СРСР, Москва, 1937, ст. 80—81.

14) Третий пятилетний план развития народного хозяйства СРСР (1938—1942), Проект, Госплан СРСР, Москва 1939, ст. 207.

як у згаданому конкретному випадку. В розділах про промисловість України, коли йдеться про виразно плянові цифри, відмічуватимемо, що це **плянові цифри**.

Дуже критично треба підходити до грошової вартості продукції заводів і фабрик України, яку ще до недавня подавали офіційні джерела в «незмінних цінах 1926—27 рр.», а які, розуміється, сьогодні показують стан у фальшивому світлі.

Тільки в останніх роках (1949—50) рішив Держплян (за порозумінням із Політбюром) перейти все таки на розцінку продукції в біжучих цінах, але ще й у 1953 р. нова метода не була повністю спрецизована.¹⁵⁾ Чи не єдиний виняток у довоєнному періоді становить під цим оглядом **секретний** плян на 1941 р.¹⁶⁾, в якому подано розцінку за цінами 1940 р. Для унаочення різниць у розцінці подаємо такі приклади:

Ділянка продукції	Вартість продукції в 1941 р. в міл. крб. (плюс).	
	в «незмінних цінах» 1926/27 рр.	у дійсних цінах 1940 р.
Важке машинобудівництво	3780	4752
Середнє машинобудівництво	8850	9810
Загальне машинобудівництво	2730	2875
Вугільна промисловість	100%	134%
Чорна металургія	100%	112%

Ці дані відкривають рівночасно процес зниження вартості карбованця як валюти. Супроти таких неясностей та різниць появилось на Заході намагання визначити вартість продукції країн, охоплених советським режимом, в американських долярах; такі спроби переведено покищо тільки щодо деяких ділянок народнього господарства¹⁷⁾.

Вертаючись до факту дегенерації основ плянового господарства в на-

15) А. И. Ротштейн: Проблемы промышленной статистики СССР, Ленинград, 1936—1947, т. I, ст. 241—252; т. III, ст. 60.

Я. А. Йоффе: Планирование промышленного производства, Москва, 1948, ст. 92.

Б. М. Мирошниченко: Планирование промышленного производства, статья в «Плановое Хозяйство», № 3, 1951, ст. 82—91.

16) Цей план знайшовся в руках західних експертів тільки дякуючи воєнним подіям.

17) Див. цінну працю: A. Gerschenkron: A Dollar Index of Soviet Machinery Output, 1927/28—1937, RAND-Publication, USA, 1951, p. 357.

прямку державного капіталізму, відмітимо, що новим яскравим доказом цієї дегенерації є праці Сталіна до питань економіки, опубліковані з великим розголосом у 1952 р.¹⁸⁾.

Нові тези офіційної советської економічної політики постали як відповідь на економічну дискусію, розпочату в листопаді 1951 р., у зв'язку з питанням виготовлення нового підсоби́чника політичної економії. Цьому підсоби́нику приділяють зараз виключну увагу і є багато підстав припускати, що він у багатьох відношеннях, а може й повністю, замінить незабаром (термін пред'явлення манускрипту нового підручника для одобрення ЦК Компартії минув 1. лютого 1953 р.) відому большевицьку «біблію» — т. зв. Короткий курс історії ВКП(б). Сама ж відповідь на листопадову дискусію була потрібна ще й тому, що ряд визначних економістів, у тому насамперед Л. Д. Ярошенко, діючи мабуть у незлій вірі, зафіксували у своїх працях теперішній викривлений стан економіки під советським режимом, мало того — вони заявили себе навіть прихильниками цієї економіки. Але вони поповнили одну «помилку», вони назвали речі своїм дійсним іменем, вони подали ряд дефініцій та напрямних, які вже застосовується, або які мали б знайти вжиток у найближчій майбутності, вони всі кваліфікують теперішню господарську політику Москви (зокрема на землях України), як політику державного капіталізму, до того ж самого різкого, експлуаторського, антигуманного і протинароднього взірця¹⁹⁾. Зате основною ціллю новопроголошених економічних тез Сталіна є завуалювати наявність проявів згаданого капіталізму, прикрити дедалі маркантніші факти експлуатації країн та людини плащиком пустих, високопарних фраз. Але штучна аргументація праці «Економічні проблеми соціалізму» розминулсь на ділі з ціллю, ба більше того — їхня уважна аналіза викриває повністю колоніальну залежність народів в господарській системі ССРСР.

Велика частина економічних тез, проголошених у 1952 р., присвячена обороні конечности рентабельности виробництва товарів в умовах і т. зв. соціалістичного господарства та обороні потреби керуватись законами грошової вартости продукції. Відмічуємо наполегливо намагання вмовити в громадян країн підсоветської окупації, що закон вартости не є ознакою капіталізму, а принаймні не за всіх умовин; «вийняток», звичайно, становить ССРСР. Слабкою є оборона потреби т. зв. збільшеної продуктивности робітника, за якою криються всі аж надто добре відомі советські норми, рухи стахановців, багатоверстатників, п'ятисотенців і т. п. З одного боку підкреслюється в нових тезах, що основним принципом капіталістичного господарства є максимальний зиск, а з другого боку, на означення цього ж самого *de facto* принципу максимальної користи, який наказують тепер

18) Экономические проблемы социализма в СССР, «Большевик» з 15. вересня 1952 р., а також наступні статті: Ответ т-щу Ноткину Александру Иллину (21. квітня 1952 р.), Об ошибках тов. Ярошенко А. Д. (22. травня 1952 р.), Ответ товарищам Саниной А. П. и Венжеру В. Г. (28. вересня 1952 р.).

19) Не підлягає сумніву, що висловлені Ярошенком та іншими економістами думки формувались під впливом опінії широких кол нової підсоветської фахової інтелігенції.

стосувати в економіці УРСР, пропонують на окреслення згаданого принципу, ввести лише якусь іншу назву, пофарисейськи відкидаючи й термін «додаткова праця» (Mehrarbeit — термін Маркса, до речі, влучний), як начебто непідходящий для умовин «соціалістичного» плянового господарства. Напевне, що й придумання нової назви не змінить в нічому факту існування принципу досягнення якнайбільшої користі (себто, іншими словами, принципу низької якості, деякі економісти вважали конечним звернути на увагу в дискусії 1951—52 рр.

Супроти загально пануючого невдоволення широких мас населення з причин постійної нестачі товарів широкого вжитку та їх часто вийняtkово низької якості, деякі економісти вважали конечним звернути увагу в дискусії 1951—52 рр. на необхідність задовольнити потреби населення.

Так званий економічний закон соціалізму звучить, за Л. Ярошенком, дослівно так, що це є прямуванням «до все ширшого й досконалішого наладнання матеріальних та культурних життєвих умовин суспільства». Нові економічні тези (Сталіна) визнають теоретично цей самий принцип, але доповняють його вже рівночасно так: «за допомогою росту й поліпшення соціалістичної продукції на базі найновішої техніки». Себто передумовою задоволення потреб населення ставиться збільшення продукції та з'ясується, що наперед, доки досягнеться вищий від теперішнього рівень життя, треба наполегливіше й продуктивніше працювати, тобто маємо виразний натяк на норми, трудову дисципліну і т. п.

Ревідовані Сталіном економічні тези рішуче відкидають голоси, які прозвучали, як згадано вище, в дискусії 1951—52 рр. Навпаки вони стають виразно в обороні примату воєнної та важкої промисловости. Вийняtkово лукавою є оборона Сталіном торговельної системи, що вся знаходиться тепер у руках держави. Нас ця оборона й не дивус, бо торговельна система в Україні являється тепер не чим іншим, як ще однією ланкою експлуатації населення України советським режимом. Для ілюстрації декілька прикладів. Відомо, наприклад, що в довоєнних роках держава платила колгоспам і селянам-колгоспникам приблизно 10 копійок за 1 кг пшениці і водночас продавала тим же селянам в державних крамницях один кг. чорного хліба за 90 коп., а 1 кг. сірого хліба за 1 крб. 50 коп. Один кг. жита держава купувала за 6,4 копійки, а 1 кг. житнього хліба коштував у крамниці 70 коп. (і більше, в залежності від району)²⁰). Який дохід має режим із торгівлі тільки харчовими продуктами, бачимо з того, що ще в 1939 р. наркомат харчової промисловости давав 29,7% всього оборотового податку, хоч його доля у валовій продукції виносила 11,7%²¹). У торгівлі товарами ширшвжитку маємо ще яскравіші прикладі; так ціна вовняного матеріялу виносила в 1949 р. в середньому 97 крб. 20 копійок за 1 метр, а оборотовий податок в ній становив аж 64 крб. 25 коп., себто 66%, після деякої знижки цін в 1951 р., ціна матеріялу за 1 метр була 85 крб. 55 коп.,

20) С. Олексієнко: «Держплян ССРСР», цикл статей в тижневику «Промінь», Зальцбург (Австрія), за лютий і березень 1949 р.

21) А. К. Сучков: Доходы государственного бюджета ССРСР, Москва, 1945, ст. 16).

а доля податку в ній — 52 крб. 50 коп., себто далі ще 61^{0/0}²²). Супроти таких фактів твердження про те, що советська офіційна економічна політика прямує до задоволення максимального заспокоєння постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб усього населення є тільки порожньою фразою. До речі, це твердження є таке фальшиве, що на цьому не пізнались навіть деякі советські економісти супер-патріоти, які висловили «побоювання», що нові тези віддають примат консумпції, а не продукції. Хоч як завуальованою є репліка Сталіна на ці «побоювання» (Об ошибках тов. Ярошенко Л. Д. «Большевик», вересень, 1952), то все таки з неї виходить виразно, що тут немає мови ані про примат продукції, ані тим більше про примат консумпції. Тут йдеться про збільшення воєнного потенціалу СРСР, як засобу внутрішнього і зовнішнього імперіалізму, лише прикритого фальшивою ідеологією²³).

На базі прирівнювання росту валової продукції у післявоєнних роках переводять советські джерела різні калькуляції на тему росту народнього доходу в СРСР і в Україні²⁴). Цей ріст мав би виносити в періоді 1940—1950 рр., — 64^{0/0} (в періоді 1935—1936 рр. цей приріст виносив аж 77^{0/0}.²⁵) Проте, народній дохід за підсоветських умовин не має нічого спільного з добробутом чи життєвою стопою населення і не може бути їх мірою. Некоординовані і неуніфіковані маніпуляції в ділянці перерахування продукції на грошеву вартість, у ділянці заробітної платні, у ділянці калькуляції цін торговельної системи — зумовляють те, що цифри, які відносяться до росту народнього доходу в Україні, в жодній мірі не характеризують матеріального стану населення; ба що більше, навіть самі зміни в народньому доході вони показують неточно й часто не вірно. Проте, вже навіть на базі публікованих офіційних даних, ми стверджуємо колосальні розбіжності і диспропорції у згаданій ділянці, уже хоча б тільки в плянових цифрах. Так у 4-ій п'ятирічці (1946—50) пляновий оборот деталічної торгівлі відставав принаймні на 30^{0/0} від купівельної спроможності всіх працюючих в Україні, визначеної на підставі їхньої перебданої за плянованої зарплати. Це свідчить не про що інше, як про перманентну недостачу товарів та перебої в торговельній системі, про черги перед крамницями, про недоброякісність товарів, зумовлену, з другого боку, браком підвищених вимог покупця, який буває вже радий, коли після довгого вичікування дістане врешті будьякий товар.

22) А. К. Сучков, *op. cit.* ст. 97 і також *Economic Survey of Europe in 1951*, UNO-Economic Commission for Europe, Geneva, 1952.

23) Із соціально-політичного аспекту наświetлює проблему, між іншими, проф. Є. Гловінський (див. нарис: Про імперіалізм взагалі та московський імперіалізм зокрема, «Укр. Вісті», Новий Ульм, Німеччина, №№: 101, 102, 103, грудень 1952 р.).

24) До окреслення народнього доходу прийдемо таким чином: від суми валової продукції народнього господарства України віднімаємо ту частину, яка йде на заміну зужитих в народньому господарстві знарядь виробництва; ця частина відповідає кількості зужитої сировини, різних матеріалів, пального та амортизації основного капіталу. Та частина валової продукції, що залишається — являється нетто-продукцією нар. господарства, дає новостворені матеріальні вартості в окресленому періоді часу. Ця частина і становить собою народній дохід країни.

25) Див. *Economic Survey of Europe in 1951*, Research and Planning Division of U N O., Geneva, 1952, ст. 137.

Якщо в післявоєнних роках населення України одержало, згідно звідомлень про виконання 4-ої п'ятирічки, — 74% народного доходу на задоволення своїх потреб, а держава (окупаційна влада) задержала до своєї розпорядимости начебто тільки 26% згаданого доходу, то це зовсім не значить, що громадяни УРСР дійсно одержали тих 74%. Насправді в цих 74% містяться якраз усі бюджетні видатки на наладнання продукції, як предметів ужитку, так, насамперед, і знарядь виробництва. Взявши на увагу напрямні розподілу продукції, про які ми згадали раніше, основна користь з тих видатків припадає на зміцнення потенціалу держави (СРСР), а тільки деяка частина попадає посередньо населенню на задоволення його найбільш дошкульних потреб.

Тих 26%, які перебирає до свого виключного розпорядження держава, призначаються на спеціальні завдання, а саме новобудови та різні т. зв. засекречені видатки.²⁶⁾ В основному до згаданих цифр (74% і 26%) дослідники советської економіки не можуть зараз прив'язувати якоїсь більшої ваги, бо вони стоять в надто великій розбіжності до даних із попередніх років, коли советські статистичні дані ще не були так навмисно перекручені і мрячні як тепер. Відомо, наприклад, що в 1927 р. (кінцевий період НЕП'у) держава забирала у населення вже 40% національного доходу, (в 1932 р. — 38 2/3%) а далі все більше; максимуму дошукуються дослідники в періоді 1934—36 рр. Якщо йде про найновіший період (1948—53). більшість дослідників (Naum Jasny, Abram Bergson, Aleksander Gerschenkron, Gregory Grossmann, Franklyn D. Holzman і інші) після детальної аналізи доходять до висновку, що на господарські новобудови та на воєнні потреби (всі види армії, воєнна промисловість та пов'язані з нею ділянки, стратегічні будови, воєнні резерви і припаси) іде в періоді 4-ої і 5-ої п'ятирічок не менше 50% всього національного доходу.

Сама політика плянового господарства зазнала в періоді 5-ої п'ятирічки дальших змін. Про зміни в основних напрямних, які принесли з собою проголошені Сталіном в 1952 р. нові економічні тези, ми вже згадали. Але крім того на початку 5-ої п'ятирічки, вийшли на верх знову величезні диспропорції між плянами розбудови окремих ділянок промисловости та наявність комплексної сировини. Так, наприклад, обсяг розбудови промисловости будівельних матеріалів (зокрема цегольних заводів) зовсім не відповідав плянам будівництва нових підприємств. З другого боку, коли й побудовано нові цегольні, то не забезпечено їх постачанням первинної сировини (глина, пісок тощо), що виразно гальмує використання технічних устаткувань і виробничої потужности цих заводів. Щойно супроти таких фактів вперше офіційно відмічено шкідливість централізації плянування. На XIX З'їзді компартії роблено закиди Держплянові про його відірваність від місць замкненість у собі. І дійсно, значення місцевих, в даному випадку українських, себто республіканської, обласних та міських Плянових Комісій, так занепало в 1948—52 рр., що

26) Проте, останнім часом економісти західного світу дійшли до висновку, що засекречені видатки в СРСР розміщують у найрізноманітніших інших позиціях бюджету, напр., теж в інвестиціях на освіту (досліди над атомовою енергією, а навіть побудова заводів атомової зброї); див. Naum Jasny, *The Soviet Economy during the Plan Era*, Stawford University Press, 1951, p. 116.

Госплан у Москві, як центральна плянова установа в ССРСР, не вважав за відповідне нав'язати належний контакт з ними, а замість того співпрацював лише з всесоюзними міністерствами. Такий спосіб праці дав дуже погані наслідки, навіть для галузевого, а не районного планування. Тому, починаючи з 1953 р., запропоновано піднести наново значення т. зв. місцевих плянових органів, і то не тільки в ділянці місцевої промисловости, але також у галузі підприємств ресорту всесоюзних міністерств. Крім того, вперше від 20-ти років, висловлено знову вимогу планувати не тільки сухо, за галузями промисловости (вертикальне планування) але також і окремо для економічних районів та областей. Правда, економічні райони і басейни України, визначені згідно советського районування, не завжди відповідають дійсній економіці наших земель, але узгляднення можливостей і потреб хоча б уже й тих районів повинно б принести деякі позитиви господарству України. Проте з 1953 р. минуло ще надто мало часу, щоб можна було бачити результати деякої зміни методики праці плянового апарату. Крім цього в нас є серйозні сумніви, чи згадані зміни взагалі матимуть місце в повному, накресленому офіційною критикою обсязі. Гін бо до централізації планування (і не тільки планування) набрав у ССРСР таких розмірів, що переключитись йому на змінені рейки буде дуже-дуже важко. Підкреслюємо ще далі, що проєктовані зміни²⁷⁾ стосуються лише методів праці Плянових Комісій, основні ж напрямні планування (див. вище) залишаються дійсними і в періоді 5-ої п'ятирічки. Згадані вище зміни в методах праці Плянових Комісій заповіджено на XIX З'їзді компартії та в деяких офіційних заявах і статтях, опублікованих у пресі під кінець 1952 р. і на початку 1953 р.

27) Деяко подібний проєкт меншої децентралізації та піднесення ролі місцевих плянових органів схвалено ще в січні 1941 р.; але, начебто з причини війни, він не був ніколи реалізований.

С. Нагай

ЖИТЛОВЕ БУДІВНИЦТВО І ПОБУТОВІ УМОВИНИ В ССРСР

В своїх офіційних виданнях, як в енциклопедії, так і в фаховій літературі, большевики завжди вихваляються своїми «досягненнями» і порівнюють їх з дореволюційними. Тому треба бодай коротко спинитися над тим минулим.

Відомо, що дореволюційних матеріалів про стан житлового фонду є мало і тому документальне з'ясування його можливе лише на підставі советських даних.

В советській Технічній Енциклопедії за 1938 р. говориться: «З 1914-18 р. будівництво припинилось і восні дії зруйнували понад 2 мільйони будинків». І далі: «На кінець громадянської війни житловий фонд перебував в катастрофічному стані. Понад $\frac{1}{3}$ його було зруйновано»¹⁾.

А. М. Гольденберг подає про це так: «Советська держава дістала в спадщину дуже зруйноване мешканеве господарство»²⁾. А далі: «За роки першої світової війни стан мешканевого господарства ще більш погіршився»³⁾. Ще конкретніше в тій же праці читасмо, що: «... житловий фонд, що його дістала советська влада, мав в роки громадянської війни величезні втрати... Зруйновано 361 тисяч будинків втрачено до 14% всієї житлової площі»⁴⁾. Про великі втрати дореволюційного житлового фонду свідчать ті ж джерела⁵⁾ та А. М. Гольденберг, що каже: «...згідно з переписом 1926 р. увесь житловий фонд в містах і міських селищах (усуспільнений житловий фонд і житловий фонд в приватному посіданні) складає 154 міль. кв. м.»⁶⁾. Отже довоєнний передреволюційний фонд мож-

1) Т. Э. т. 8, ст. 19. 1938 р.

2) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социалистического жилищного хозяйства» ст. 18. 1951.

3) Там же ст. 19.

4) Там же ст. 20.

5) Т. Э. т. 8, ст. 20.

6) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социалистического жилищного хозяйства», ст. 20 1951 р.

на визначити, коли додати до нього: а) те, що було знищено за час війни; б) те, що було знищено під час революції і громадянської війни і в) втрати — наслідки недбайливої експлуатації совстами житлового фонду ще до його перепису в 1926 р. На жаль остання складова частина хоч і згадується самою советською пресою, але ніде кількісно не визначається. Відомо лише, що: «Погіршення (зразу ж після революції С. Н.) комунального обслуговування дуже від'ємно відбивалося на технічному стані помешкань»... і що: «...з метою приведення їх у порядок» було рішено передати частину будинків «поодиноким громадянам»⁷⁾. Кількість і характер житлового фонду, який одержали большевики від дореволюційної Росії показав перепис 1926 р. Дані цього перепису подаємо в таблицях ч. 1 і 2.

За Советською Технічною Енциклопедією 1938 р., те, що було знищене під час війни, складає, як вже було було зазначено. «2 мільйони домів»⁸⁾.

Таблиця ч. 1

Характер будівлі	Жит. пл. в міль. кв. м.	Кам'яні	Напівкам. проц.	Дерев'яні проц.	Інші	разом проц.
1) Усуспільнений фонд	72	65	6	26	3	100
2) Індивідуальний фонд	82	14	6	62	18	100
3) Увесь фонд	154	38	6	45	11	100

Таблиця ч. 2

Поверхи	ч. будівель у тисячах	одноповерх проц.	двоповерх. проц.	трипов. і ви- щі. проц.	Разом проц.
Усуспільнений фонд	523	78	17	5	100
Індивідуальний фонд	2 359	97	2	1	100
Увесь фонд	2 882	93	6	1	100

Весь фонд складався з 2 882 000 будинків загальною площею 154 міль. кв. м., що дає на один будинок 55 кв. м.⁹⁾. Загальні втрати доходять до 107 міль. кв. м. площі. Скільки цих втрат припадає на міський фонд, теоретично можна вичислити, виходячи з відсотку міського населення. Як подає, напр., А. А. Зайцев¹⁰⁾, його треба вважати на 1914 р. 13,25%, Б. С. Е. вважає його рівним 14,8%. Для спрощення приймаємо втрати міського

7) Там же ст. 20.

8) Т.Э. т. 8, ст. 18. 1938 р.

9) Т.Э. т. 8, ст. 20. 1938 р.

10) А. А. Зайцев: «Динамика населения СССР на 1952 г.» ст. 9.

фонду рівним 14%¹¹⁾). Отже втрати за час війни, як визначає їх Т. Е., теоретично складають 15,0 міль. кв. м. (14% із 107 міль. кв. м.).

Втрати під час громадянської війни вираховуються з зазначеного фонду, який подає теж Т. Е. А саме, коли під час громадянської війни було зруйновано $\frac{1}{3}$, а за переписом 1926 р. житлового фонду було 154 міль. кв. м., то виходить, що цього фонду до громадянської війни було 193 міль. кв. м. Сподіватися, що було менше, або що було щось не ураховане, немає підстав.

Відомо, що процес експропріації... «почався відразу ж після захоплення влади пролетаріатом»...¹²⁾.

За законом ВЦВК від 20. 8. 1918 р.: «Про знесення права приватної власності на нерухомості в містах ¹³⁾... «муніципалізацією був охоплений майже весь житловий фонд»¹⁴⁾. А з другого боку, справа експлуатації в перші роки, як вже зазначено, була настільки незадовільною, що втрата житлової площі завдяки їй напевне перевищила б здобуток, якби в ті часи що й будувалося.

Розмір житлового фонду до першої війни виходячи з даних А. М. Гольденберга, показується дещо іншим.

З факту, що під час війни «було втрачено 361 т. будівель», або 14% всієї житлової площі, виходить, що житловий фонд дорівнював 154 міль. кв. м. Коли до цього додамо страти під час першої світової війни (15,0) та страти під час революції (24,00), то маємо знову $154 + 15,0 + 24,0 = 193$ міль. кв. м. Отже на 1914 рік житловий фонд довоєнної Росії дорівнював кругло 193 міль. м. При тодішній кількості населення, як подає за Сулькевичем проф. А. А. Зайцев, в 139 міль.¹⁵⁾, з яких у містах жило 14%, маємо на 1914 рік 19,44 мільйона міського населення. Таким чином, житлова площа в містах дореволюційної Росії давала 10,0 кв. м. на одну людину.

Отже, в дореволюційній Росії, якщо виходити з прийнятих в ССРСР норм 12 кв. м. на одну людину¹⁶⁾, вважаючи на сімейність, в середньому припадало примірно 8—9 кв. м. на одного чоловіка. Виходить, що тоді люди вже мали житлову площу, за яку при соціалізмі вже 35 років настирливо борються і якої все ще як побачимо далі, не досягнули.

Постійні твердження советської преси, зокрема також енциклопедій, про те, що в довоєнному періоді з площі користали лише поміщики і капіталісти — не витримує критики. Не «пани» і урядовці заселяють міста, а головним чином пролетаріат.

I.

Плянвання

Житлове будівництво і забезпечення населення належними побутовими умовами в ССРСР найперше залежить від так званого державного планування.

11) Там же ст. 59.

12) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социального жилищного хозяйства», ст. 14 1951.

13) Там же ст. 15.

14) Там же ст. 19.

15) А. А. Зайцев: «Динамика населения СССР на 1952 г.» ст. 24.

16) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социального жилищного хозяйства», ст. 27.

Таблиця ч. 3

Загального міського і сільського населення СРСР

	1914	1926	1938	1936	1939	1940	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Загального населення																	
Дані А. А. Зайцева	139	147,1	160,5	156,6	170,5	196	—	192,0	—	—	203,0	—	204,4	—	205,8	—	207,8
Дані Гінзбурга	—	147,0	—	—	170,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Пересічно	139	147,05	160,5	165,6	170,5	196,0	—	192,0	—	—	203,0	—	204,4	—	206,8	—	207,8
% міського населення за																	
Гінзбургом	—	17,9	—	—	32,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
за А. А. Зайцевим	13,25	16,9	24,2	29,5	32,8	34,0	—	41,3	—	—	45,0	—	47,4	—	—	—	52,2
за Б. С.Э.	14,80	16,9	24,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Пересічно %	14,0	17,2	24,2	29,5	32,8	34,0	—	41,3	—	—	45,0	—	47,4	—	50,6	—	52,2
Міського нас. в міль.	19,46	25,30	38,80	48,85	56,0	66,6	—	79,30	—	—	91,35	—	96,9	—	104,6	—	108,5
Сільського нас. в міль.	119,54	121,75	121,7	116,75	114,5	129,4	—	112,70	—	—	111,65	—	107,5	—	102,2	—	99,3

В основу цього планування, як взагалі всякого планування, кладуться звичайно вихідні дані. Такими даними найперше, очевидно, повинна бути відома наявність житлової площі, загальна кількість населення і кількість населення, що потребує нової площі. Але ж в СРСР на перше місце і в цьому питанні висувається пропаганда.

Що ж стосується наявної житлової площі від часу захоплення більшовиками влади, то вона вже показана в таблиці ч. 1, 2. В таблиці ч. 3, потрібній для розрахунків, показана кількість населення і зріст його у відсотках та абсолютних числах.

Кількість потребуючих нової житлової площі і її розмір в звичайних умовах визначається загальною нестачею її відносно наявності населення, при чому розмір тієї нестачі залежить також від прийнятої норми забезпечення.

Таблиця ч. 4.

Порівняльна таблиця зросту міст в СРСР і в інших країнах

Держави	Міста з населенням більше 50 т. людности				Міста з населенням більше 100 т. людности			
	1897	1914	1926	1939	1897	1914	1926	1939
СРСР	40	71	85	174	14	21	31	82
США			128	191			80	94
Англія			97	105			51	58
Німеччина			92	103			45	57
Італія			61	66			18	22
Франція			51	56			17	17

Таблиця ч. 5

Зріст населення міст в тисячах людности

Міста	1923	1926	1931	1932
Москва	1,543	2,018	2,745	3,6
Ленінград	1,071	1,611	2,228	2,9
Київ	423	493	539	
Харків	308	409	521	
Одеса	315	411	475	
Дніпропетровське	126	188	315	
Ростов-на-Дону	231	305	457	
Запоріжжя	43	56	163	

17) Большая Советская Энциклопедия (Б. С. Э.), т. 25. 1932 р. ст. 456.

Починаючи з 1926 року, коли міста в СРСР відчули брак житлової площі, забезпечення населення житловою площею, як видно з таблиці ч. 1, дорівнювало 154 міль. кв. м. при 25,3 міль. міського населення, себто на одну людину припадало 6,09 кв. м.

При встановленій мінімальній нормі на одну людину в СРСР 12 кв. м. (на сімейних 9 кв. м.) і виходячи з турботи про задоволення найпершої потреби людини в житлі, треба було б вже запланувати найменше $25,3 \cdot (9-6) = 76$ міль. кв. м., а було заплановано (а це ще не значить що й побудовано!) тільки 5,8 міль. кв. м.

Але, як видно з дальшого, планування з року на рік не відповідає дійсним потребам населення в житловій площі хоч і визначається у великих числах карбованців. Інж. Л. Шакунов, напр., подає, що в 1952 році коштовність побудови одного квадратного метра житлової площі замість кошторисних 1400—1600 карб., дійшла до 1950 карб.¹⁸⁾ Якщо виходити навіть із пересічної кошторисної вартости в 1500 карб., 76 міль. кв. м. потрібної площі коштували б 11,4 мільярд. карб., а заплановано, як видно з дальшої таблиці ч. 6, тільки 1,3 мільярд. карб.

Суми асигнувань на житлове будівництво в мільярдах карб. ¹⁹⁾²⁰⁾.

Таблиця ч. 6.

П'ятирічки	1	2	3	Війна	4	5
Роки	1924—27	28—32	33—37	38—42	43—45	46—50 51—55
Капіталовкл. на нове будівн.		4,3	11,5	15,5		42,2
Успільн.	0,6	4,3	9,6	15,5		84,6
Індивід.	—	0,4				
На ремонт	0,216	0,569	1,750	2,500		

Примітки: за Гінзбургом Б.С.Е., теорет., Гінзбург Б.С.Е.

Залишаючи вже офіційну констатацію в постанові ЦК КПСС, про те, що:

«... Асигновані державою суми з року в рік в багатьох областях і містах не використовуються»...²⁰⁾ нереальність їх вже визначається однією

18) Інж. Л. Шакунов: «Достойно выполнить план жилищного строительства». Журнал Ж.К.Х. 1952 р.

19) Б. С. Э. т. 16, ст. 171.

20) А. М. Гольденберг: ст. 22—32. Журн. «Жил. Ком. Хоз.». 1953, № 10.

нестійкістю курсу советського карбованця. Більш реальними величинами в цього погляду можуть бути числа, показані в метрах житлової площі, та й ті далеко незадовільні.

За п'ятим п'ятирічним пляном, наприклад, заплановано побудувати житлові площі 105 міль. кв. м. З них в одній Москві 10 міль. кв. м.²¹⁾ Числа на перший погляд великі. Коли ж виходити з кількості міського населення ССРСР на 1955 рік (інтерполяція за Зайцевом в 3% щорічного приросту) в 108,5 міль. люду²²⁾ та прийнятого на цю п'ятирічку імовірного населення Москви в 5 міль. людей то виходить зовсім не багато. Справді, приріст за останню п'ятирічку в Москві дає на одну людину всього 2 кв. м.

Продовжуючи такими темпами, довелось би навіть упривілейованим москвичам чекати норми в 10 кв. м., яку тепер одержують в зруйнованій Німеччині багатодітні родини, п'ять п'ятирічок, або 25 років. Ще гірше, звичайно, стоїть справа в інших містах. Якщо відняти 5 міль. населення Москви від 108,5 — залишається 103 5 міль. на всі інші міста ССРСР. На це населення припадає площі 95 міль. кв. м. Отже на одну людину припадає приросту за п'ятирічку всього 0,88 кв. м. Тієї ж самої німецької площі прийшлося б населенню решти міст ССРСР чекати 11,4 п'ятирічок, або 57 років. Та, на жаль, амортизація вже існуючих будівель не може витримати такого великого терміну.

З цього очевидно, що навіть і ті великі капіталовкладення, що їх запроваджує державно капіталістичне господарство ССРСР, не є достатні.

Якщо порівняти капіталовкладення ССРСР з капіталовкладенням зовсім не пошкодженої у війні Америки, що має населення всього 148 міль. людей, виходить, що американці вкладають далеко більше. В той час, як большевики на житлове будівництво в 1954 році вкладають 25 мільярд. карб.²³⁾, американці вже в 1950 році вклали 11,525 мільярд. дол.²⁴⁾, а в 1954 р. 37 мільярд. дол.²⁵⁾ що за реальним курсом карбованця є майже 30 разів більше.

II.

Проектування

З перших днів революції і експропріацій постало багато безгосподарчих будинків. Як вже було зазначено, експлуатація державного фонду взагалі велася незадовільно, бо часто нікому, та й нічим було направляти дахи, вставляти двері, вікна, направляти віконні рами, половиці. Скрізь задувало снігом, затікало від дощу і гнило. Домові управління часто були безпорадні і не могли нічого зробити. Житловий фонд швидко пішов на знищення. Становище ускладнялося ще й тим, що дореволюційні господарі відкладали ремонти до кінця війни, а тому новим господарям

21) «К дальнейшему подъему жилищно-коммунального хозяйства» Ж. К. Х. 1952 № 19.

22) А. А. Зайцев: «Динамика населения СССР на 1952 г.» Мюнхен, 1953 р.

23) «Известия» № 148, 24. 6. 1954 р.

24) Information 1953. Almanach, 293.

25) Европ. Відділ Радіо: «Голос Америки» 28. 6. 1954 р.

(міськрадам) слід було б приступити до направ негайно. А між тим найперше не було чим направляти, а подруге, треба було більше дбати, щоб якось очистити міста від бруду і руїн; по третє, при тодішніх настроях і гаслах «... новий мір построїм»... взагалі якісь буденні ремонти нікого не захоплювали. Та сувора дійсність нарешті примусила, як тоді казали, повернутися до цієї справи «обличчям». Через прискорену амортизацію (наслідком безгосподарчої експлуатації) старого житлового фонду, житлова площа швидко зменшувалася, в той час, як міське населення все зросло і вже до 1926 р. виросло майже в півтора раза. В цих роках були зроблені советами перші асигнування на ремонт та нове будівництво, а тим самим виникла й потреба в спеціальному проектуванні.

З перших років комунальне проектування було зосереджене у відділах впорядкування при Горкомунхозах. (Міськомунгосп — Міське Комунальне Господарство). Вели його ще під керівництвом старих архітектів, за старими зразками: не наспіх, а вдумливо, за професійною і персональною відповідальністю завжди більш-менш досвідченими авторами проєктів. Починаючи з запровадження п'ятирічок, в цю справу що вимагає спокою внаслідок великих і непомірних завдань і загрози на випадок невиконання, внесено поспіх і нервовість. З цього часу у старих фахівців втрачається до проектування інтерес. А в ряди проєктантів, просто з шкільної лави, все більше і більше стають молоді архітекти. І хоч керівниками відділів і консультантами ще де-не-де залишаються фахівці, все ж нове спрямування на швидкі темпи бере верх і неминуче все більше відбивається на якості проєктів.

Згідно з постановою РНК СРСР від 23. 4. 34. «про типи і розміри квартир»²⁶⁾ встановлено одностипні помешкання від 2 до 5 кімнат. Двокімнатні помешкання повинні мати житлової площі від 35—40 кв. м.; 2,5 кімнатні від 40—45 кв. м.; трьохкімнатні від 50—60 кв. м.

Мінімальна площа:

На 1 дорослу особу	12 кв. м.
на 2 дорослі особи	18 „ „
на 1 дорослого і 1 дитину до 8 років	15 „ „
на 1 дорослого і 2 дітей	21 „ „
на 2 дорослих і 2 дітей	30 „ „
кухня	6-11 „ „
повітря на 1 людину	20 м ³

Як видно з наведеного, 12 кв. м. припадає лише на одну самотню дорослу людину. Середня ж норма складає всього 9 кв. м. на дорослу і 6 кв. м. на дитину до 8 років. Що ці норми не відповідають вимогам здоров'я людини видно хоч би з того, що мінімальною нормою в зруйнованій Західній Німеччині є 38,5 кв. м. на дві дорослі особи і двоє дітей, тимчасом як в СРСР проєктується тільки 30 кв. м.

Більше того: тоді, як на заході, зокрема в Німеччині помічається тен-

26) Т. Э. т. 8, 1938 р. ст. 34.

денція до все більшого простору, а міністер внутрішніх справ Західньої Німецької Республіки Гегнер з задоволенням повідомляє що ... «в цьому році (1954) передбачено 10% асигнувань на будівництво приміщень для родин більше 4-ох людей площею 80 і більше кв. м...»²⁷⁾ — в советській пресі скаржаться, що: «... в проектах часто перебільшено кількість 3—4 квартир..., що доводить до заселення квартир кількома родинами та передчасного руйнування будівель»²⁸⁾. Автора бентежить не здоров'я людей, а «руйнування будівель...»

Але незадовільне становище советского громадянина полягає не лише в недостатній житловій площі. Ще гірше йому від того, що майже у всіх запроєктованих нових будівлях немає мінімально потрібних господарчих устаткування. Нема окремих для кожного приміщення пивниць, а теж окремих чи загальних горищ загальних пралень і т. п.

В той час, як закордоном навіть бездержавні чужинці одержують при нових приміщеннях такі пивниці й горища по 10 кв. м. кожне, советська преса докоряє проектантам, що «сараї», які вони проєктують, мають «площу не більше 4-6 кв. м.»²⁹⁾.

Що до якості самого проєктування, то не дивлячися на постійні запевнювання: «... дати мешканево-комунальному господарству передову техніку»...³⁰⁾ самий уряд перешкоджає цьому своєю гонитвою за темпами. До того і досвідчених фахівців не дуже багато та все робиться на спіх і за стандартом.

В результаті проєкти позбавлені елементу творчості, часто непов'язані з місцевими умовами і можливостями, уявляють собою відбиток формалізму. Все це від'ємно відбивається на якості проєктів. Тому не дивно, що приходиться зустрічати навіть в советській пресі такі нарікання:

«... 33 мешканевий чотироповерховий дім був запроєктований на болоті з закладкою ґрунту на 10 метрів. В цьому домі були запроєктовані промивні вбиральні, душ і горяча вода, хоч в місті нема каналізації а в дільниці нема водопроводу»³¹⁾.

«При укладанні проєктів та кошторисів часто не включаються праці для улаштування або відновлення водоізоляції. В результаті нова або відновлена будівля через деякий час стає безвартісною»³²⁾.

А ось як запроєктована спеціальним архітектурно-конструкторським бюро Мосгорісполкому (Московського міського виконавчого комітету) «Первая показательная школа».

27) Schwäbische Landeszeitung, 22. 5. 1954.

28) Инж. А. Пеклер: «Ремонт и сооружение жилых домов местных советов». Журн. ЖКХ. 1953 р. № 1.

29) А. Пеклер: «Ремонт и сооружение жилых домов». Журн. ЖКХ, 1953 р.

30) Инж. К. Клопотов: Журн. ЖКХ 1953 р. № 4.

30) Инж. А. Пеклер: «Ремонт и сооружение жил. домом». ЖКХ 1953 р. № 1.

31) Там же.

32) Д. Нечаев: «Борьба с преждевременным износом жилого фонда». ЖКХ 1953 р. № 1.

«Велика кількість зовнішніх бльоків запроєтована висотою в 3,28 метрів. Вага кожного такого бльока 3,5 тонн. Вантажна спроможність підйомних кранів, як відомо, не перевищує трьох тонн. Для монтажу вже заготовлених заводом будівельних деталей великорозмірних бльоків будівельники з великим вкладом праці пристосували міцний екскаватор зі стрілкою. Але вище другого поверху стрілка не діставала. Тоді почали зменшувати вагу деталей до вантажної спроможности підйомного крану. На все це пішло не мало часу.»³³⁾

Не будемо вже спинятися на тому, що проєкт зовсім не ураховує того, як ускладнює чи затягує роботу велика кількість типів стінних бльоків.

Багато високих будинків запроєтовано без ліфтів і проєкти не передбачили місць для них бодай у майбутньому. До цієї категорії відносяться також і такі перші показові будинки як «Червоний промисловець» в Харкові і Пігоровська ч. 2 в Києві.

Отже немає нічого дивного, що коли проєкти попадають до рук досвідченого фахівця, вони зустрічають заперечення, повертаються для доповнень, проєктування затягується, затримуючи тим самим і будівництво. Часопис «Труд», наприклад скаржиться:

«...В майстерню ж всі без винятку проєкти безконечно повертаються для доповнень і перероблень»³⁴⁾.

Совєтський інженер Зосимовський вказує на затримку виготовлення технічної документації на більшість об'єктів.

«...Проєктування санаторії «Кастрополь» в Криму тягнеться три роки...»³⁵⁾.

III

Будівництво

Діючи під загальним керівництвом і наглядом партії і уряду, все будівництво в ССРСР розподілено на окремі міністерства. Вони в своєму розпорядженні вже мають будівельні трести і контори й провадять будівництво безпосередньо.

Коли в ССРСР увійшли в життя терміни «трудова мобілізація» і «трудоий фронт», то в тих умовах ці терміни мають цілком реальне значення. Бо будівництво взагалі є напружена боротьба матеріяльними засобами з матеріяльними перешкодами. Подібно до того, як на фронті потрібні зброя і набої, так тут потрібні механізація і матеріяли. В боротьбі з особливими в кожному місці умовами, будівельники повинні мати вільну ініціативу і маневрування.

Зв'язані цілим рядом постанов, директив, розпоряджень, що часто одна одну заперечують перевантажені великим плянувальним апаратом,

33) Вечерняя Москва». Наши претензии к архитекторам» 1954 р.

34) «Труд» 1954 р. № 16.

35) Инж. К. Зосимовский: «Обеспечить выполнение плана жилищного коммунального строительства» ЖКХ 1953 р. № 1.

«спецвідділом» «профсоюзом» — будівельні організації в СРСР знаходяться часто в безвихідному положенні.

Найбільше гальмує справу централізоване постачання. Виконуючи в першу чергу завдання військової і важкої промисловості, органи постачання дуже зволікають з постачанням цивільного будівництва. Окрім того останнє часто одержує реманент і будівельні матеріали, що не відповідають замовленням. Це в свою чергу спричинює різні перерахунки, а іноді й зміну раніше складеного виробничого плану.

Все це заважає справі. Також не допомагають і безконечні виробничі наради, вони тільки забирають час і тероризують фахівців.

Як виглядає будівництво в СРСР в світлі повсякденних фактів, досить яскраво показує сама союзна преса. Инж. А. Пеклер, підкреслюючи, що на будівництво були відпущені великі суми, все ж вказує на невиконання плану у цілому ряді міст. Він пише дослівно: «... в минулому році дуже зле виконувалась програма житлового будівництва в низці областей»... В Ярославській план виконано тільки на 34%, в Куйбишевській на 37%, а Московській на 41%...³⁶⁾

Інженер Зосимовський, закликаючи пошвидко працювати, пише:

«... такий низький рівень (виконання планів, — С. Н.) пояснюється кспською організацією праці»... «значна частина цих будівель організацій міністерства будівництва цивільних помешкань працювала в 1952 році незадовільно»³⁷⁾.

Цікаво відзначити, що в журналі ч. 5 «Жилищно-Коммунальное хозяйство» в статті «Шире размах жилищного строительства», ніби для виправдання дуже незадовільного стану будівництва на своїх «стройках», автор втішається тим, що:

«... пересічна родина робітника в більшій частині міст в Африці, Азії... й Америки живе в одній кімнаті». Згаданий журнал признається далі що:

«... Організація будівництва (в СРСР — С. Н.) нерідко продовжує бути цілком незадовільною. Будівельні організації часто порушують вимоги, що їх ставлять до якості житлового будівництва (навіть двері не пригнали щільно і т. д.)»

Такий саме стан спостерігали всі, що жили в СРСР, навіть на такому показовому об'єкті як Харківський Тракторний Завод. На високих поверхах будинків для робітників довгий час балкони залишалися без поруччів.

Ніхто інший, як сам заступник міністра комунального господарства К. Клоготов каже:

«... В поточному році робітники комунального господарства і будівельних організацій незадовільно справляються з виконанням плану капітального будівництва». «Особливо незадовільно проходить в 1953 р. будівництво

36) Инж. А. Пеклер: «Ремонт и строительство жилых домов местных советов». Журн. ЖКХ 1953 г. № 1.

37) Инж. К. Зосимовский: «Обеспечить выполнение плана жил.-коммун. стр.» Журн. ЖКХ 1953 г.

38) «Шире размах жилищного строительства». ЖКХ 1953 г. № 5.

в Курганській, Гродненській, Вологодській та Тамбовській областях, краях і автономних республіках, де річний план житлового комунального будівництва за 7 місяців біжучого року був виконаний лише на 20—30%»³⁹).

Це показує, що керівні кола партії і уряду не дивлячись на всі зусилля досягнути ефект, поступово переконаються в своєму безсиллі впоратися з реальними завданнями, а також і в своєму відставанні від темпів будівництва в передових державах Заходу.

Вони починають нарешті задумуватися і знаходять причину у відсутності вільної ініціативи на місцях, що була віднята соціалістичною централізацією. К. Клопотов далі пише:

«... Як показує перевірка по наступу будівельних праць в перелічених областях, основні причини такого незадовільного виконання плану полягають в тім, що багато комунальних організацій не потурбувались про своєчасну доставку місцевих будівельних матеріалів»⁴⁰).

В устах відповідального партійця це вже є обережним натяком на те, що було сказано вище. В ч. 4 того ж журналу, ця думка висловлена вже більш категорично фахівцем, що очевидно глибше знає справу.

«... Одно з важніших завдань постачання полягає в тім, щоб розбудувати виробництво будівельних матеріалів та виробів з місцевої сировини та відпадків промисловості»⁴¹).

Про те ж саме говорить і інженер Л. Шакунов:

«... Скрізь скарги на **недостачу** матеріалів, що їх дістається централізованим порядком»...⁴²).

На жаль, люди, що взяли в свої руки владу прийшли до цього висновку аж після 35 років великих розчарувань. Можна з певністю сказати, що якби була створена можливість проявлення масової ініціативи на місцях, себто, повернення приватної власності, і то таке повернення, що люди цьому повірили б, будівництво і житлово-побутові умови при тих самих витратах мали б непомірно більший успіх. Було б помилково думати, що неуспіх будівництва на вказаних міністром місцях — це тільки наслідок нестачі матеріалів. Автор вказує і на інші причини:

«... Затримали передачу будівельникам технічної документації і фактично будівництво почалось тільки з другого кварталу; не зуміли забезпечити ритмічну працю на будівельних площах. Ці недостатки мали місце навіть на перехідних об'єктах»...⁴³).

Голова Ради Міністрів Маленков на п'ятій сесії Верховного Совету так характеризує справу забезпечення населення СРСР житлово-побутовими умовами:

39) К. Клопотов: «Выше темпы жилищн. коммунальн. строит.» 1953, ЖКХ, 9.

40) Там же.

41) «Создание собственных баз». ЖКХ, 1953, № 4.

42) Инж. Л. Шакунов: «Досрочно выполнить план жил. строит.» ЖКХ 1952, № 9.

43) К. Клопотов: «Выше темпы жил. коммун. стр.» ЖКХ 1953 р. № 9.

«... У багатьох будівельників закорінилась негідна практика здавати в експлуатацію нові будинки з багатьма недоробленостями, з недбало виконаною працею, що обезцінює якість житлових помешкань та викликає справедливі нарікання трудящих».

Що не завжди причина невиконання пляну в матеріялах, видно із того, що в Брянську, напр.:

«... не дивлячись на повну забезпеченість будівельними матеріялами до серпня було використано менше ніж половину засобів»⁴⁴).

Хоч все ж таки найчастіше чути головну думку, що:

«... На будівництві часто не вистачає цегли, цвякових бльоків черепиці, або вони поганої якості».

В наведеній промові, власне найбільш цікаве повідомлення, що у всьому місті (Читі) за рік будується лише один будинок.

Виключно авторитетні свідчення про характер забезпечення населення житлово-побутовими умовами видно з закликів ЦК КПСС. В них говориться:

«... Дотепер житлове будівництво провадиться місцевими совстами незадовільно... За 8 місяців 1953 року засоби, відпущені на будівельну індустрію, використані в містах Російської Федерації в трестах тільки на 67%, а в ремонтно-будівельних бюрох на 57%, Деякі міські ремонтно-будівельні трести та бюро майже не використали засобів, що були асигновані на механізацію та поширення. Так, наприклад, Саратовтрест за 8 місяців 1953 р. використав 1%, Ейчельська контора — 2%, Тамбовська — 23%, Челябінський трест — 25%»⁴⁵).

Основну причину тепер вже бачать не в «недостатнім застосовуванні соціалістичних методів будівництва», як казали раніше, а в тім, що:

«... слабо забезпечені механізмами, не мають власних баз, не турбуються про створення їх..., сподіваючись тільки на централізоване постачання»⁴⁶).

Подібне на те, що далі процес децентралізації піде ефективніше, а з ним покращають і темпи та якість продукції.

Особливо важливо останнє тому, що саме якість найбільше терпить від постійного ляйтмотиву всіх директивних советських постанов: «поскорей» і «подешевле».

Про незадовільну якість будівництва говориться ще і в закликах ЦК КПСС. Тут відмічається:

«... Якість будівельно-монтажних праць вкрай низька... Окремі житлові будинки в Сталінграді були здані в 1951—52 рр. в експлуатацію з великими недостачами й уже вимагають витрат на їх ремонт»...⁴⁷).

44) Там же.

45) Там же.

46) Там же.

47) З наказів ЦК КПСС. Журн. ЖКХ 1953 р. № 10.

48) Там же.

49) Там же.

Закінчуючи розділ про будівництво, потрібно відмитити, що крім основної його хиби — советської централізації, що надуживається усякими змаганням й ударництвом і тим самим створюється несприятливі умови для зросту самої культури будівництва.

Раніше характер і темпи будівництва розвивалися природнім шляхом. Висока якість роботи з'являлася наслідком суб'єктивної потреби майстра, що наслідував кращі традиції ще старих ремісників-майстрів. Якість — це була його честь. Та ще й тепер на Заході майстер — це почесне звання, що більше тут варте ніж в ССРСР звання інженера.

При такому темпі і характері советського будівництва, ще довго житлові приміщення будуть мати характер «наспіх» виконаної роботи, а їх мешканці ще довго будуть терпіти усякі невігоди. Звичайно, тут говориться не про квартири «советських вельмож» і не про показові будинки, а про звичайні приміщення для робітників.

IV

Освоєння

Розмір освоєваної населенням ССРСР нової житлової площі звичайно весь час збільшується, в міру зросту будівництва.

Більш актуальним питанням є, що і як освоєється.

Вже в першому розділі було зазначено, що спадковий житловий фонд старої Росії під час першої світової війни і особливо за роки громадянської та національно визвольних війн дуже зменшився не лише кількісно, а й якісно.

Щодо нового будівництва, то сама советська література неодноразово вказує не то що на дефекти, а прямо на незакінченість будівель, які передаються в користування. Журнал «ЖКХ» каже, що будівельні організації здають в експлуатацію такі незакінчені будівлі, що навіть «двері не пригнані щільно»⁵⁰). Те ж саме свідчить (як було вказано в попереднім розділі) і К. Клопотов. Він каже, що чисельні будівельники здають в експлуатацію нові будинки «з багатьма недоробленостями і недбало виконаною працею» і т. д. Д. Нечаєв свідчить, що «заселення провадиться з недоробленостями»⁵¹). ЦК КПСС стверджує, що окремі будинки в Сталінграді були здані з великими недоробленнями і т. д. Наскільки ввійшло в звичку будівельних організацій щоб «скоріше» здавати в експлуатацію будівлі, показує часопис «Труд»⁵²):

«... Одна контора п'ять разів пробувала здати в експлуатацію новий шіснадцяти-квартирний дім з значними недоробленнями.

І в цьому не можна винувати лише будівельні організації. Постійний

50) «Шире размах жилищного строительства». ЖКХ 1953 р. № 5.

51) Д. Нечаєв: «Борьба с преждевременным износом жилого фонда», ЖКХ 1953, № 9.

52) Сверчков: «Труд» 1953 р. № 20.

тиск урядових чинників і контрольних комісій, щоб прискіпити роботу, перекладає і на них частину вини. Та від того не легше мешканцям, на здоров'ї яких відбиваються всі ці недороблення. З другого боку, спрагнені елементарних житлових умов часто й самі мешканці готові йти в недоробленні приміщення, бо й такі дістати не так легко. Газета «Правда», наприклад, розповідає, до яких ошуканств беруться люди, щоб перебороти труднощі й дістати бодай хоч недоробленні, мокрі і невідганні приміщення⁵³). Бо все, що краще, звичайно, віддається відповідальним партійцям. Непартійці навіть відповідальні фахівці, отримують нові приміщення з великими труднощами, та й то гірші.

V

Експлуатація

На виправдання сучасних «власць імущих» потрібно сказати, що експлуатація громадських і державних підприємств була слабим місцем ще в дореволюційній Росії. І тоді все державне і суспільне, а не своє, експлуатовалося недбайливо. Звичайно, при т. зв. «соціалістичній» системі, що така далека від приватної ініціативи і господарности (через відсутність особистого зацікавлення), не доводиться й кращого сподіватися. Тим більше, що не тільки немає знання й зацікавленности, а як каже інж. Б. Ионас, навіть:

«...підручників з житлового господарства, технічної експлуатації будівель і капітального ремонту ще нема...» «при експлуатації не ведеться спостережень за вікнами, вентиляцією помешкань і пивниць, несвоєчасно і безгосподарно провадиться очистка від льоду й снігу»...⁵⁴).

А до того ще, як зазначено, у багатьох будівничих виробилася шкідлива практика: здавати в експлуатацію нові будинки з багатьма недоробленостями та неухважно виконаними роботами. Це спричинюється до того, що питання ремонту в СРСР набирає далеко важливішого значення ніж звичайно, і часто ремонт утруднюється й затягується наслідком свого великого обсягу. Часопис «Труд» каже:

«Зовсім не приготований до зими житловий фонд будівельного тресту ч. 24 в Куйбишеві... , бо потребує капітального ремонту.»⁵⁵)

А. Пеклер теж вказує на: «недопустиме затягування з ремонтом стріх»⁵⁶).

Знова ж Д. Нечаев твердить що: «... В деяких будинках Вороніжа за 2—3 роки експлуатації, наслідком неправильностей дахів та слухових вікон, шкідники дерева нищать піддашся»⁵⁷).

53) Наринян: «Правда» 1952 р. № 11, ст. 2.

54) Б. Ионас: «Техническая эксплуатация жилых зданий». ЖКХ, 1953 р. № 10.

55) «Труд» № 208, 1953. Передова.

56) А. Пеклер: «Ремонт и строительство жилых домов местных советов». ЖКХ 1953 р. № 1.

Журнал «ЖКХ» відмічає, що: «... ремонт домів низької якості⁵⁷⁾. Не дивно, що наслідком такої експлуатації, як пише «Заря востока» «... в гуртожитках дують протяжні вітри. Вікна зле зачиняються, шибки не обмазані...»⁵⁸⁾).

Природньо, що з того приводу б'ють на сполох люди діла фахівці. В тому ж журналі Д. Нечаєв спростує це і вітмічає: «... тільки строге дотримання правил експлуатації будівель допоможе успішно боротися з передчасною амортизацією житлового фонду...»⁵⁹⁾).

Вказує на суттєвий момент в цьому питанні і інж. И. Феллер. Він пише:

«...Однією з умовин правильного розподілу засобів... на ремонт житлових домів є вивчення технічного стану цих будинків... Не приділяється особливої уваги під час паспортизації (домів і належних до них будівель — ед.) захованим конструкторським...»⁶⁰⁾

Це твердження набуває особливої цінности саме в совєтських умовах, де немає ні старих господарів, ні старих плянів домів, і взагалі персонально в цьому зацікавлених людей.

А втім, від недогляду старий і новий житловий фонд швидко псується, а мешканці відчувають все більшу невигоду.

Становище погіршується ще тому, що люди, наставлені владою як доглядачі будинків, є здебільшого агентами МВД. І з ними мешканцям боязко мати діло вони промовчують свої справедливі претенсії, і бояться нарікати на нестачі і неполадки.

А втім умови життя їх важкі. Навіть про життя в зразковій Москві «Вечерняя Москва» пише:

«Родинний гуртожиток біля Ризького вокзалу на 130 родин зовсім не упорядкований. Другий родинний гуртожиток на Нижній вулиці не має навіть палія й мешканці змушені самі обслуговувати котельню центрального ogrівання. До того й опал привозиться сюди нерегулярно.»⁶¹⁾

Про життя на провінції не доводиться вже й говорити. Щодо чиншу за помешкання то в ССРСР він вираховується як відсоток з заробітку мешканця.

В упорядкованих будинках з центральним опаленням 5,44%.

В будинках неупорядкованих 4,04%.

В будинках з водопостачанням і каналізацією 5,10%.

На перший погляд цей чинш, порівнюючи, значно менший, ніж, напр., в західній Європі. Але це лише на перший погляд. Коли до нього додати

57) Д. Нечаєв: «Борьба с преждевременным износом жилого фонда». ЖКХ 1953 р. № 9.

58) ЖКХ 1953 р. № 10.

59) Часопис: «Заря востока», 3 листів, 1953 р. № 4, ст. 3.

60) Инж. И. Феллер: «Техническая паспортизация строений». ЖКХ 1953 р. № 10.

61) Часопис «Вечерняя Москва» № 44, 1953. Д. Крушов: «Редкие гости в общежитиях».

тільки щорічно найменш одну дванадцятку, або 8% т. зв. «добровільної підписки на позику» (бо такою позикою були теж обкладені керівники будинків, що стягали відповідний відсоток від мешканців, дарма, що вони таку ж позичку сплачували на місцях своєї праці), то такий чинш доходів 13,1% платні. Крім того, і це є головне, мешканцеве питання відносно тарифи в ССРСР, через велику демагогію, стало питанням суто пропагандивним.

VI

Міський житловий фонд

За офіційними советськими даними (Т. Э.) житловий фонд, що його було одержано в спадок від дореволюційної Росії, показано вже в таблицях ч. 1 і 2. Там же подається й додаткова характеристика його, а саме:

«...на долю державного сільського житлового фонду припадало 46% житлової площі, кооперативного і усупільненого 0,8%, а на долю індивідуальних квартир припадало 53,2%»,

себто усупільненого фонду було 72 міль. кв. м. та індивідуального — 82 міль. кв. м.

Далі подається:

«На протязі 1926—1936 рр., у зв'язку зі значним державним житловим будівництвом, питома вага індивідуального житлового фонду впала, і на 1936 р. творила 83,5 міль. кв. м., або всього 40% до загального міського житлового фонду 215 міль. кв. м.⁶²⁾».

У Великій Енциклопедії за 1952 р. (табл. ч. 8) подаються відомості лише про кількість усупільненої житлової площі, що увійшла в експлуатацію вже по 1942 році.

Таблиця ч. 7.

Показники	1924—27	1928—32	1933—37	1938—42
Введено в експл. нової житл. площі по усупільн. сектору в міль. кв. м.	58	23,5	26,8	30,0

Щодо індивідуального житлового фонду, то про нього енциклопедія згадує лише те, що він зменшився, а це тому, що велику частину з нього було перераховано на усупільнений фонд⁶³⁾. Більш виразних і детальних

62) Б. С. Э. 1952 р. ст. 171.

даних про кількість індивідуального фонду і його зріст не подає ні енциклопедія, ні журнальна література.

Намагаючись скласти зведену таблицю всього міського житлового фонду за весь час, з уваги на брак даних, натрапляємо на великі труднощі, тим більше, що й ті відомості, які подаються не сходяться і не пов'язані між собою, а часто і не точні. Навіть вже в офіційній, щойно поданій Т. Э., цифра індивідуального фонду недокладна: 40% від 215 міль. кв. м. не є 83,5 міль. кв. м., а 86 міль. кв. м. і т. д.

Справі трохи допомагає книжка А. М. Гольденберга, в якій подана табличка питомої ваги нового усупільненого житлового фонду, у відсотках від всієї площі, а саме:⁶³⁾

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Усупільнений фонд у %	24,4	32,5	41,4	42,8	44,1	46,6	61,5	62,2

Хоч і не точні ці дані, але все ж знаючи те, що було збудовано по усупільненому секторі в міль. кв. м. і його відсоток від загальної площі, вже можна вирахувати загальну площу, а віднімаючи потім від загальної площі усупільнену, можна знайти те, що було побудовано в індивідуальнім секторі.

Все ж таки тому, що показані відсотки не викликають повного довір'я (наприклад в енциклопедії вказується, що в 1926 р. із 154 міль. кв. м. на усупільнену площу припадало 72 міль. кв. м., що складає 46%, а не 42,8%, як показано у Гольденберга), при побудові таблиці довелося між вузловими пунктами встановлювати проміжні числа інтерполяцією. Такі операції дозволені, бо справа від перенесення якогось здобутку на наступний період, або навпаки, в загальних підрахунках не має суттєвого значення. Головне, аби було враховано.

В основному зведена таблиця будується за такими певними вузловими пунктами:

- а) Реєстрація в 1926 р., за якою зафіксовано всього 154 міль. кв. м., з них 72 міль. кв. м. усупільненого і 84 міль. кв. м. індивідуального фонду.
- б) дані енциклопедії, що в 1936 році з 215 міль. кв. м. з індивідуального фонду, наслідком перенесення, залишилося всього 83, міль. кв. м.

Ці дані дали можливість встановити, що в 1936 р. з індивідуального фонду треба було зняти 13,1 міль. кв. м. і перенести на усупільнений. Лише при цій операції, нова усупільнена площа з новобудівлями могла дати 215 міль кв. м.

63) Т. Э. т. 8, ст. 18—21.

64) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социального жилищного хозяйства», 1950 р. ст. 20.

Таким чином на 1936 р., фактичне число індивідуального фонду вже дорівнювало 96,61 міль. кв. м.

в) Третім вузловим пунктом є твердження нової енциклопедії за 1952 р., що на початок великої вітчизняної війни (1941 р.) міський житловий фонд в СРСР збільшився в двічі в порівнянні з дореволюційним періодом. Всього в містах тільки в усупільненому секторі було збудовано (до 1942 р.) 86,1 міль. кв. м. житлової площі, тобто трохи більше, ніж совети дістали у спадщину по царській Росії.⁶⁵⁾

г) Четвертим опертям є віригідна цифра вже цитованого А. М. Гольденберга, а саме, що на 1939 р. усупільнений фонд складав від усього фонду 62,2%.

д) І нарешті найголовнішими даними є дані нового видання Б. С. Э. за 1952 р., за якими віддано до експлуатації в усупільненому секторі:

	1924—27 р. — 5,8 міль. кв. м.
1 п'ятирічка	1928—32 р. — 23,5 " " "
2 п'ятирічка	1933—37 р. — 26,8 " " "
3 " "	1938—42 р. — 30,0 " " " ⁶⁶⁾

Дані А. М. Гольденберга, які не є згідні з цифрою до першої п'ятирічки, а саме замість 5,8 міль. кв. м. в енциклопедії, показує 8,4 міль. кв. м. не використовуємо, тому, що перша цифра подається поперше офіційним органом, по друге пізніше (1952), по третє, розбіжність ця, очевидно є лише в часі, до якого слід віднести постановня житлового фонду. Не маючи певних даних про точні числа приросту на кожний рік в межах п'ятирічок або ж такі, які після аналізу очевидно неправильно рознесені по роках. прибуток за кожен п'ятирічку (за офіційними даними) розносимо по можливості порівну на кожний рік, по 1942 рік включно.

Для перевірки розносу і встановлення прибутку фонду після 1942 року (власне після війни) користуємося найбільше даними енциклопедії 1952 року та авторитетною журнальною фаховою літературою.

В тій же Б.С.Э. говорить, що:

«Вже на кінець 1945 р. житловий фонд наблизився до передвоєнного...»⁶⁷⁾, себто до 308 мільйонів кв. м.

Для контролю цю цифру 308 міль. кв. м. приймаємо для 1945 р.

І далше:

«В плані виконання четвертого (першого після війни) п'ятирічного плану 1946—1950 рр. збудовано загальною площею понад 100 міль. кв. м.»⁶⁸⁾

Журнальні повідомлення підтверджують ці дані. І так журнал «Жилищное строительство» свідчить, що:

65) Б. С. Э. т. 16, 1952 р. ст. 171.

66) Там же.

67) Там же.

68) Там же.

«...за 1951—52 рр. в містах і робітничих селищах збудовано 43 міль. кв. м...

Ще далі повідомляється що німці за роки війни:

«...в містах зруйнували мешкальні доми загальною площею 70 міль. кв. м...

Про відбудову в повоснну п'ятирічку подає відомості також А. М. Гольденберг:

«...за 4 роки післявоєнної п'ятирічки збудовано й відновлено 72 міль. кв. м.»...⁷¹⁾

Ураховуючи приведені відомості, найперше розносимо на графіки 70 міль. кв. м., те що було загублено під час війни, на три роки: 1943, 1944, 1945. Тому, що немає і не може бути точних відомостей, в які роки і скільки було знищено, приймаємо що найбільше було знищено при відступі большевиків і відступі німців на теренах ССРСР, а саме в 1941 і 1944 роках. Коли на усупільнений і індивідуальний фонд припадає загалом $70 : 2 = 35$ міль. кв. м., то втрати розподіляться за роками — 20, — 10, — 5, а як відбудова + 5, + 10, + 20 себто остаточно за роками — 15, 0, + 15. Лише при таких умовах можна прийняти твердження енциклопедії і других джерел, що до кінця 1946 р. загальний фонд наблизиться до того, яким був війни — себто 308 міль. кв. м.

Далі розносимо по рівній частині на усупільнений і індивідуальний фонд показані А. М. Гольденбергом 72 міль. кв. м., як здобуток за 4 роки. З цього виходить, що із 100 міль. кв. м., показаних в енциклопедії як загальний прибуток на четверту п'ятирічку, на останній 1950 р. припадає 28 міль. кв. м. Цей прибуток також розкладаємо по рівній частині на усупільнений і індивідуальний сектор, хоч напевно в індивідуальному секторі відбудова була далеко більшою.

Нарешті, за таким же принципом розподіляється і поданий здобуток 43 міль. кв. м. за 1951 і 1952 роки по 21, 50 міль. кв. м. на кожний фонд.

В такий спосіб маємо зведену таблицю 8, хоч почасти й теоретичну, але оперту на факти. Можливо, вона має деякі невеликі відхилення в розкладанні на роки, але це не має ніякого практичного значення в оцінці загальної динаміки фонду. Таблиця складена включно по 1952 рік.

69) Шире размах жилищного строительства. Журн. ЖКХ 1953 ч. 5.

70) Там же.

71) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социалистического жилищного хозяйства». 1950 р. ст. 32.

Таблиця ч. 8.

Зведена таблиця міського фонду СРСР в міль. кв. м.

1	2	3	4	3	6	7	8	9	10	11	12	13
П'ятирічки	Роки	Старий фонд			Новий усусп. фонд			знищ. у війну	загально усусп.	загально індив.	інд. за роками	разом
		загальн.	усусп.	індив.	за п'ятир.	за роки	проц. до заг. фонду					
	1914	193,0										
	1915											
	1916											
	1917	177,1										
	1918											
	1919											
	1920											
	1921											
	1922											
	1923									67,65'		
	1924					1,45			69,10			
	1925					1,45			70,55			
	1926	154,0	72,0	82,0	5,80	1,45			72,00	82,00		154,00
	1927					1,45			75,45	83,50	1,50	156,95
I	1928					4,70			78,15	85,00	1,50	163,15
	1929					4,70			82,85	86,00	1,00	168,15
	1930				23,50	4,70			87,85	88,00	2,00	175,55
	1931					4,70			92,26	89,00	1,00	181,15
	1932					4,70			96,95	91,00	2,00	187,95
II	1933					5,36			101,31	91,00	1,00	194,31
	1934					5,36			107,67	94,00	2,00	201,67
	1935				26,80	5,36			113,03	96,50	2,64	209,63
	1936					5,36			131,51	83,50	13,11	215,00
	1937					5,36			136,86	83,70	0,20	220,58

(Закінчення таблиці на стор. 128)

Таблиця Ч. 8

(Закінчення)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	14
III	1938					6,00			142,86	86,00	2,30	228,86
	1939					6,00	62,2		148,86	91,00	5,00	236,80
	1940				30,00	6,00			154,86	103,50	12,35	258,86
	1941					6,00			160,86	123,14	19,64	284,00
	1942					6,00			166,86	141,14	28,00	308,00
	1943					- 15			151,86	126,14	-15	278,00
	1944			- 30		0	- 70		151,86	126,14	0	272,00
	1945			30		15			166,96	141,14	15	308,00
IV*)	1946					9,00			175,86	150,14	9,00	326,00
	1947					9,00			184,86	159,14	9,00	344,00
	1948				100:2	9,00			193,86	168,14	9,00	362,00
	1949					9,00			202,86	177,14	9,80	380,00
	1950					14,00			216,86	191,14	14,00	408,00
V	1951					10,00			226,86	201,14	10,00	428,00
	1952				23:2	11,50			238,36	212,64	11,50	451,00

*) Увесь приріст поділений порівно на усупільнений та індивідуальній фонди.

VII.

Амортизація житлового фонду ССРСР

Житловий фонд, як і всяка матеріальна річ в господарстві, з часом амортизується і тим скорше, коли погано його експлуатують.

Щодо житлового фонду в ССРСР, то він в цьому відношенні знаходиться в особливо тяжких умовах. На цей факт вже неодноразово звертали увагу, коли йшло питання про визначення дійсного обсягу житлового фонду дореволюційної Росії. Тоді, посилаючися таки на советські джерела, було вказано, як негативно відбивалися на ньому і кількісно, і якісно військові події першої війни, а особливо революція та громадянська війна. Про виключно негативний вплив на якісний стан житлового фонду вказує не хто інший, як советський фахівець А. М. Гольденберг. Як вже згадувалося, він свідчить, що погіршення комунального обслуговування житлового фонду, себто експлуатації, негативно відбилося виключно на технічному стані житлового фонду. В розділі про експлуатацію ми бачили, що й пізніше, і до останнього часу, за свідченням самих же советських фахівців, справа експлуатації житлового фонду в ССРСР стоїть дуже незадовільно.

Підходячи до питання, як треба рахувати амортизацію житлового фонду в ССРСР, можна з певністю сказати, що це треба робити в мірі далеко більшій, ніж звичайно прийнято.

Советська технічна енциклопедія за 1937 р., очевидно, будучи ще вільною в цьому технічному питанні висловити свою об'єктивну думку, подає, що річна амортизація на камінні будинки дорівнює 2%; на мішані — 3%; дерев'яні — 4%, з глини, замішаної з соломкою — 7% себто відповідно — 50, 35, 25 15 рр. нормальної експлуатації⁷¹⁾.

Здавалося б, на цих даних, як загально визнаних, і треба б спинитися. Хібащо, маючи на увазі особливо важні умови експлуатації в ССРСР, в деякій мірі навіть ще підвищити амортизаційний відсоток. Та в ССРСР на цю справу дивляться інакше. Не технічна енциклопедія, а звичайна загальна визначила сміливіше речення служби будівель⁷²⁾: кам'яних на 60 — 70 років, а дерев'яних 30 — 50 років. Але з часом вже зовсім несподівано, в цю технічну справу встрянуло найсміливіше... НКВД РСФСР і видало інструкцію: «Інструкція НКВД РСФСР 29. 1. 1927», за якою речення служби наказано вважати для

кам'яних будівель	100 — 200 років
мішаних	60 — 100 „
дерев'яних	40 — 60 „

Сповідуючи про цю інструкцію, автор дає таке цікаве пояснення:

«Власне тому, що в соціалістичній державі створені можливості розумного використання житлового фонду в інтересах всього суспільства, це дозволяє продовжити термін служби житлових будівель...»

Коментарів до цього пояснення не потрібно. А все ж найперше сам автор заперечує свої сл. сказані раніше. Подруге, те ж саме пояснення може служити і для підвищення амортизації. Наприклад, советський тарифознавець Б. П. Маслаков, щоб виправдати підвищену платню за санітарні послуги, подаючи нечувану амортизацію каналізаційних споруд на 27% (звичайно вона приймається в 5%), теж пояснює це «інтересами всього суспільства»...

Виходячи з попередніх пояснень, вважаємо зайвим зупинитись над реченнями встановленими НКВД РСФСР. Натомість вважаємо, що в крайньому разі можна прийняти речення, подані в Б.С.Э. а саме:

для кам'яних будівель	70 р. — 1,44%
для мішаних (кам. і дер.)	60 р. — 1,72%
для дерев'яних	50 р. — 2,0 %
для різних	25 р. — 4 %;

та й то лише з тим виправданням, що в ССРСР нема вільного вибору при-

71) Т. Э. т. I. ст. 687.

Примітка: для полегченого типу будівель, якими були перші будівлі, відсоток ще більший.

72) Б. С. Э. т. 25. 1932 р. ст. 474.

73) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социалистического жилищного хозяйства», ст. 54—55.

74) Там же.

міщень і людей можуть примусити жити донебудь, себто і в старих, трухлявих, шкідливих для здоров'я приміщеннях⁷⁵⁾.

Слід сказати, що в даному випадку амортизації справа йде не про звичайні фінансові амортизаційні відрахування, а про живих людей і виявлення технічного стану будівель, в яких їм доводиться жити. Вставлені тут відсотки вживаються для виявлення втрати об'єкта, переводячи його якість у кількість.

Пересічний зріст старого фонду, що був до першої світової війни, вважаємо 10 років. Той самий житловий фонд до моменту реєстрації в 1929 році вже мав 22 роки.

Як видно з таблиці ч. 1, з усієї кількості його 154 міль. кв. м. кам'яних будинків було 38% = 58,5 міль. кв. м.; мішаних 6% = 9,8 міль. кв. м. різних 11% = 17% міль. кв. м. Тому, що характеристики нового фонду нема, приймаємо, що увесь усупільнений фонд є кам'яним. Що ж до нового індивідуального (і кооперативного теж), то виходимо з міркувань, що індивідуально будуть в більшості фабричні робітники або бідніше населення передмість. Це в переважній більшості дерев'яні будівлі на півночі, на півдні саманні, зроблені з глини і соломи. Приймаємо їх всі пересічно, як дерев'яні. На цій підставі можна скласти відповідну таблицю про існуючу норму житлової площі в СРСР на одну людину.

Визначаючи амортизацію старого фонду, приймаємо, що він у 1926 році мав вік — 22 роки. Отже до його нової амортизації залишиться для:

кам'яних будівель	70 — 22 = 48 р.
мішаних	60 — 22 = 38 р.
дерев'яних	50 — 22 = 28 р.
різних	25 — 22 = 3 р.

Іншими словами, за вирахуванням реченець кожна категорія з цього фонду зовсім вибуває або переходить в zero. В такий спосіб кожна категорія фонду, за спрощеним розрахунком, втрачає щорічно:

кам'яних будівель	58,5 : 48 = 1,22 міль. кв. м.
мішаних	9,3 : 38 = 0,25 „ „ „
дерев'яних	69,3 : 28 = 2,47 „ „ „
різних	16,9 : 3 = 5,63 „ „ „

Розрахунок амортизації нового фонду провадиться з урахуванням приросту кожного року; як сказано, усупільненого по 1,44%, а індивідуального (разом з кооперативним) по 2%.

Результати розрахунків видні з таблиці ч. 12.

Графік показує динаміку зросту амортизованого міського житлового фонду, зросту міського населення і фактичної житлової норми на одну людину.

75) Примітка: В умовах вільного вибору приміщень, таких старих приміщень не винаймають і господарі примушені їх зносити і ставити ліпші. Тому будинок частіш міняється на новий і при розрахунку дореволюційного фонду амортизація за малістю не враховувалась.

Індивідуальне будівництво в ССРСР

При великому намаганні советської влади показати перевагу советського суспільного будівництва, індивідуальне будівництво зійшло на задній план; про нього майже ніколи не турбувалися і не повідомляли. Але, не дивлячися на виключну матеріальну скруту в ССРСР, постійна мешканева криза примусила будувати.

Індивідуальне будівництво, як тепер вдалося показати в зведених таблицях, непомітно, але вперто посувалося вперед. Як видно з таблиць, періодами упадку його були перші роки революції, коли все реквізували й соціалізували. Лише після першого голоду й видання закону про право будування в 1922 р., разом з розвитком будівельних товариств та житло-арендної кооперації ЖАКТ, воно почало потрохи розвиватися і в 1927 році вже дало 1,5 міль. кв. м. житлової площі. За той час ще більше розвивалося кооперативне будівництво, яке за відомостями енциклопедії (Т. Э. 1938 р., т. 8, ст. 21) вже доходило до 6 міль. кв. м. Але в 1936 р. настали великі розчарування. Житлові фонди будівельної кооперації були усупільнені і записані на рахунок соціалістичних успіхів, а законом з 17. жовтня 1937 р. житлово-арендна кооперація була цілковито ліквідована (Б. С. Э. 1952 р., т. 16, ст. 169).

Індивідуальне і разом з ним кооперативне будівництво знову упало. Створилося однак таке становище, що без індивідуального будівництва загрожувала житлова катастрофа. Уряд примушений був знову запровадити нову політику, заохочуючи постановою про індивідуальне кредитування до індивідуального будівництва. В рр. 1939 — 1951 видано для тих, що індивідуально будують родинні доми, 7.183 мільярдів карбованців. З 1939 року індивідуальне будівництво, як видно зі зведеної таблиці, знову почало швидко рости.

В минулому 1953 році робітники і службовці одержали 700 міль. карб. будівельного кредиту. Кредити видали в розмірі до 3.000 карб. на будівлю⁷⁶⁾. Свєрчков (часопис «Труд» 1953 р., ч. 20) вже признається, що:

«...заводське будівництво **вже** не встигає, тому індивідуальне будівництво треба розвивати, як можна ширше»...

Очевидно, тепер і большевики вже побачили, що, йдучи далі шляхом сприяння одному лише соціалістичному централізованому будівництву, советський уряд неминуче прийшов би до катастрофи, його величезні зусилля і астрономічні суми були б каплею в морі індивідуальних можливостей й ініціативи, що краще забезпечили б успіх.

Ось чому, під тиском реальних обставин в цій галузі соціалізованого будівництва, як і в області централізованого постачання, совети примушені поступово здавати свої позиції і все більше схилитися до концепції приватно-власницького індивідуального будування.

76) «Труд», 1954 р. ч. 27.

Ця тенденція особливо добре видна на практичних заходах уряду після війни. Велику житлову кризу, що її спричинила німецько-советська війна, неможна було ліквідувати лише соціалістичними експериментами. Треба було діяти і то рішуче й негайно. Спасіння було лише в максимальному проявленні індивідуальної ініціативи та зацікавленості. Тому уряд перейшов до цього несоціалістичного засобу, видаючи кредити на індивідуальне будівництво, все збільшуючи їх аж до мільярдів карбованців в 1954 році. Як відбивається відхід советів від соціалістичних методів на розвиток індивідуального будівництва, виразно свідчить зведена таблиця ч. 8. Правда, індивідуальним забудівникам будувати дуже важко. Про це, напр., «Труд» пише, що:

«... 15 індивідуальних забудівників заклали фундамент, але не було ні дерева, ні цегли». («Труд», 1935, ч. 20).

ІХ

Розподіл житлового фонду в ССРСР

Ріст усуспільненого житлового фонду в республіках ССРСР

Таблиця ч. 9.

Ступінь усуспільнення житлового фонду в республіках

Союзні республіки	Наявність усуспільненого житлового фонду в 1940 р., в % до 1926 р.
РСФСР	200,5
УССР	188,0
БССР	220,7
Узбекська ССР	259,5
Грузинська ССР	308,5
Азербайджанська ССР	233,8
Молдавська ССР	439,0

За даними А. М. Гольденберга усуспільнений фонд розподіляється між забудівниками, як показано в наступній таблиці⁷⁷⁾:

77) А. М. Гольденберг: ст. 22.

Таблиця ч. 10

Категорія забудівників	1924—28	1918—32	1933—1937
Промисловість	42,6	63,0	59,0
Транспорт	9,7	4,9	17,2
Місцеві ради	26,7	14,9	11,3
Житлова будівнича кооперація	13,7	6,3	4,0
Інші	7,3	8,0	8,5

З боку упорядкування весь фонд розподіляється на 1936 рік, як показано на таблиці ч. 11⁷⁸⁾.

Таблиця ч. 11

Категорія забудівників	Відсоток житлової площі устаткування			
	Водогін	Каналіз.	Електр.	Центр. опал.
Промисловий фонд	33,5	22,8	92,3	17,2
Жакти	63,4	50,4	91,3	7,6
РЖСКТ	66,5	58,0	96,0	44,8
Домтрести	89,0	86,0	95,0	53,0

За короткими відомостями розподіл житлового фонду на республіки такий: в 1951 р. з усього будівництва (сільського і міського) було в ССРСР загальної площі 27 міль. кв. м.; на РСФСР припадає понад 17 міль. кв. м.⁷⁹⁾

Виходячи з даних проф. А. А. Зайцева⁸⁰⁾, що населення РСФСР складає у відношенні до населення ССРСР на 1951 рік лише 51,1%, бачимо, що на РСФСР, в порівнянні з іншими союзними республіками припадає в житловому будівництві непропорційно більше, бо — 63%.

З доповіді голови Московського Обласного Виконавчого Комітету Яснова видно, що:

«...за три роки (1951—1953, — С. Н.) в Москві й московській області

78) Т. Э., т. 8., 1938, ст. 22.

79) Инж. Л. Шакунов: «Досрочно выполнить план жилищного строительства» Журн. ЖКХ 1952 р., ч. 9.

80) Проф. А. А. Зайцев: «Динамика населения СССР на 1952 год». Мюнхен, 1953 р.

збудовано 3 928 міль. кв. м., житлової площі і відремонтовано 418 тисяч квартир»⁸¹).

В той час, за даними часопису «Труд» видно, що в дуже зруйнованому війною Києві:

«...після війни (себто за 8 років, — С. Н.) відновлено і збудовано (лише! С. Н.) півтора мільйона квадратних метрів житлової площі... газифіковано 75 тисяч квартир».

Те ж саме можна сказати про Одесу, в якій за останні три роки побудовано лише 110 міль. кв. м. і т. д. На жаль, щодо цього питання в советській пресі відомостей майже нема, та й з наведеного виходить, що союзні республіки — Україна, Білорусія та інші, знаходяться в далеко гірших умовах, ніж РСФСР.

Х

Житловий фонд в селах

Коли говорити про житлову площу і житлові умови в селах, то з одного боку питання ніби полегшується тим, що з села люди тікають до міста, а цим самим звільняють житлову площу, але з другого боку на селі — кволе будівництво з причини злиденности та відсутности матеріалів і людей. Один з тих, що повернувся до села після війни — каже:

«...придивився я до сільського життя й зрозумів, чому хати почорніли й покривились. Хто їх поправлятиме, та й чим?»⁸²)

А що нікому будувати, це підтверджує й Н. Дагасв. Він стверджує, що в колгоспах не вистачає людей:

«...в цьому кращому колгоспі число працездатних колгоспників на один селянський двір дорівнює 1,4 чоловіка»⁸⁴).

Та все ж, як повідомляє Гольденберг:

«...за чотири роки післявоєнної п'ятирічки збудовано й відновлено в селах 2.300 домів»⁸⁵).

Якщо в післявоєнну п'ятирічку побудовано 2,7 міль. хат, то це число на перший погляд досить поважне але коли взяти на увагу кількість людей, тобто по 1,4 працездатного чоловіка на двір, або, приблизно, по 3 чоловіки взагалі на сільську родину, то потрібно було б, виходячи з кількості сільського населення на цей період — 107,0 міль. (див. таблиця ч. 3) потрібно було б 36 мільйонів хат. Отже виходить, що цих 2,7 міль. хат складає всього 7%.

81) Часопис «Вечерная Москва», Лютий 1954 р., ч. 36.

82) Часопис «Труд», Січень, 1954 р., ч. 14.

83) «Посев», ч. 15, 1950 р.

84) «Голос Народа», ч. 22, 1954 р.

85) А. М. Гольденберг: «Основные вопросы организации финансов социалистического жилищного хозяйства», ст. 32.

Звичайно, за цей час щось ще збудувалося, що дасть більший відсоток щодо потреби, але загально те, що сказав військовик, повернувшись по війні села, відповідає дійсності. Колись були села, про які український поет казав: «село і серце відпочине, село на нашій Україні неначе писанка село...» Тепер про села хіба можна сказати словами російського поета: «...на гумне ни снопа, в закремах ни зерна, на дворе по траве хоть шаром покати...» Очевидно, житлової площі в селі вистачає, але про її стан — не доводиться й говорити.

Висновки

Розглядаючи останню таблицю підрахунку житлової площі міського населення в ССРСР на одну людину, видно, як тяжко відбивається на побутових умовах населення індустріалізація і колективізація.

Індустріалізація притягає до міст людей, а колективізація витаняє їх із сіл. Наслідок цього — неприродний патологічний зріст міського населення, за яким не поспіває будівництво. Люди живуть все в гірших умовах, при нормі на 1953 рік — в 3.20 кв. м. на людину (таблиця ч. 12).

Як видно далі з 1940-го по 1943-ій рік, ця норма впала ще нижче, але це пояснюється війною і знищенням 70 міль. кв. м. будівничого фонду. Після розгляду останньої таблиці стає яснішим, чому советська енциклопедія, за 35 років існування ССРСР, про таку важливу річ як норма на одну людину згадала лише один раз. Там відмічено, що:

«За перших 4 роки другої п'ятирічки (1933—1936, — С. Н.) збудовано 25,7 міль. кв. м., в тім, в усупільненому секторі 24,0 міль. кв. м. В результаті середня норма на 1 чоловіка піднеслася з 4,78 до 5,47 кв. м.»

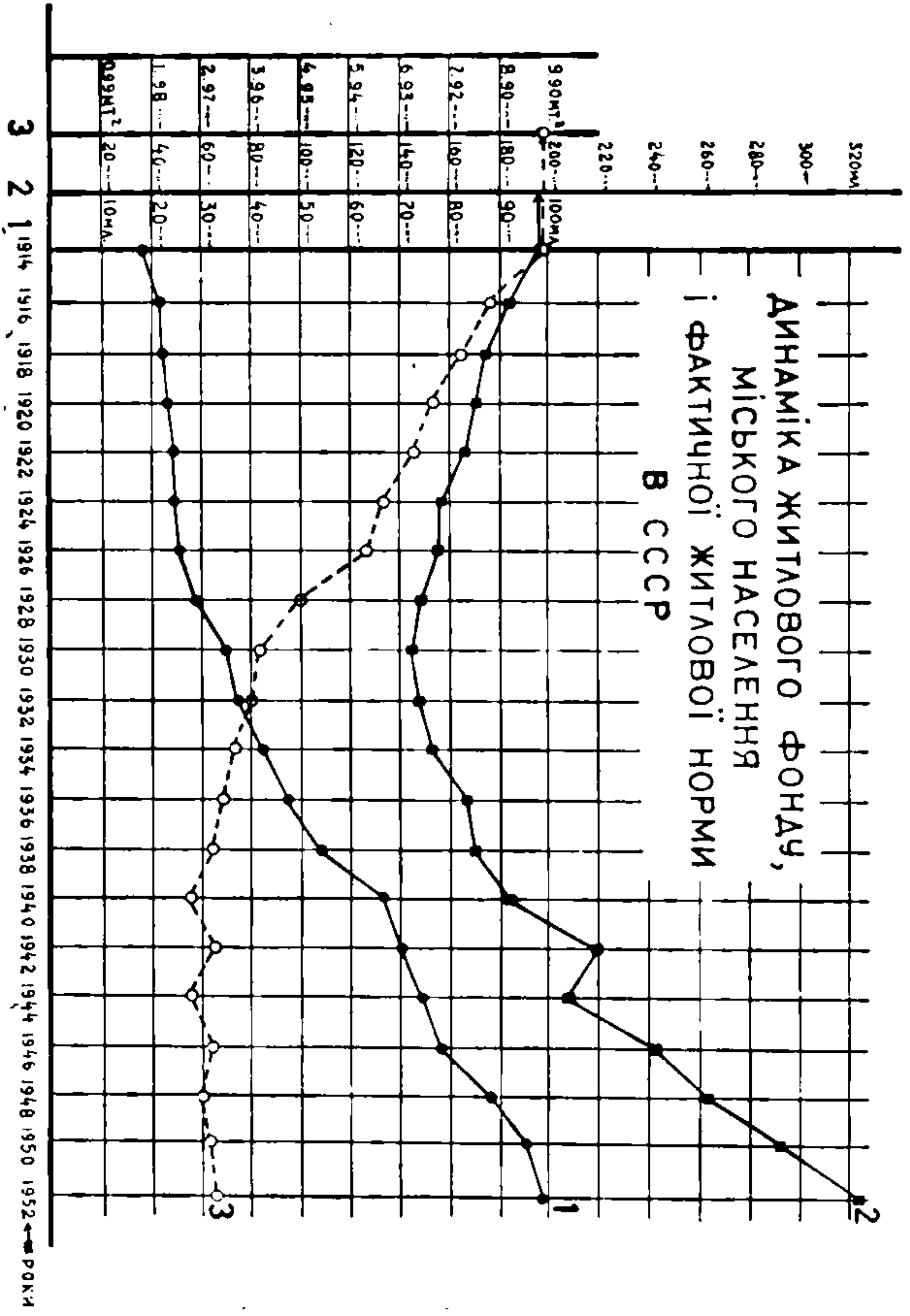
Вирахувано, очевидно, без амортизації. Але, коли взяти кількість міського населення у 1936 р. на 47 міль. (як показано в таблиці) і тверду контрольну цифру 215 міль. кв. м., то виходить не 5,47 кв. м., а всього — 4,6 кв. м. Очевидно для цього розрахунку взято було на цей рік зменшене число міського населення. І дійсно, при всім бажанні щось позитивного сказати про 1935 рік, автори Енциклопедії цього зробити не могли. З таблиці видно, що роки 1951 і 1952 знову дали підвищення норми, але в основному за рахунок індивідуального будівництва. Виключно негативні висліди дають також пояснення, чому саме голова ради міністрів ССРСР, Маленков був змушений заявити публічно про незвичайно тяжкий стан житлової справи в ССРСР.

Таблиця ч. 12

динаміки житлового фонду, міського населення і фактичної норми
житлової площі на 1 людину.

Роки	міське насел. в міль. душ	житл. фонд в міль. кв. м.	норма на 1 люд. кв. м.
1914	19 60	193 0	9 90
1915	20 05	187 77	9 45
1916	20 50	182 64	8 90
1917	20 95	177 60	8 45
1918	21 40	175 43	8 20
1919	21 85	173 26	7 90
1920	22 00	171 09	7 85
1921	22 30	168 82	7 60
1922	22 80	166 65	7 30
1923	23 35	164 48	7 05
1924	23 80	162 55	6 80
1925	24 50	161 13	6 70
1926	25 00	158 26	6 30
1927	27 25	151 50	5 55
1928	29 50	147 90	5 00
1929	31 75	143 68	4 55
1930	34 00	145 05	4 15
1931	36 00	147 34	4 08
1932	37 00	148 55	4 00
1933	38 50	150 32	3 93
1934	41 40	152 98	3 70
1935	44 30	154 56	3 50
1936	47 00	166 95	3 54
1937	50 00	167 19	3 35
1938	53 00	169 24	3 18
1939	56 00	174 84	3 12
1940	66 00	183 90	2 80
1941	68 00	203 45	3 00
1942	70 00	220 94	3 15
1943	70 00	214 36	2 97
1944	74 00	207 94	2 82
1945	76 00	230 97	3 04
1946	78 40	241 15	3 10
1947	83 40	252 27	3 05
1948	88 00	262 57	3 00
1949	93 00	272 60	2 92
1950	95 00	292 29	3 08
1951	97 00	303 60	3 13
1952	99 50	322 40	3 20

ДИНАМІКА ЖИТОВОГО ФОНДУ, МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ і ФАКТИЧНОЇ ЖИТОВОЇ НОРМИ В ССРСР

- 1 Динаміка міського населення в міль. люд.
- 2 Динаміка життєвого фонду в міль. кв. м.
- 3 фактична норма на одну людину в кв. м.

Павло Лютаревич

МТС В УКРАЇНІ

(За даними низової та центральної звітності)

Організація машино-тракторних станцій (МТС) і машино-тракторних майстерень капітального ремонту (МТМ), як відомо, розпочалася в парі з переведенням в ССРСР широко запланованої суспільної колективізації селянства (роки 1929—31-ий). Це були часи коли московські володарі повели широкий та згубний наступ проти селянства. За офіційною мовою це виглядало як «перехід сільського господарства ССРСР від індивідуальних форм землекористання до колективних і соціалістичних форм». А МТС, як стало відомо пізніше, повинні були відіграти головну роль в механізації сільського господарства, шляхом широкого застосування агротехнічних засобів і потужних сільськогосподарських машин. Коня мав замінити трактор, хоч селянство і не поділяло такої думки, та дуже влучно охрестило т. зв. МТС «Могилою трудового селянства». З початку, на чолі МТС, на підставі відомої ухвали Ради праці і оборони ССРСР (скорочено по російськи «Сто»), в Москві було утворено т. зв. «Трактороцентр», з подібними філіялами в союзних республіках, краях та автономних областях, але незабаром цей центр було ліквідовано, а МТС та МТМ підпорядковано посередньо НКЗ ССРСР та його філіялам, — союзним НКЗ в республіках. Першою інстанцією МТС і МТМ з цього часу ставав обласний земельний відділ кожного облвиконкому. Так було до початку II світової війни і так, треба думати, залишилось і на сьогодні.

Штатні і позаштатні працівники МТС

Нижче стисло, але повністю, подаю штатний розпис для кожної (більшої чи меншої) МТС, усталений НКЗ—ССРСР, та який з роками советського панування відповідно з умовами змінювано.

1. Директор МТС.
2. Зам. Директора МТС по політчастині.
3. Зам. Директора МТС для розрахунків з колгоспами.

4. Зав. нафтобазою МТС та певний склад робітників в залежності від об'єму нафтобази.
5. Зав. МТМ (машино-тракторної майстерні біжучого та середнього ремонту, що перебувала на балансі МТС).
7. Старший агроном і відповідний до цього штат звичайних агрономів в різних галузях сільського господарства та дільничних агрономів, в залежності від потужності МТС та її земельних площ.
8. Старший механік та автомеханік, (він же начальник автоколони), механік комбайнів механік с/г машин, та декілька роз'їздних механіків тракторних бригад і пересувних майстерень.
9. Головний бухгалтер і відповідний бухгалтерський та рахівничий апарат.
10. Інструктори-бухгалтери колгоспного обліку.
11. Радіотехнік-електрик (там де в МТС були стаціонарні чи то пересувні радіо-надавачі та відборні станції).
12. Секретар-писар.
13. Друкарниця (до писання на машині).
14. Прибиральниця.
15. Охоронці-сторожі.
16. Комбайнери, шофери, машиністи (біля двигунів та молотарок) та інші ремонтні робітники в кількості, що узалежнювалась від потужності МТС та її ремонтних варстатів.
17. Шофер особового авта і т. д.

Майже до кінця 1934 року в кожній МТС існувала інституція «Начальників політвідділів МТС» з цілим штабом постійних співробітників, як от:

- а) Зам. Нач. політвідділу МТС по партійній роботі,
- б) Зам. Нач. політвідділу по комсомольській роботі,
- в) Зам. нач. політвідділу по ГПУ роботі

та відповідним штатом інструкторів партійної бюрократії і т. д. Після ліквідації політвідділів в штатному розписі МТС була введена посада зам. директора МТС по політчастині. Власне цей замісник і перебрав всі функції політвідділів.

Посаду Зам. Директора МТС для розрахунків з колгоспами введено до штатного розпису МТС щойно в 1935 році, а обов'язками цього замісника було:

- а) оформлення з участю ст. агронома МТС т. зв. взірцевих договорів МТС з колгоспами на весь комплекс с/г праць;
- б) контролю і нагляд за виконанням цього договору в першій мірі з боку колгоспів;
- в) доручення всіх рахунків і контролю за своєчасним виконанням колгоспами натуроплати МТС а з цим і всіх грошових сум, належних МТС за працю в колгоспах, під т. зв. «техкультури», за які натуроплата не стягалася;
- г) контролю колгоспів в справі своєчасного розрахунку з трактористами по трудоводням;
- д) відчит в колгоспах і звіт про працю МТС в обсязі року і т. д.

Машино-тракторні майстерні капітального ремонту, як відомо, були

унезалежнені від МТС та мали свій самостійний баланс і кошторис. Вони в основному переводили капітальний ремонт засобів виробництва МТС, як от: тракторів, автомашин, моторів, комбайнів, двигунів і т. д. Натомість т. зв. МТМ (біжучого і середнього ремонту) в МТС, за малим винятком, не були самостійними господарськими одиницями, не могли мати окремого балансу та перебували в прямій залежності від МТС.

Трактористи не входили в штатний розпис працівників МТС, оскільки вони з'являлися кадрами колгоспів, а згідно ухвали Ради праці і оборони СРСР для них була встановлена гарантована оплата по трудовим дням. Трактористу МТС нараховувала, в рахунок відповідного колгоспу, на кожний відроблений трудовий день, — гарантованих 300 кг. зерна, 2 крб. і 50 коп. грішми і лише бригадирам тракторних бригад та їх помічникам, за рахунок кошторису виробництва МТС, виплачувалась т. зв. «бригадирна доплата» за керівництво бригадою. Зернохліб, який належав трактористам за вироблені трудові дні, колгоспи повинні були віддавати лише в твердих культурах (пшениця, жито).

Не зайвим буде тут ще згадати про фонди зарплатні в МТС взагалі і про висоту окремих ставок для її службовців і робітників зокрема. В цілому, увесь фонд зарплатні в МТС був поділений на дві різні категорії.

- 1) Згідно штатного розпису МТС, річний чистий фонд зарплатні на утримання адміністративно-урядового та технічного складу і до нього відповідні нарахування Соцстраху у висоті 10,75%, робочому у висоті 1,5% (раніше було 3%). З перелічених вище елементів власне і складався фонд зарплатні адміністративно-урядового та технічного складу МТС.
- 2) Щось іншого було в МТС з фондом зарплатні робітників виробництва, як наприклад: робітників ремонтних майстерень, шоферів вантажних машин, комбайнерів, машиністів молотарок та двигунів і т. д. Тут вже не існувало твердих і постійних місячних ставок зарплатні, або по-годинної оплати, а заробіток кожного окремого робітника залежав виключно від виконання виробничих норм. Власне тому загальні фонди зарплатні виробничим робітникам подавалися МТС з гори, у формі твердих планово-контрольних цифр, які перед тим були досконало оброблені фінансистами і пристосовані не до існуючих технічних норм, а до окремих фактичних показників т. зв. передовиків і т. д. Існуючі реальні технічні норми бралися під увагу фінансистами лише як виняток. На визначений в такий спосіб чистий загальний фонд зарплатні виробничих робітників МТС повинні були робитися відповідні нарахування у висоті про яку я вже згадував у попередньому розділі.

Нижче подаю лише частково відомості про ставки місячної зарплатні для деяких окремих осіб з числа адміністративно-урядового та технічного складу МТС, що були дійсними до 1. XI. 1941 року.

- 1) Директор МТС 400 крб. в перший рік праці і 10% за вислугу років в кожному наступному році.
- 2) Зам. Директора МТС по політчастині — 400 крб. (таке саме).
- 3) Зам. Директора МТС для розрахунків з колгоспами — 300 крб. (таке саме).
- 4) Ст. агроном — 450 крб. (таке саме).
- 5) Ст. механік — 450 крб. (таке саме).

- 6) Головний бухгалтер — 400 крб. (таке саме).
- 7) Бухгалтери — 220—300 крб. (за вислугу років не виплачувалось).
- 8) Рахівники — 160—200 крб. (таке саме).
- 9) Секретар-писар — 140—180 крб. (таке саме).
- 10) Прибиральниці — 60—80 крб. (таке саме).
- 11) Охоронці-сторожі — 80—100 крб. (таке саме).

Далі подаю фактичну середньо-місячну зарплатню окремих груп виробничих робітників МТС (також на 1. IX. 1941 року):

- 1) Робітника МТМ при МТС — 160—240 крб.
 - 2) Шофера вантажних машин — 180-260 крб.
 - 3) Комбайнера — 220—280 крб.
 - 4) Машиніста біля двигуна і молотарки — 140—200 крб.
- і т. д.

Відомо що комбайнери, машиністи біля двигунів, парових льокомотивів, і молотарок, під час жнив та молотьби, мали досить гарні заробітки, які могли хіба рівнятися з заробітками советських інженерів. Але до початку і по закінченню своїх сезонних праць, (уборка і молотьба) всі вони були примушені працювати в МТС як ремонтні робітники по ремонту сільсько-господарських агрегатів. Не маючи певного хисту ремонтного робітника, вони в цей час мали надзвичайно низькі заробітки, які власне в середньомісячному обрахунку їх заробітку на рік, приводили до надзвичайно низьких показників висоти заробітку в місяць. Слід тут також згадати, що трактористам, які переводили біжучий ремонт тракторів в полі (на бригадах) за їх працю нічого не платилося. Це був так би мовити їх святий обов'язок, що виходив із загальних засад МТС: «працюй Іване й не вважай на втому».

Нерухомі засоби МТС

В часах організації МТС та МТМ, грошові засоби з боку НКЗ—СССР на так зване придбання нерухомих засобів для МТС не відпускалися, а МТС, чи то МТМ, засновувались у своїй більшості на садибах і в маєтках бувших дідичів чи зліквідованих куркулів. Всі ці маєтки свого часу були націоналізовані і там, де не встигли їх ще зруйнувати, як відомо, було подостатком різних капітальних будов, так потрібних для господарства МТС. Власне тому початкова організація МТС не потребувала великих капіталовкладань. В деяких місцях під садиби МТС було використано майно та будови ліквідованих радгоспів. НКЗ—СССР в перших часах обмежувався лише уділенням МТС незначних коштів на «організаційні видатки», пов'язані з пристосуванням МТС до умов якогось націоналізованого господарства. Все майно такого господарства, як от: будови, стайні і т. п. відповідно бралось на облік в МТС та прибуткувалося, як основні нерухомі засоби МТС. Можу тут ствердити, що лише 16—20% загальної кількості існуючих на 1/1 1941 року по ССРСР — МТС, побудовано від початку і до кінця на засоби державного бюджету ССРСР. Всі МТС, як я вже згадував вище, через відповідні облземвідділи та наркомати союзних республік, підпорядковувались наркомзему ССРСР, та фінансувалися по його кошторису з державного бюджету ССРСР. На 1 січня 1941 року по

СРСР нараховувалось 62 000 діючих та 200 повобудованих МТС. Починаючи лише з 1935 року і в наступних роках, НКЗ СРСР майже щороку незмінно планував побудову 100—200 нових МТС, та 10—20 нових МТМ (капітального ремонту). До цього слід сказати що на початок 1941 року майже в кожному т. зв. районі адміністративного поділу СРСР функціонували одна або дві чи то навіть і три МТС. Це залежало від кількості рільної землі кожного окремого району, бо НКЗ СРСР дотримувався в цьому певної норми щодо завантаження працею МТС. Ця норма дорівнювалась 25—60 тисячам га на одну МТС. Треба при цьому пам'ятати, що МТС не лише займалася оранкою ріллі, а вона власне переводила своїми засобами майже весь головний комплекс с/г робіт в колгоспах. Були безумовно в СРСР і такі МТС, що своєю працею охоплювали 100 і більше тисяч га, але це практикувалось в місцевостях більшого масиву рільної землі. В ті часи НКЗ ще уникав масового утворення таких понадпотужних МТС, головним чином побоюючись того, що, в наслідок низької підготовки кадрів, такий експеримент може бути невдалим. А під господарським оглядом уникали нагромадження с/г засобів.

Кадри МТС

Сталін свого часу кинув гасло **що** «советські кадри, опанувавши найновішу техніку, приведуть країну до соціалізму». Насправді для того, щоб урухомити складну і найновішу техніку, наприклад, в сільському господарстві СРСР, МТС потребували сотні тисяч вишколених механіків трактористів, комбайнерів, машиністів і т. п. фахівців. Радою праці і оборони це було покладено на НКЗ і наркомат радгоспів та відповідно з цим і на МТС (маю на увазі підготовку трактористів, комбайнерів машиністів, прицепників і т. п.), бо власні команди — технічні кадри МТС, як от: механіки, автомеханіки і т. п. вишколювались у спеціальних закладах системи НКЗ, поза МТС. Всі витрати, пов'язані зі згаданими вишколами, йшли за рахунок кошторису НКЗ і так тягнулося роками. Партійні вихователі стаціонарних вишкільних закладів МТС, як адміністратори і око партії та уряду — нач. політвідділів МТС, а пізніше зам. директорів МТС по політчастині та завідувачі учбовою частиною не раз під час випускних урочистостей проголошували своїм випускникам запальні промови, в яких недвозначно підкреслювалось та розголошувалось і зворотню мету, що її переслідував уряд і партія, вишколюючи ці кадри. Говорилось тоді так: «Кожний механік, тракторист, комбайнер, шофер і т. д. — це перш за все вояк і майбутній керманіч панцера, панцерного авто і т. п. Зараз ми готуємо і наказуємо Вам сідати на трактор, комбайн чи то авто, а коли прийде час, ми покличемо Вас і посадимо на військові машини та під керівництвом випробуваних командирів, поведемо Вас в останній і рішучий бій за «панування» — перемогу комунізму у всьому світі». Якись додаткові коментарі до цього, я гадаю, будуть зайві. В пізніших роках, 1935—41, такою підготовкою, було вже охоплено і дівчат у віці від 17 до 25 років, бо московські володарі почали числитися з можливістю тотальної мобілізації країни та що вишколені до цього часу чоловічі фахові кадри МТС і колгоспів, могли всі без винятку бути покликані до війська. А сільське господарство в такому випадку залишилось би без фахових кадрів, необхідних для провадження сільського господарства країни.

Енергетична база МТС

Нижче подаю таблицю з переліком енергетичної бази МТС та показниками потужності окремих агрегатів. Ця таблиця поширюється і на радгоспи за станом на 1. VI. 1941 р.

Назва і марки агрегатів	Потужність в кінських силах	
	на гаку	на шкиву
Колесні трактори		
1. Харківського тракторного заводу та Сталінградського тракторного заводу (скорочена назва ХТЗ — СТЗ)	15	30
2. Уфімського тракторного заводу У-1, У-2	10	20
3. Уфімського тракторного заводу У-1, У-2 тягачі на туні	10	20
Трактори на гусеницях		
1. Челябінського тракторного заводу т. зв. ЧТЗ	48	60
2. Сталінградського тракторного заводу Науково-автомобільно-тракторного інституту (т. зв. «СТЗ — НАТІ»)	32	45
3. Ленінградського, кол. Путівловського заводу, названого «Комунар»	—	—

Трактори «Комунар» широко застосовують в Сибірі на оранці цілих земель. Пригадати їх потужність на гаку і на шкиву не можу, але вони в ті часи були найпотужнішими за всі советські марки тракторів.

Автомашини

- 1) Ярославський автозавод ім. Молотова, будовані по патенту Форда т. зв. «Форд — газ», 15 тон грузовантаж.
- 2) Московські авто «Амо» (Акціонерного московського общества). Ці заводи були побудовані, як мені здається закордонними фірмами «Амо», 2,5 тонн грузовантаж.

Комбайни

- 1) Кол. Путівловського заводу м. Ленінград т. зв. «Комунар», комбайн «Комунар», 17 фут. широкий хедер.
- 2) Зав. «Россельмаш» Червоний Аскай, що є поблизу м. Ростова над Доном т. зв. «Сталінець», 25 фут. широкий хедер.

Молотарки

1) ВДО 34, СО. 900, МК. 1100 та інші марки.

Плянове постачання запасовими частинами та відповідними матеріалами для всієї енергетичної бази ССРСР в ті часи переводилось через таку державно-торгову систему обласного та міжрайонового значення:

- 1) «Ватозапчасть» (Всеросійське авто-тракторное общество) існувало до 1935 року.
- 2) «Гутап» (Главное управление тракторно-автомобильной промышленности) ССРСР. Був це міжнаркокоматський трест, що фінансувався промбанком ССРСР в Москві.
- 3) «Союзсельхозснаб» (міжнаркокоматський трест НКЗ та наркомрадгоспів, фінансувався с/г банком в Москві та забезпечував всі потреби в запасових частинах і матеріалах для с/г машин МТС та радгоспів).

Вважаючи, що цей матеріал може надаватися для ширших аналізів і розвідок з советської проблематики, подаю тут ще пару таблиць-показників, що можуть також цікавити дослідників.

Річне виробниче навантаження тракторів по маркам в т. зв. «га умовної оранки»:

	мінімум	максимум
1) ХТЗ — СТЗ	280 га	650 га
2) У-1 і У-2	180 га	380 га
3) СТЗ — НАТІ	450 га	650 га
4) ЧТЗ	800 га	1600 га

Річне навантаження на кожний трактор, як відомо, узалежнювалось від обсягу праць, що взяла на себе МТС по договорам з колгоспами як і від розмірів рілних площ району діяльності МТС. Тракторні бригади МТС працюють круглодобово, а річне завантаження СТЗ — НАТІ і ЧТЗ було завжди заниженим проти технічних норм, бо були на спецобліку військовиків.

Навантаження по кожній марці тракторів, показане мною в умовній оранці, згідно з усталеною НКЗ ССРСР таблицею коефіцієнтів переводу різних видів с/г робіт на м'яку оранку (звичайну). Звичайна оранка. — завглибшки 20 — 22 см. Така оранка 1 га приймається за одну одиницю, а

наприклад культивуація буде дорівнюватися	0,30 га
„ боронування „ „	0,11 га
„ посів сівалками „ „	0,33 га
„ оранка облогів „ „	1,30 — 1,60 га

і т. д.

Що року по виробничо-фінансовому кошторису МТС, який вимагав в себе і окремий плян на «капіталовкладання — енергетику», планувалися певні суми асигнувань на придбання нових тракторів, комбайнів, автомашин та різних с/г машин. Кожній МТС на цю мету асигнувалось від 40 до 200, а то і більше тисяч карбованців. Треба однак знати, що всі ці асигнування призначалися МТС поверх «державної дотації» на переведення її виробничої програми, а саме планування довозу цих енергетичних засобів

МТС йшло з гори, тобто з центру (Київ — Москва). Майже що року в затверджених НКЗ УССР планах МТС по капіталовкладанням (розділ енергетика) Москва робила певні корективи і замість запланованого дозволу основних засобів виробництва в МТС за рахунок кошторису НКЗ, довозилось ще й «інші основні засоби», для майбутніх потреб наркомату оборони, як от:

- 1) Контеєри, (вмістимістю від 3-ох до 10 тонн) призначені виключно для використання у військових цілях для моторизованих і панцерних колон.
- 2) Бочко-траса (поверх потреби МТС), яка роками в МТС не використовувалась.
- 3) Дорожні машини, гредери, котки, утюги. Правда, МТС майже щороку переводила будову як і поліпшення шляхів республіканського і всесоюзного значення, але наявний стан згаданих дорожніх машин перевищував їх потребу.
- 4) Автоцистерни (комплектні і некомплектні), які пізніше використовувались в МТС на станціонарі і т. п.
- 5) Пересувні радіовідборчі та надавчі станції.
- 6) Пересувні авто-тракторні майстерні і т. п.

Все вище згадане майже роками не використовувалось в МТС та перебувало на спеціальному обліку спецчастин наркомзему та його обласних і місцевих відділів, а рівночасно з цим ще й на обліку місцевих райвійськоматів, як «мобілізаційні» запаси наркомату оборони. Але не лише перелічені вище «основні» засоби МТС перебували на такому обліку наркомату оборони. На цьому обліку були ще й всі трактори на гусеничному ході, (СТЗ — НАТІ і ЧТЗ), вантажні автомашини всіх марок і особові авта, тракторні тягачі на гумових обводах, тракторні вози і т. п. Це все накопичувалось роками та роками ці «мобілізаційні» запаси наркомату оборони оплачувались по кошторису НКЗ ССРСР.

Правдою є, що всі ці «основні» засоби відповідно прибуткувались в балянсах МТС, та відповідно використовувались, як власність НКЗ, але все це було умовним та фактично з'являлось фікцією. З вибухом минулої війни (рік 1941) всі вище згадані «засоби» були передані негайно райвійськоматам і то безкоштовно, та списані з балянсів МТС на зміну уставного фонду по основним засобам виробництва. Загалом по ССРСР вартість переданих в такий спосіб наркомату оборони (різними наркоматами ССРСР) основних засобів, треба припускати дорівнювалась в той час грубим соткам мільярдів карбованців.

Я думаю, що тут треба сказати і про таке. Деякі «мобілізаційні» запаси наркомату оборони, які перебували так би мовити в тимчасовому користуванні інших наркоматів ССРСР, поступово, в наслідок їх постійного використання, амортизувались. Щоб запобігти цьому, вірніше сказати, мати для того відповідні кошти на ремонт, ухвалою ради праці і оборони ССРСР було зобов'язано кожний наркомат а в тому і НКЗ, за рахунок обігових коштів, (згідно з певним лімітом) тримати на складах кожної МТС «мобілізаційний» запас нових частин, для можливої та негайної зміни зпрацьованих на тих енергетичних засобах, що в перших днях війни повинні були бути передані наркомату оборони. Такий ліміт, було встановлено по кожній МТС зокрема, а кожний директор такої МТС ніс персональну від-

повідальність за збереження і недоторканість цих запасових частин. В грошовому обчисленні, такий ліміт дорівнював від 4 до 16 тисяч карбованців по кожній окремії МТС (в промислових цінах). Тобто, це залежало від потужности тієї чи іншої МТС в енергетичних засобах на певний рік.

Мобілізаційні запаси запасових частин на складах МТС, головним чином складались:

- 1) із поршневих груп.
- 2) масляних та газових кілець,
- 3) ведучих шестерень,
- 4) різних підшипників і
- 5) Бавіту Б-1 та Б-2.

Постачання пального

Майже **кожна** більша чи менша МТС ССРСР мала свою базу рідкого пального т. зв. «нафтосклеп» (часто вмістимістю від 60 до 250 тонн) і лише в пристанційних МТС, де рідке пальне одержувалось з «колес», тобто з вагонів-цистерн, такі нафтосклепи були невеликої вмістимости (30—60 тонн), що забезпечувала лише зберігання т. зв. 10 денного «нормативу» — запасу пального. Щодо цього десятиденного нормативу пального МТС, слід сказати, що сумарно такий норматив дорівнював 25—45 тисяч крб. по кожній МТС чи по радгоспу. Офіційно десятиденний запас пального утворювався начебто на випадок тимчасового перебою в забезпеченні МТС паливом, щоб в такий спосіб вона могла 10 днів працювати на повну потужність. Але поза цією офіційною версією, цей запас утворювався на вимогу відомої Ради Праці і Оборони ССРСР на випадок раптової війни та з'являвся фактично «мобілізаційним» запасом наркомату оборони. Цей десятиденний запас пального був недоторканим, а винуватці, що допустили б витрату з цього запасу, притягалися до відповідальности, а такий МТС закривали всі державні кредити в банку. З яких же елементів пального складався цей нормативний запас? Якщо ми умовно візьмемо за 100 одиниць, пальне наявне на сплені, як от: бензин, легроїн чи то керосин, то у $\frac{1}{100}$ пропорції до кількості цього пального, МТС повинна була мати: 7,55 автола, 0,5 солідола та по 40 кілограмів нігрола (для задніх мостів) на кожний трактор автомашину, мотор і т. п.

Нижче, для певного зорієнтування, подаю офіційні роздрібні державні ціни різних видів пального «Союзнефтеторга», які існували до 1/IX 1941 року для відборців його з т. тв., соціалістичного сектору (ціну подаю за 1 кілограм, як МТС, радгоспи.

- 1) Бензина — 0,90 коп.
- 2) Легроїн — 0,80 коп.
- 3) Керосин — 0,70 коп.
- 4) Автол Т — 0,65 коп.
- 5) Автол А — 0,70 коп.
- 6) Солідол — 0,90 коп.
- 7) Нігрол Т — 0,40 коп.
- 8) Нігрол А — 0,44 коп.
- 9) Нафта для двигунів — 0, 186 коп. і т. д.

Собівартість перелічених вище продуктів пального та мастила є фактично нижчою на 800—1 000^{0/0}, і тому така жахлива націнка дає державі величезний прибуток в державному бюджеті. Розпорошені по окремих районах адміністративного поділу ССРСР, МТС та їх бази пального дуже зручно і завчасно творять для оборони ССРСР потрібні запаси цінного та важливого пального на випадок війни. Згадані мобілізаційні запаси і накопичення пального в МТС в плянах Москви завжди відогравали і відіграють без сумніву повне значення і відповідно обраховані, як більш-менш надійні схованки. Бо загально відомо, що більші склепи «Союзнефтьторга», що забезпечують потреби всіх відборців рідкого пального в ССРСР мирного часу, переважно розташовані поблизу залізниць та більших станцій, а це, як відомо, в наші часи має і свої негативні сторони. Правда, перед останньою світовою війною «Союзнефтьторг» побудував за рахунок свого кошторису на Україні і Білорусі декілька підземних сховищ для рідкого пального та передав їх пізніше наркомату оборони. Але, як відомо, вони в часі війни були знищені. Такі схованки будують головним чином біля великих вузлових залізничних центрів, що знаходяться в певних і важливих під стратегічним оглядом напрямках. Схованки такого порядку інколи досягали вмістимости 5—20 тисяч тонн та були побудовані так, що навіть при прямому поціленні найважчою авіобомбою того часу, його верхнє залізньо-бетонове покриття не могло бути зруйнованим. Звичайні пристанційні наземні склепи «Союзнефтьторгу» в своїй більшості були в 1—3 тисячі тонн вмістимости. З роками колективізації та індустріалізації країни, як і певною мірою внаслідок стратегічних підготовок комунізму та потреб на рідке пальне в ССРСР, що все збільшувались, примусили кремлівських володарів до певної ощадности цього важливого роду стратегічного палива. Відомою ухвалою СТО ССРСР, на осіб, що допустили перевищення зуживання рідкого пального проти існуючих технічних норм, стали накладати грошові кари в розмірі трьохкратної вартости перевитраченого пального, і навпаки, такі, що заощаджували пальне — діставали нагороду у висоті нормальної вартости заощадженого пального. З цього часу тракторист, комбайнер і шофер були примушені якнайпильніше доглядати та заощаджувати рідке пальне. В тому ж самому часі продаж пального для потреб населення була повністю припинена.

Фінансування МТС

Розмір державних бюджетних асигнувань для МТС узалежнюється кожного року від обсягу праць кожної зокрема МТС, як і від розмірів надходжень, що їх отримує МТС від колгоспів та інших організацій на місці, а саме:

- 1) вартість натуроплати колгоспів МТС,
- 2) вартість всіх праць для колгоспів та інших організацій з оплатою готівкою, або ж через Держбанк,
- 3) прибутки від автотранспорту і ремонтних майстерень і т. д.

Розрив між плянною вартістю всіх виробних праць МТС (в обсязі виробничого року), і надходження на місці повинно було перекрити державне фінансування т. зв. плянною дотацією.

Для прикладу привожу тут такі дані: (Для наведеного нижче прикладу беру середню МТС з потужністю тракторного парку до 1 000 кінських сил на гаку),

- 1) Вартість всіх праць такої МТС за виробничо-фінансовим кошторисом (виходячи з нормативів 1937—1941 рр), буде дорівнюватися орієнтовно сумі 1,4 мільйонів карбованців.
- 2) В цей час, як **плян**ові надходження по такій МТС на місці становитимуть вартість натуроплати колгоспів, праці з оплатою готівкою, та прибутки від автотранспорту і ремонтних майстерень — 0,4 мільйона карбованців. Плянний розрив в такій МТС буде дорівнюватися 1,0 міль. крб. А така МТС має отримати державної «плянової дотації, при умові 100% виконання плану, — 1,0 мільйон карбованців.

Для докладнішої аналізи всю суму по виробничо-фінансовому кошторису такої МТС, себто — 1,4 міль. крб. я розкладаю на певні елементи окремих видів витрат МТС (при чому дотримуюсь нормативів 1937—1941 рр):

- 1) Плянова вартість пального і мащення на весь комплекс робіт МТС, включаючи і холості переїзди тракторів та доставки с/г агрегатів до міста праці в колгоспи, складатиме 70% = 980 000 карбованців.
- 2) Плянова вартість утримання адміністративно-урядуючого та **технічного** складу МТС з усіма нарахуваннями на зарплатню та адміністративно-господарські видатки складатимуть 10% = 140 000 карб.
- 3) Плянова вартість утримання комбайнерів, машиністів молотарок і двигунів з усіма нарахуваннями на зарплатню та доплати бригадирам і їх помічникам за керівництво тракторними бригадами складатиме 5% = 70 000 карб.
- 4) Плянова вартість середнього і біжучого ремонту енергетичної бази МТС складатиме 10% = 140 000 карб. в т. ч. зарплатня ремонтних робітників 50% = 70 000 карб.
- 5) Плянова сума амортизаційних нарахувань по всій с/г базі МТС складатиме 5% = 70 000 карб.

Разом 100% = 1 400 000 карб.

В разі невиконання МТС річної виробничої програми, сума передбаченої річної дотації, пропорційно та відповідно %%% виконання плану зменшується, а при перевиконанні — збільшується.

З наведеного прикладу виходить, що МТС для держави ніби були нерентабельні, але це не є так в дійсності, якщо розглядати працю МТС в загально-державному значенні та в загально-державному бюджеті СРСР. На цьому питанні я і хочу зараз зупинитися та по можливості показати, як власне за цим криється певна економічна концепція обдурювання широких народніх мас СРСР і зокрема селянства.

Советський уряд навмисне творив легенду, що, мовляв, МТС і радгоспи для держави нерентабельні, і уряд, бажаючи допомогти селянству, щороку у формі т. зв. «державної плянової дотації» покриває ці збитки МТС та вкладає в сільське господарство мільярди державних грошей. Про те, що це є величезне ошуканство, можна побачити повністю, познайомившись з нижче поданими таблицями.

Для прикладу я знову беру середню МТС, чи навіть радгосп, потуж-

ністю тракторного парку знову до 1 000 кінських сил на гаку.

1) Така МТС чи, припустімо, радгосп (дивіться таблицю рентабельности), повинна отримати на виробничий рік т. зв. «державної дотації»

1,0 мільйон карбованців.

2) В тому ж часі, ця МТС, чи то радгоспи, згідно певної групи урожайности, здадуть в тому виробничому році до державних склепів «Заготзерно» зернозбіжжя, (натуроплату МТС чи то хлібопоставку радгоспу)

35—45 тисяч центнерів.

Вартість цієї поставки буде дорівнюватися за існуючими державними заготівельними цінами —

350 000 карбованців.

Що це так, свідчать цілком точні державні ціни «Заготзерно», що існували в СРСР по 1. IX. 1941 року на різне збіжжя, що здавалось на ці склепи МТС радгоспами та колгоспами:

1) Пшениця (в залежності від якості)	9,15—10,15 карб. за 1 центнер (100 кг)
2) Жито	5,15— 6,15 „ „
3) Гречка	7,50— 9,15 „ „
4) Просо	6,15— 7,00 „ „
5) Ячмінь	5,85— 7,00 „ „
6) Овес	4,15— 5,15 „ „
7) Бобові	7,15—12,00 „ „
8) Олійні	8,50—17,00 „ „
9) Цукрові буряки	1,80— 3,20 „ „

Всі праці МТС для колгоспів, під т. зв. «Лікарські і техкультури», як от: тютюн, м'ята, беладонна, шарфлей кок-са-гиз і т. п. оплачувались колгоспами в рахунок натуроплати МТС не на склепи «Заготзерно», а на склепи цукрових заводів. І так припустімо для упрощення рахунку, що МТС здала держави 35 000 центнерів виключно пшеницею, та що за цю натуроплату, за найвищими заготівельними цінами «Заготзерно», вона отримала:

$35\ 00 \times 10^0$ карб. = 350 00 карб.

В тому ж часі за всі інші свої праці, з оплатою грошми МТС одержала на місці від колгоспів

50 000 карб.

Таким чином всі надходження такої МТС на місці будуть

= 400 000 карб.

А тимчасом сума всіх фактичних витрат МТС на 100% виконаної виробничої програми складатиме припустімо

= 1 450 000 карб.

Фактичний розрив в такому варіанті становитиме

= 1 050 000 карб.

Але, як відомо, Наркомземом СРСР в цьому випадку буде враховано лише плановий розрив, що покривається державною дотацією

1 000 000 карб.

Не перекриті 50 000 карб. в цьому випадку будуть становити фактичну річну суму збитків МТС з усіма, впливаючими з цього факту, наслідками для керівництва такої МТС.

В МТС, яка виконає на 100% свою річну програму і сума фактичних затрат, пов'язаних з виконанням виробничої програми, буде меншою проти кошторису, у річному своєму звіті, буде мати певні т. зв. прибутки. А керівництво такої МТС буде нагороджено трьохмісячним заробітком із фонду директора.

А тепер візьмемо для прикладу ще й другу сторінку цієї справи. Держава примусово викупила, лише через одну МТС, хліб селянина-колгоспника в кількості 35 000 центнерів пшениці (як я взяв для прикладу в цьому випадкові) і заплатила за неї 350 000 карб. себто по 10 карб. за центнер. А вже в склепі «Заготзерно», для споживання зголоднілій людності ССРСР, цей центнер пшениці буде продано за 110 карб. (Тут я беру ціну за центнер пшениці з гуртової продажі «Заготзерно» т. зв. ціну франко-склеп на перероблене зерно, яка існувала по 1. IX. 1941 р.). Таким чином держава заробить лише на одному центнері — 100 карб., а 35 000 центнерів по 100 карб. = 35 500 000 карб. заробітку. Коли відняти від них 1 000 000 карб. державної дотації, лишається 2 350 000 карб. чистого прибутку державі з однієї лише МТС. Але подане тут мною розчислення державного прибутку не буде зовсім правильним. Фактично цей прибуток є значно вищим. Чому саме? А тому, що на пальному і мастиві, яке зужила МТС на працях в колгоспах, свого часу держава вже взяла свою надвишку з «Союзнефтьторга», бо, як відомо, на собівартість рідкого пального в ССРСР державою робиться надвишка у висоті 800—1 000%, а тому власне пальне у виробничо-фінансовому кошторисі МТС і займає 70% всієї суми кошторису на рік. Коли я брав для прикладу МТС зі сумою річних плянових затрат на виробництво в 1 400 000 карб., то 70% цієї суми становитимуть 980 000 карб. витрат лише на пальне, яке без націнок держави — по собівартості коштує (без 1 000% надвишки) 98 000 карб., або ж 882 000 карб. тут становлять суму націнок на пальному. З приведеного розрахунку виходить, що держава дала такій МТС не 1 000 000 карб. державної дотації, а лише 128 000 карб. Отже виведену мною попередню суму державного прибутку з однієї МТС, треба відповідно збільшити на 882 000 карб., себто: $2\,350\,000 + 882\,000 = 3\,232\,000$ карб. Це — наближена цифра фактичного державного прибутку з однієї лише МТС в ССРСР.

Такий принцип застосовується скрізь, як у звичайних, так і у великих гігантах-радгоспах північного Кавказу та Сибіру. З тією лише різницею, що в цих гігантах використовується дармову робочу силу політв'язнів і тому рентабельність їх стоїть поза всяким сумнівом.

Тут ще, на мою думку, не зайвим буде згадати і про те, що обслуговування колгоспів МТС побудовано на певних договорних засадах.

Договірні стосунки МТС і колгоспів, регулюються «взірцевим договором», а по суті кабальною умовою між ними. З одного боку МТС (як агент держави), і з другого боку колгосп, (громада), яка власне обеззброєна в наслідок зруйнування державою її індивідуальної с/г бази, і примушена піти на таку умову. (Маю на увазі відсутність у колгоспів енергетичної бази с/г реманету і відповідного тягла).

Гонячись за найбільшими прибутками для державного бюджету ССРСР, держава, через мережу МТС, відбирає у колгоспів рештки зернозбіжжя, яке у них ще залишається після хлібоздачі державі (між іншим, хлібопоставка рахується першою заповіддю держави).

Визначення врожайности

До складу державних районних комісій для визначення урожайности колгоспів щороку входять такі представники районної влади:

- 1) Голова райвиконкому.
- 2) Зав. районного земельного віділу,
- 3) Уповноважений комітету заготівель ССРСР (по району),
- 4) Директор МТС,
- 5) Старший агроном райзо, чи то МТС і
- 6) Голова відповідного колгоспу.

Ця комісія на передодні жнив оглядає засіяні лани та робить свої провізоричні висновки щодо передбаченої висоти врожаю з одного гектара засіяної площі. Ці відомості пізніше доповнювались даними пробного обмолоту (ціпами), а ще пізніше брались проби з-під комбайнів. Але треба признати, що всі ці дослідження були досить поверховними. Не дивлячись на це, агрономи згаданих комісій приймали ці ілюзорні показники за основу та вираховували по них пляновий валовий збір зерна з усіх площ колгоспів цілого району. З довголітньої практики і праці в МТС я не пригадую собі того, щоб висновки такої комісії для визначення урожайности відповідали фактичному валовому збору зерна в якомусь окремому колгоспі чи то в цілому районі, а навпаки, ці висновки були завжди тенденційно персбільшені. Обласні державні комісії опрєдєлення врожайности, вносячи свої корективи в рішення районних комісії, надзвичайно байдуже вивчали цю справу та дуже рідко робили корективи в бік зменшення відповідної групи врожайности, а навпаки, завжди ці групи побільшували. Виходило в практиці так, що вся праця районних комісій, — це було не більше й не менше, як замилювання очей колгоспникам, і що фактичні пляни здачі хлібодоставки і натуроплати МТС за працю були узалежнені від якихось інших контрольних цифр і плянів, невідомих навіть і комуністам районного масштабу та що хліб колгоспу кожного нового врожаю та кожного року повинна була повністю перебрати до своїх рук держава. Побічно хочу ще згадати про протоколи районних комісій опрєдєлення врожайности з років 1932 і 1933-ий, але зокрема зупинюся на протоколах 1932 року. Аналізуючи ці протоколи по декількох МТС України і порівнюючи пляновий збір з фактичним збором зерна в колгоспах діяльности МТС, мені довелося констатувати великий розрив в плянових передбаченнях проти фактичного валового збору в бік збільшення. Про цей розрив знали районні керівники, а тим більше знали про нього в області (Харків). Злочинне підвищення плянового збору зерна привело до того, що колгоспи харківської області, виконавши повністю плян хлібоздачі, плян натуроплати МТС уже не змогли виконати, бо самі, як відомо, залишилися без хліба, а на весні 1933 року Україну спіткав загальний голод. Між іншим, у звідомленні уряду ССРСР за 1932 рік подавалось до загального відома чужинецькому світові, що плян хлібоздачі і натуроплати МТС в цілому по союзу, а зокрема по Україні, був виконаний. Але було замовчано про те, що по одній лише харківській області лишилось невиконаним на 1. 1. 1933 року 200 000 центнерів натуроплати на загальну суму 1 600 000 крб. Цей недолік по натуроплаті довго бовтався на балянсах МТС і лише в 1934 році, на підставі спеціальної ухвали раднаркому ССРСР, був списаний з балянсів МТС та перекритий бюджетовими асигнуваннями уряду ССРСР.

Заготовчі і гуртові ціни на с/г продукти

В попередньому викладі вже частинно було висвітлено, як виглядає на практиці советський податок з обігу. Але для більшого зорієнтування вважаю потрібним подати до цього ще деякі відомості щодо розмірів згаданого податку, який власне стосувався моєї минулої праці в ділянці с/г продуктів, а зокрема різного зернозбіжжя, а також нафтопродуктів. Включно до 1. IX. 1941 року, податок з обігу НКФ ССРСР на продане неперероблене зерно дорівнював 1000% від державних заготовчих цін т. зв. «Заготзерно» (за 1 центр — 100 кг. зерна).

Таблиця податку з обігу

чч по черзі	Назва продуктів зерна за поменклятурою «Заготзерно»	Державна заготовча ціна «Заготзерно» за станом до 1.9.1941 р. Ціна узалежнювалась від певної кондиції та показана тут за 1 центнер	Державна гуртова ціна (франко-склеп) «Заготзерно» на неперероблене зерно до 1.9.1941 р.	В тому числі податок з обігу НКФ ССРСР на один центнер по статуту до 1.9.1941 р.
1	2	3	4	5
1.	Пшениця	9,15 — 10,15 карб.	111,60 карб.	100,00 карб.
2.	Жито	5,15 — 6,15 „	67,65 „	60,00 „
3.	Гречка	7,50 — 8,15 „	100,65 „	90,00 „
4.	Просо	6,15 — 7,00 „	77,00 „	70,00 „
5.	Ячмінь	5,85 — 7,00 „	77,00 „	70,00 „
6.	Овес	4,15 — 5,15 „	56,65 „	50,00 „
7.	Бобові	7,15 — 12,00 „	132,00 „	120,00 „
8.	Олійні	8,50 — 17,00 „	187,00 „	170,00 „

«Заготзерно», приймаючи на свої склепи хлібоздачу колгоспів чи то натуроплату МТС, як то узагальнено, сплачує за неї по найнижчим заготовчим державним цінам, бо завжди знайдуться причини визнати прийняте зерно за зерно нижчої кондиції, ніж воно є в дійсності. До того на зерно з під комбайнів «Заготзерно», страхуючи себе від недоліку в майбутньому, прийнятну чисту вагу зерна зменшує на певний відсоток за вологістю. Також береться до уваги чистота зерна і відповідно обнижується вага для потрібної додаткової очистки його, або ж трієровки. Коли ж «Заготзерно» продає своє збіжжя, воно вже рахує його в собівартості за найвищими заготовчими державними цінами, як зерно 100% по кондиційне. Коливання в державних заготовчих цінах, що залежать від кондиції зерна, утворюють для «Заготзерна» зручну ситуацію для перевиконання внутрішньо-системних плянових прибутків.

Коли після певної переробки, зерно вже у вигляді борошна, крупи чи то олії продається по роздрібним цінам (держторгівлі) через торговельну мережу, то тут, як звичайно, торговельна організація знову має сплачувати державі певний податок з обігу, у висоті вже 25 — 100% від держав-

них гуртових цін. Так само осібно нараховується податок з обігу на випечений хліб, або кондиторські вироби, що випікаються з борошна. І нарешті, в роздрібній державній торгівлі (за т. зв. цінами держторгівлі), ціна за кіло звичайного житнього хліба, буде доведена до 0,90 — 1,00 карб., а білого 1,70 карб. за кг. Треба ще тут згадати існуючі в ССРСР т. зв. комерційні ціни. За цими цінами білий хліб досягав інколи 4 20 карб. за кг. і т. д.

Це треба мати на увазі, що перелічені мною державні заготовчі ціни та державні гуртові ціни і податок з обігу не були однаковими по всьому ССРСР, а існував певний поділ на групи чи то пояси.

З певністю можна твердити однак, що майже 25% державного бюджету ССРСР в прибутковій частині складається зі сум податку з обігу на зернозбіжжя та сільськогосподарські продукти, які забирає влада в селянства у вигляді різних обов'язкових доставок. Власне лише завдяки встановленим в минулому надзвичайно підвищеним ставкам податку з обігу уможливується комуністичним змовникам сьогодні робити з пропагандною метою «зниження» цін, яке власне дорівнюється нулі в світлі 1 000% державних націнок на основні харчові продукти в ССРСР зокрема. Далі подаю прикладну таблицю висоти ставок натуроплати МТС, згідно груп урожайності за одиницю виконаної праці за станом на 1. IX. 1941 р.

Таблиця ставок натуроплати МТС згідно груп урожайності, встановлених районною комісією по определенні врожаю

ч. ч. по чер- зі	Переклік праць МТС	група II	група III	група IV	група V	група VI	група VII
		при вро- жаю до 5 цент з 1 га	вище 5 до 8 ц. з 1 га	вище 8 до 11 ц. з 1 га	вище 11 до 14 ц. з 1 га	вище 14 до 17 ц. з 1 га	вище 17 цент. з 1 га
		ставка натуроплати з одного гектара (в центнерах)					
1.	Оранка звичайна 20-22 см.	0,50	0,70	0,90	1,20	1,50	2,00
2.	Посів	0,17	0,25	0,33	0,40	0,50	0,80
3.	Культивация	0,15	0,21	0,27	0,36	0,45	0,60
4.	Боронування	0,06	0,08	0,10	0,13	0,17	0,22
5.	Оранка парів	0,40	0,60	0,80	1,10	1,30	1,50
6.	Дискування-коткування	0,20	0,28	0,36	0,48	0,60	0,75
7.	Косовиця косарками і віндробрами	0,23	0,32	0,41	0,54	0,68	0,90
8.	Уборка комбайнами	7% від намолоченого зерна — — — —					
9.	Луцення стерні (луцільниками)	0,25	0,35	0,45	0,60	0,75	1,00
10.	Молотьба	5% від намолоченого зерна — — — —					
11.	Оранка зябі	0,40	0,60	0,80	1,10	1,40	1,60
12.	Оранка цілин і облогів 24-26 см.	0,60	0,80	1,00	1,30	1,60	1,80

Як не буде дивно, **але** в Україні існували ще колгоспи, що не обслуговувались МТС, а всі с/г праці виконували своїм тяглом і засобами. Такі

колгоспи місцеві комуністи жартівливо називали «одноосібниками», але вони за свою незалежність від МТС оплачували більші ставки хлібоздачі, так що в державному обрахунку такий стан вирівнювався. Всі норми податку на зерно були вироблені спільно НКЗ СРСР та Наркоматом Заготівель і затверджені НКФ та РНК СРСР.

Ціни на пальне

Візьму тут ще для прикладу також знайому мені сторінку щодо застосування податку з обігу на пальне і мастиво в СРСР в т. зв. «Союзнефторзі» (всі показники, тут подано за відомостями з часу 1. IX. 1941 року).

Подаю таблицю абсолютно ідентичну з існуючими тоді цінами.

ч. ч. по чер- зі	Номенклатурна назва нафтопродуктів «Союзнефторгу»	Фактична фактурна вартість нафто- продуктів при одер- жанні їх від наф- топереро- бочної промис- ловости	Сума на- цінок по- датку з обігу для НКФ СС СР — 800 1 000 прц від факт. ціни про- мислов.	Націнка Союзнеф- торгу, на покрит- тя своїх видатків (накладні видатки)	Гуртова продажна ціна Со- юзнефте- торгу, для відборців особл. державн. значення (МТС рад- госпи і т. п.)	Продажна роздрібна ціна для інших відборців (установи, колгоспи і т. п.)
1.	Бензина (авіаційна)	8,00	80,00	3,00	91,00	—
2.	Бензина (автомобільна)	8,00	80,00	2,00	90,00	92,00
3.	Легроїн (для ЧТЗ)	7,00	70,00	3,00	80,00	—
4.	Керосин	6,80	54,20	9,00	70,00	68,00
5.	Автол «А»	6,80	54,20	9,00	70,00	77,00
6.	Автол «Т»	6,00	54,00	5,00	65,00	—
7.	Солідол	8,00	72,00	10,00	90,00	95,00
8.	Нігрол «А»	3,00	27,00	14,00	44,00	50,00
9.	Нігрол «Т»	3,00	27,00	10,00	40,00	—
10.	Нафта для двигунів	1,80	15,80	1,00	18,60	22,00

Примітка: Ціни в цій таблиці подано в карбованцях.

Керосин для освітлення був, як звичайно, низької якості, а роздрібна ціна на нього була на диво також нижча гуртової, а це тому, щоб запобігти крадіжці керосину, призначеного для виробничих потреб в МТС і радгоспах.

- 1) Авіаційна бензина відпускалася МТС та радгоспам в тому випадку, коли по склепах «Союзнефторгу» не було автомобільної бензини.
- 2) Відпуск пального і мастила з склепів Союзнефторга провадився з гори. Навіть продаж по роздрібним цінам, для потреб колгоспів різних державних установ, торговій мережі і т. д., був суворо лімітованим.
- 3) Пальне і мастиво для потреб наркомату оборони і оперативних цілей

НКВД відпускалось Союзнефтеторгом по собівартости, себто за виключенням податку з обігу, а саме:

1) Бензина (авіаційна)	11,00 карб.	за центнер
2) Бензина (автомобільна)	10,00	„ „
3) Легроїн	10,00	„ „
4) Солідон	18,00	„ „
5) Нізол	17,00	„ „

- 4) Згідно з взірцевим договором МТС з колгоспом, все пальне і мастиво з баз «Союзнефтеторгу» колгосп був зобов'язаний приставляти до місця праці своїм транспортом. Але фактично в практиці майже все пальне завозилось до МТС її транспортом, а вже пізніше кіньми колгосп транспортував це пальне до місця праці і тому власне уцінку (скидку) по 20 карб. з тонни зужитого пального одержувала від Союзнефтеторгу МТС, а не колгосп, як це передбачено умовою МТС с Союзнефтеторгом. Згадану уцінку обертала МТС на часткове покриття витрат, пов'язаних з транспортуванням пального до баз МТС. Але фактичні витрати на це транспортування були безумовно вищі, як уцінка 20 карб. з тонни, бо ця уцінка торкалася лише зужитого пального, а на мастиво не поширювалась. Решта не перскритих витрат по транспортуванню пального відносилась на рахунок відповідного колгоспу. Вкінці виробничого року в кожній МТС робилось відповідне підрахування кількості зужитого пального в кожному колгоспі зокрема і на підставі такого підрахунку колгоспам виписувались рахунки для оплати. Якщо колгосп на протязі року частинно привозив пальне до місця праці своїм транспортом, то він в такому випадку виставляв контррахунок МТС.
- 5) Показані в колонці ч. 5 (таблиці) суми націнок Союзнефтеторгу (як накладні видатки) не залишаються в його розпорядженні, а перераховуються до каси НКФ ССРСР як прибутки організацій, а Союзнефтеторгу залишається лише прибуток у висоті певних плянових квот, передбачених його річним кошторисом.

На закінчення ще додам, що в 1929 році в ССРСР нараховувалось **24 000** тракторів і то переважно американських, а на 1. січня 1938 в самій Україні вже було трохи більше як **100 000** трактрів і то виключно «вітчизняного» виробництва, хоч і чужинецьких марок.

Праця тракторів

Давно усталена в ССРСР технічна круглодобова норма виробітку на одну тракторо-механічну силу (на гаку) — 0,33 га (оранки звичайної до глибини 22 см). Треба думати, що вона лишалася незмінною, а по відповідним маркам тракторів ця круглодобова норма вирбітку виглядала так:

1) Трактор СТЗ — ХТЗ	= 15 ПС (на гаку)	= 5 га круглодобово
2) Трактор У-1 і У-2	= 10 „ „	= 3,5 га „
3) Трактор СТЗ — НАТІ	= 32 „ „	= 10,5 га „
4) Трактор ЧТЗ	= 48 „ „	= 15,8 га „

До всіх інших праць тракторів, як культивація, посів і т. п., застосову-

вався певний коефіцієнт (дивись далі подану таблицю). Змінні норми трактористів дорівнювались 50% поданих вище круглодобових норм виробітку.

1) Трактори СТЗ — ХТЗ технічно були розраховані на трьохкорпусний плуг і так фактично використовувались в МТС.

2) Пропашні трактори У-1 і У-2 технічно були розраховані на 2-х корпусний плуг, але в практиці інколи до них МТС чіпляли 3-х корпусні плуги.

3) Трактори марки СТЗ — НАТІ технічно були розраховані на п'ятикорпусний плуг і так фактично використовувались в МТС.

4) Трактори марки ЧТЗ технічно були розраховані на 9 корпусний плуг, але часто МТС, перевантажуючи трактор, працювала з 10-ти корпусними плугами.

Широко практикувалося в МТС провадження одноразової оранки з боронуванням. За рахунок такої праці МТС заощаджували пального і підвищували навантаження трактора.

Далі подаю офіційну таблицю перерахування різних с/г праць МТС, на «умовну оранку» (звичайну) і плянові норми пального для МТС (за марками тракторів), що були усталені НКЗ СРСР, за станом на 1. IX. 1941 року.

ч.ч. Перелік праць МТС	Коефіцієнт перерахування	норма пального на 1 га праці в кг.			
		ЧТЗ	СТЗ-НАТІ	СТЗ-ХТЗ	У-1, У-2
1. Весняна оранка звичайна до 22 см	1,0	14,4	17,2	19,1	18,7
2. Посів тракт. сівалками	0,33	4,8	5,8	6,3	6,2
3. Культивация 7 — 8 см	0,30	4,3	5,2	5,7	5,6
4. Боронування (все)	0,11	1,6	1,9	2,1	2,1
5. Оранка парів	1,00	15,8	18,4	20,1	20,0
6. Коткування-дискування	0,40	5,8	6,9	7,6	7,5
7. Косовиця тракторними косарками і віндроцерами	0,45	—	—	8,6	8,4
8. Уборка комбайнами «Комунар» 17 фут.	0,50	—	—	9,0/5,8	—
9. Уборка комбайнами «Сталінець» 25 фут.	0,50	(X)	—	(X)	—
10. Молотьба тракторами (на току намолоченого зерна)	0,40	—	—	7,5	6,8
11. Молотьба двигунами	—	—	—	—	—
12. Молотьба локомотивами	—	—	—	—	—
13. Лущення стерні до 14 см	0,50	7,2	8,6	10,0	9,3
14. Оранка зябі	1,00	14,1	16,8	18,7	17,6
15. Оранка цілих земель і облогів 24—26 см	1,60	23,0	27,5	30,5	—

Примітка:

до основного виду пального, показаного в цій таблиці, слід ще додати на кожну норму пального:

1. Автола	—	7,5%	7,5%	7,5%	7,5%
2. Заправочного бензину	—	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%
3. Солідола для мащення тракторів і прицепних знарядь	—	1,5%	1,5%	1,5%	1,5%

та по 40 кілограмів для колесного мотора.

Примітка (X): чисельником показане пальне для мотора трактора і знаменником показане пальне для мотора комбайна (бензина). При цьому, для тракторів ЧТЗ вживався виключно легроїн, а для всіх інших тракторів керосин.

Подані мною норми пального не скрізь по ССРСР були однаковими, бо це залежало від класи ґрунту. Згадані вище норми пального були свого часу пляновано для Полтавської області (УССР).

МТС мали вільну руку, пристосовуючись до місцевих умов ґрунту, орудувати згаданими нормами, але не сміли виходити зі свого загального ліміту пального.

Про оплату праці трактористів

За виконання змінної норми трактористу нараховувалось МТС-ом за рахунок відповідного колгоспу: 4 трудодні (для першої зміни) і 10% надвишки трудоднів трактористу (другої зміни) за роботу в ночі. Прицепщику колгоспа, що працював при с/г агрегатах МТС, нараховувалось 50% змінного заробітку тракториста, але на прицепщика не поширювався гарантований мінімум за трудоднями, що існував для трактористів. Пізніше, правда, (рік 1940), для прицепщиків гарантований мінімум щодо хліба було доведено до рівня трактористів, але це зроблено було лише щодо хліба.

При перевиконанні змінної норми для трактористів застосовувалась прогресивна оплата трудодня з такого розрахунку: За кожні перевиконані 5% змінної норми 1,00 трудодня і за кожні слідуєчі 10% — 1,25 трудодня. Бригадирів тракторної бригади і його помічників нараховувалась середньомісячна кількість трудоднів їх бригади і 50% надвишки бригадирів і 25% надвишки помічників за керівництво бригадою. Крім цього МТС нараховувала бригадиру щомісячно 40 карб. за керівництво бригадою. Бригадир тракторної бригади та його помічник на тракторах в полі не робили, але біжучий ремонт тракторів в полі був їх обов'язком.

Відповідно до поданого вище круглодобового виробітку кожної марки тракторів встановлено було і виробіток інших праць тракторів, при чому тут застосовувався певний коефіцієнт НКЗ ССРСР, про який я вже перед тим згадував.

Холості переїзди тракторів

На холості переїзди тракторів з одної ділянки праці на другу, як також на перевіз с/г машин, МТС потребувала певної витрати пального. Витрати ці були визначені НКЗ ССРСР для кожної МТС у висоті 17 карб. і 50 коп. на одну механічну силу (на гаку) в рік.

Виходячи з цього, МТС доводила плян-ліміт на ці витрати кожній тракторній бригаді. Дуже низька норма засобів на холості переїзди часто примушувала МТС залишати на зиму в колгоспах молотарки, двигуни і навіть трактори, що не підлягали осінньо-зимовому ремонту в майстернях МТС. Вийнятком були комбайни, які взимку повинні були зберігатися лише в садибах МТС.

За перевитрату ліміту, встановленого для тракторної бригади на холості переїзди, був відповідальним бригадир МТС, що міг поплатитися за це своїм місцем праці.

Праця комбайнів

- 1) Для комбайна «Комунар» 17 фут.*) плянувалось за сезон уборки (32 дні) убрати 170 га — 5,3 га добово.
- 2) Для комбайна «Сталінець» 25 фут. плянувалось за сезон (32 дні) убрати 320 га — 10 га добово.

Норма пального для моторів комбайнів встановлювалась на тону намолоченого зерна:

для «Комунара» 5,8 кілограмів (бензини), а
для «Сталінця» 4,8 кілограмів (бензини).

Комбайнеру на комбайні на кожний скошений га до норми виплачувалось 3 карб. 50 коп., а за кожний зкошений га **поверх** норми — 5 карб. 50 коп. до основної оплати. За кожну намолочену тону зерна комбайнеру нерахувалось ще й зерно по 10—15 кг з тони, але це видавала вже МТС за рахунок своїх коштів, а зерно одержувала від «Заготзерно» по заготовчим державним цінам. На комбайноуборці і молотьбі в МТС використовувались ще й такі сезонні робітники, як вагарі. Під цю пору був потрібний неабиякий облік намолоченого зерна, бо МТС мала на комбайноуборці 7% натуроплати, а на молотьбі 5%. Вагарі переважно комплектувались з числа колгоспного активу і комсомольців і повинні були запобігти затаюванню колгоспами фактично намолоченого зерна. Вагарі одержували від МТС 100 карб. місячно і, як премію, 20—50 кг. зерна.

Примітка: Подані мною вище плянові норми комбайноуборки з'являються, так би мовити, державними, а МТС доводили комбайнерам свої, які завжди були більші.

Праця вантажного автотранспорту МТС

Автотранспорт, залишений в МТС після утворення в 1938 році міжрайонових організацій «Союзтранса», повинен був утримуватись за рахунок лише його праці. Власне ніяких надходжень від держави (дотації) МТС не мали. Для вантажного транспорту МТС (автомашини) плянувалось:

- 1) Середньо-річний пробіг — 36 000—40 000 кілометрів на кожне авто.
- 2) Плянова вартість тоннокілометра = 1,16 карб.
- 3) Плянова вартість пробігу дорожно-технічного обслуговування МТС кілометра — 0,76 карб.

*) Фут (англійська міра довжини) — 30 см.

4) Плянових машиноднів в роботі = 252 дні.

Витрати, пов'язані з працею вантажних машин на технічному обслуговуванні енергетичної бази МТС, відносились до накладних видатків по ремонтах всієї енергетичної бази МТС. Підчас хлібовивозки автотранспорт МТС теж був зайнятий на цій праці, але, як відомо, натуроплату МТС колгосп був зобов'язаним перевезти до склепу «Заготзерно» своїм тяглом. Якщо МТС відпускали для цієї мети свій автотранспорт, то колгосп мав тоді оплачувати МТС за ці перевезки по певному тарифу облвиконкому, (0,86 коп. тонно-кілометр), а від «Заготзерно» МТС одержували ще додатково по 20 карб. за кожну перевезену тонну зерна своїм автотранспортом.

Договірні відносини МТС і колгоспу

Як вже згадувалось, договірні відносини між МТС і колгоспом регулювались певною умовою між ними. Нижче приводжу повністю прикладний зразок цієї умови, так як вона виглядала.

Зразок договору затвердженого НКЗ ССРСР і СНК ССРСР.

«Взірцевий договір МТС з колгоспом»

Ми, що нижче підписані, з одного боку Директор (назва МТС і прізвище директора) МТС, що діє на підставі уповноваження НКЗ ССРСР, посвідка ч..., та з другого боку правління колгоспу ім... в особі його голови (прізвище), що діє на підставі ухвали загальних зборів членів колгоспу (дата), підписали та взяли на себе слідуючі зобов'язання.

а) Зобов'язання МТС

1) Назва (машино-тракторна станція) бере на себе зобов'язання всіма машинами та енергетичними засобами, що є в її розпорядженні, перевести (в такому то році) нижче слідуючі с/г праці в колгоспі (назва):

1) Весняної оранки глибиною 20—22 см	460 га до 1 травня
2) Весняної культивуації зяблі 7—8 см	80 га до 1 травня
3) Весняного боронування	1 000 га до 1 травня
4) Весняного посіву тракт. сівалками	640 га до 1 травня
9) Виорати парів 20—22 см	300 га до 20 червня
6) Перевести косовицю тракторними косарками	150 га до 28 липня
7) Убрати комбайнами	600 га до 10 серпня
8) Злущити стерні до 14 см	400 га до 25 серпня
9) Виорати парів 20—22 см	300 га до 20 червня
10) Виорати під зяблю	700 га до 1 листопада

Всі вище перелічені с/г праці мають бути виконані в умовлений речинець як щодо кількості так і щодо якості.

2) МТС зобов'язується запровадити в колгоспі своїми фахівцями високу агротехніку та завести відповідні сівозміни. До послуг колгоспу МТС надає свій агротехнічний персонал і належні енергетичні засоби.

3) Ремонт енергетичної бази має переводити МТС своїми засобами та коштами.

4) Всі більші енергетичні засоби, як от: трактори, комбайни, тракторні плуги, сівалки, культиватори і т. п. доставляти до місця праці в колгоспі засобами МТС.

5) МТС зобов'язана за вивласнені с/г машини колгоспу сплатити останньому, за рахунок кредитів с/г банку на енергетику, вартість вивласнених основних засобів колгоспу, за виїнятком певних відсотків по амортизації цих засобів.

б) Зобов'язання колгоспу

6) Своєчасно звільняти і надавати МТС під обробіток земельні площі і масиви та виконувати беззастережно всі вимоги МТС в справі високої агротехніки: по удобренню міндобривами, боротьбі зі шкідниками, прополки нив від бур'янів і т. п.

7) Всі згадані вище міроприємства провадяться силами і засобами колгоспу за пляном фахівців агровідділу МТС та його агрономів.

8) Доставляти своїми засобами зі склепів «Союзнефтеторгу» до місця все пальне і мастиво, потрібні для енергетичних засобів МТС підчас виконання с/г праць в колгоспі.

9) Організувати круглодобову охорону та відповідне збереження для всіх с/г агрегатів МТС, що перебувають на працях в колгоспі, як і пального та мастила в тракторних бригадах.

10) Всі наявні в колгоспі енергетичні засоби, як: молотарки, двигуни і т. п., повинні бути негайно передані колгоспом МТС за відповідним актом.

• 11) За всі переведені МТС праці під зернові, бобові та олійні культури, колгосп сплачує МТС натуроплату у висоті існуючих ставок та груп встановленої урожайності. Останній реченець здачі натуроплати на склепи «Заготзерно» 15. X. б. р.

12) За праці МТС, переведені під т. зв. «лікарсько-технічні культури», колгосп сплачує МТС через Держбанк вартість цих праць у висоті плянової вартості з кошторису МТС на біжучий рік. Останній реченець сплати 1. XII. б. р.

13) Вивіз натуроплати МТС на склепи «Заготзерно» колгосп повинен продавати своїми засобами нарівні з хлібодоставою державі. Винайм колгоспам автротранспорту МТС для цієї мети регулюється окремою умовою.

14) Забезпечувати без перешкод всі агрегати МТС відповідними кадрами колгоспу.

Примітка: Тракторні бригадири, помічника бригадирів, трактористи, обліковці транспортних бригад, прицепщики і т. д. — з'являються кадрами колгоспів, що МТС довіряє їм працювати на своїх агрегатах, а тому відбір, вишкіл та призначення цих кадрів є справою виключно директора МТС та його замісника по політчастині.

15) Забезпечувати харчами по колгоспним цінам всіх робітників, працюючих в полі на агрегатах МТС, та щомісячно виставляти МТС рахунки вартості такого харчування.

16) Забезпечувати під час польових праць в колгоспі трактористів, бригадирів, прицепщиків і т. д. відповідними житловими будами-вагонами.

17) Належний трактористам, бригадирам, пом. бригадирів, прицепщикам та обліковцям тракторних бригад зерно-хліб по виробленим трудовим дням

колгосп зобов'язаний видавати лише твердими культурами (пшениця, жито).
Підстава: ухвала Ради Праці і Оборони ССРСР.

18) Всі розрахунки по трудодням (хлібогроші) з переліченими вище категоріями колгоспників працюючих на агрегатах МТС, колгосп повинен закінчити до 1. XII. 6. р.

Загальні зобов'язання

19) Всі можливі непорозуміння, які можуть пізніше постати між сторонами, що підписали цей взірцевий договір, поперше мають бути розв'язані мирним шляхом в місцевому районному земельному відділі.

20) Коли ж не прийде до певного порозуміння на місці, сторони мають право передати справу на вирішення до цивільної інстанції обласного суду.

21) В разі порушень договору, певна сторона несе відповідальність у півтора рази більшій вартості, як заподіяні збитки чи то шкоди, а директор такої МТС буде негайно усунений НКЗ ССРСР зі свого становища.

(Дата)

(Підпис та печатка)
Директора МТС
Ст. Агроном

(Підпис та печатка)
Голови колгоспу
Полевод колгоспу

Прийом праці колгоспами від МТС

Всі виконані МТС тракторні роботи для колгоспів, як звичайно, приймав представник колгоспу (голова чи полевод). На прийнятті працю виконувався відповідний стандартний акт НКЗ, який підписував представник колгоспу, бригадир тракторної бригади, дільничий агроном МТС. Акт стверджував підписом директор МТС.

До акту прикладається печатка колгоспу. Про всякі порушення агротехнічних приписів та норм (мілка оранка, боронування зяблі і т. п.) колгоспу вільно робити свої зауваження. В акті, у спеціальній для того шпальті, представник колгоспу повинен був відзначити якість виконаних робіт. Всякі непорозуміння вирішувались районним земвідділом і то як завжди, в користь МТС. Акт прийнятих робіт, з'являвся документом пильного обліку та єдиним документом в пізніших розрахунках МТС з колгоспом. Згадані акти складалися щотижнево і здавалися МТС бригадиром тракторної бригади разом з щоденками праці тракторів. Кількість виконаних робіт бригадою за тиждень скріплювалась актом. На щоденках тракториста був обов'язково підпис полевода колгоспу, який стверджував кількість відпрацьованих змін і т. п.

Незакінчене виробництво

Щороку в МТС залишалось на балансі незакінчене виробництво, що було пов'язане з працею тракторів. Тут я маю на увазі всі праці МТС, переведені для колгоспів з оплатою з урожаю наступного року, а саме: оранка парів, оранка під озимину, боронування, культивація і посів озими-ни, як і оранка зяблі. Але не треба забувати, що таке саме незакінчене виробництво переходило в МТС і на початок кожного бюджетового року. При фінансуванні МТС що року сума вартості незакінченого виробництва не відбивалась на фінансуванні МТС в поточному році, бо вона власне була

вже обрахована в минулому році. Лише в новоутворених МТС, що не мали на початок року незакінченого виробництва, а мали його тільки на кінець року, в наступному році, бюджетні асигнування («фонд освоєння») відповідно зменшувалися на суму надходжень натуроплати від незакінченого виробництва минулого року, а вже в наступних роках незакінчене виробництво такої МТС при фінансуванні до уваги не приймалось.

Ціни промисловості ССРСР на енергетичні засоби для МТС
(в сотнях карб.) за станом на 14.IX. 1941 р.

1) Трактор ХТЗ-СТЗ	за штуку —	7 000 карб.
2) Трактор СТЗ-НАТІ	„ —	19 000 „
3) Трактор У-1 і У-2	„ —	5 700 „
4) Трактор ЧТЗ	„ —	36 000 „
5) Автомашина «Форд-газ»	„ —	9 500 „
6) Комбайн «Комунар 17»	„ —	8 500 „
7) Комбайн «Сталінець 25»	„ —	10 000 „
8) Плуг 3-ох корпусний до ХТЗ-СТЗ	„ —	1 600 „
9) Плуг 5 корпусний до СТЗ-НАТІ за штуку	„ —	2 200 „
10) Плуг 9 корпусний до ЧТЗ-НАТІ	„ —	3 600 „
11) Плуг 2 корпусний до У-1 і У-2	„ —	1 300 „
12) Сівалка — тракторна	„ —	2 100 „
13) Культиватор	„ —	900 „
14) Луцильники тракторні	„ —	1 900 „
15) Борони тракторні	„ —	300 „
16) Прицепи універсальні	„ —	200 „
17) Опрыскувачі тракторні	„ —	1 200 „
18) Дискові борони до тракторів	„ —	900 „
19) Молотарка СО 900	„ —	1 600 „
20) Молотарка БДО 34	„ —	1 800 „
21) Молотарка МК 1100 (заводу Серп і молот)	„ —	3 200 „
22) Двигун 8 ПС «Червоний Прогрес»	„ —	1 200 „
23) Двигун 12 ПС «Червоний Прогрес»	„ —	1 600 „
24) Двигун 18 ПС «Червоний Прогрес»	„ —	1 800 „
	„ —	2 200 „
25) Лькомобіль*)	„ —	1 800 „
	„ —	5 200 „

Примітка: Кожний колгосп, що переходив під «опіку» МТС, згідно певної статті «всірцевого договору» з МТС, повинен був передати їй всі свої механічні засоби, як: двигун, молотарку і т. п. Це називалось вивласненням МТС основних засобів виробництва колгоспів. За прийняті від колгоспів в такий спосіб енергетичні засоби, МТС сплачувала через с/г банк їх вар-

*) Старі адамовські марки опалювались соломною

тість, з обниженням її на певний відсоток амортизації. Правда, виплата цих сум колгоспам часто затягалася на цілі роки. Від «вивласнення» МТС не звільнялися навіть старі ще до революційних часів марки с/г машин, як наприклад молотарки «Маршал Рустон», не говорячи вже про трактори «фордзон» і т. п. Для того, щоб колгосп, боронь Боже, не обмолотив урожаю своєю молотаркою, вживалось з боку районного керівництва найрізноманітніших засобів, включаючи відмову в ремонті молотарки, відпуску нафти з «Союзнефтеторгу» для двигуна і т. п.

Всі основні засоби виробництва, як трактори, комбайни, автомашини і т. д., відпускались МТС централізовано по твердим цінам державної промисловості, а витрати пов'язані з транспортуванням цих засобів від заводів і станцій до МТС, йшли на збільшення балансової вартості цих засобів, а самі витрати на цю мету фінансувались с/г банком.

Амортизаційний фонд

З утворенням амортизаційного фонду в системі НКЗ ССРСР було багато непорозумінь. Спочатку, в перші роки по утворенню МТС, керівник НКЗ ССРСР, нарком Чернов, затвердив такі норми амортизації енергетичних засобів і нерухомого майна:

- 1) Для тракторів всіх марок 10% річно від їх балансової вартості;
- 2) для автомашин всіх марок 10% річно від їх балансової вартості;
- 3) для всіх останніх виробничих засобів 2—5% від їх балансової вартості.

Щорічно нарахування амортизаційного фонду тоді не ставилось в залежність від виконання плану МТС. Але Чернова замінив Ейхе, який і започаткував перегляд існуючої системи щодо утворення амортизаційного фонду НКЗ ССРСР.

Ейхе не пощастило перевести цього в життя (бо він десь зник) і лише третьому (не рахую Яковлева) наркому, Бенедиктову, (що визнавав існуючу систему по амортизаційному фонду — шкідницькою) вдалось завести нову систему, що, ймовірно, існує й сьогодні, бо існує й сам Бенедиктов. Ця система виглядала так:

- 1) Сума амортизаційного фонду для кожної МТС визначалася централізовано (Москвою) у висоті 5—6% від річної суми кошторису МТС на певний рік.
- 2) Вся сума амортизаційного фонду утримувалась з бюджетних асигнувань кожної МТС централізовано та вносились в с/г банк в Москві.
- 3) В МТС амортизація нараховувалась в кінці року згідно певної **усталеної** норми на 1 га умовної оранки.
- 4) При умові не виконання річної виробничої програми МТС, сума фактичних амортизаційних нарахувань не сміє перевищувати відсоток виконання всіх праць в перерахуванні на м'яку оранку.
- 5) Амортизаційні нарахування на основні нерухомі засоби МТС було скасовано і вони робилися лише в тому випадку, коли ці засоби були збудовані пляново, за рахунок капіталовкладів НКЗ. Внески за такою амортизацією МТС на місці переводились в с/г банку у висоті 2% річно.

Агротехнічні заходи для підняття врожаїв за рахунок колгоспників

Комуністична пропаганда безупинно галасує на весь світ, що, мовляв, лише завдяки опіці радянського уряду, уможливлено селянству ССРСР, через колгоспну систему і МТС, запровадити в широких розмірах штучних та мінеральних добрив для збільшення врожаїв і що, мовляв, «це стало можливим лише в ССРСР, де держава по справжньому піклується долею селянства».

Довіз різних мінеральних та штучних добрив для колгоспів переводився до 1935 року виключно через МТС. З далекого Уралу (Солікамськ, Чердин, Коганово) на Україну та й в інші частини ССРСР цілими потягами йшли для МТС транспорти: суперфосфату, калійної соли, добривних туків, аміячної салітри і т. п. А ще з інших місць надходили до МТС різні притруючі хемічні препарати для боротьби зі шкідниками, як от: Хлорнікрін, «Бордоська рідина», препарати «А і Б» для протруювання зерна і т. д. Пляновано завіз десь у горі (певно в Москві).

Для того, щоб оплатити рахунки промисловости, МТС примушені були користуватися короткотерміновими позиками Держбанку.

Пізніше всі добрива і хемічні препарати, за порадами Райзо*) і МТС, розподілялися колгоспам. Акцептовані колгоспами рахунки, разом з їх зобов'язаннями, МТС передавала місцевому с/г банку, який перекривав короткотермінові позики МТС в Держбанку, надаючи колгоспам вже довготермінові позики під т. зв. «капіталовкладання» колгоспів у своє виробництво. Згадані позики колгоспам відкривалися на декілька років і, треба думати, що вони їх не перекрили ще й сьогодні. Для МТС, ця «торгова» операція була трохи і не на руку, але всі турботи і витрати, пов'язані з цими операціями, лягали на плечі колгоспів у вигляді накладних видатків МТС, пов'язаних з розподілом цих добрив.

Примітка: МТС повинна була винаймати при залізничних станціях спеціальні склепи, тримати спеціального експедитора, вивантажувати добрива з вагонів і т. п.

Починаючи з 1936 року цей **примусовий** асортимент хемічної промисловости ССРСР мав спродувати колгоспам вже «Селхозснаб» через свої міжрайонові склепи. А МТС і райземвідділи лише виробляли конечні потреби цих препаратів для знедолених колгоспів та впливати на них, щоб воно було своєчасно викуплене та застосовуване. Не зайвим буде тут ще згадати і про те, що протруючі препарати, які застосовувались в колгоспах агрономами-ентомологами МТС, перебували на обов'язковому обліку місцевого ОГПУ-НКВД і коли з 1936 року колгоспи повинні були самі зберігати їх у себе, то в наслідок цього поширились випадки і акти саботажів в колгоспах (отруєння води, рогатої худоби, коней). Налякане такими актами НКВД запропонувало звезти всі протруючі речовини знову до склепів МТС, і з цього часу вони перебували під наглядом і відповідальністю агрономів-ентомологів МТС або Райземвідділів.

*) Районний Земельний Відділ.

Фонди зарплатні службовців і робітників МТС

Фонд зарплатні адміністративно-урядницького технічного складу МТС узалежнювався від кошторису МТС на певний рік. Як відомо, кошторис, як і весь фонд зарплатні, МТС повинна була щороку реєструвати в місцевому Райфінвідділі. Всяке самочинне збільшення штатних одиниць, як і висоти місячної зарплатні окремим службовцям МТС, розглядалось Райфінвідділом, як порушення фінансової дисципліни і, коли таке траплялося, Райфінвідділ закривав МТС-ові певний бюджетовий рахунок в Держбанку. Натомість фонди зарплатні виробничих працівників реєстрації в Райфінвідділі не підлягали.

На весь загальний фонд зарплатні в МТС (брутто) робились певні нарахування:

до 1935 року включно

- а) Соцобезпеченню 11,75%
- б) Робочкому 3,0 %
(Профспілка робітників землі і лісу)

з 1936 р. по 1938 рік включно

- а) Соцобезпеченню 10,75%
- б) Робочкому 1 50%
(Профспілка Радторгслужбовців)

з 1939 і по 1. IX. 1941

- а) Соцобезпеченню 9,75%
- б) Робочкому 1,00%
(Профспілка Радторгслужбовців)

Всі вище згадані нарахування робились за рахунок підприємства, а відповідно і за рахунок кошторису МТС.

Тут ще треба згадати, що подані вище нарахування не поширювались на зарплатню трактористів, бо, як відомо, тракторист, бригадир, його помічник, обліковець і прицепщик з'являлися кадрами колгоспів, на яких соцобезпечення не поширювалось, а вони мусіли лікуватися так, як і решта знедолених колгоспників ССРСР.

Службовець і робітник МТС оплачували в порядку обов'язкового відрахування підприємствами щомісячно такі податки:

- а) Культзбір (місячно) 0,75% від зарплатні,
- б) Прибутковий податок (місячно) 1,00% від зарплатні.
- в) Позика на протязі 10 місяців, виходячи з місячного окладу.

З робітників і службовців, що заробляли на місяць до 100 крб., культзбір і прибутковий податок не стягалися але підписка на позику, як відомо не минула нікого.

Нижче подаю деякі фактичні показники про поділ МТС на малі середні й великі. (Відомости по стану на 1 вересня 1941 року). Я вже згадував, що завантаження МТС працею залежало в першій мірі від кількості рільної землі кожного окремого району діяльності МТС (подаю приклад) та власного тягла колгоспів.

Мала МТС

Галявська МТС, Чорнуського району на Полтавщині, — це була глибинна МТС на віддалі 29 кілометрів від ст. Пирятин, а її головна енергетична база складалася із таких засобів:

1) трактори СТЗ — ХТЗ	— 36 шт x 15 КС = 540 Кінських Сил
2) трактори СТЗ — НАТІ	— 2 шт x 32 „ = 64 КС
3) трактори ГТЗ	— 2 шт x 48 „ = 96 „
4) трактори У-1 і У-2	— 5 шт x 10 „ = 50 „
	разом 45 ————— = 750 КС
5) Комбайнів	= 9 шт
6) автомашин	= 5 шт
7) двигунів 12 КС	= 6 шт
8) двигунів 18 КС	= 6 шт

В район діяльності цієї МТС входило 22 колгоспи з 28 000 га рільної землі, з яких 14 000 га оброблялось колгоспним тяглом, а решта МТС. Увесь плян праці Галявської МТС в перерахованні на т. зв. «умовну оранку» = 22 000 га.

Вартість виробничої програми цієї МТС, згідно кошторису — 620 000 крб., а в тому
перекривалось надходженнями на місці = 180 000 крб.
перекривалось фондом освоєння (плянова дотація держави) = 440 000 крб.

Середня МТС

Чорнуська МТС, Чорнуського району, на Полтавщині (теж глибинна МТС на віддалі 52 кілометрів від ст. Пирятин, знаходилась в колишньому радгоспі «Рокити»).

Головна енергетична база цієї МТС складалася з таких засобів:

1) Трактори СТЗ — ХТЗ	— 46 шт x 15 КС = 690 КС
2) трактори ЧТЗ	— 4 шт x 48 „ = 192 „
3) трактори СТЗ — НАТІ	— 4 шт x 32 „ = 128 „
4) трактори У-1	— 6 шт x 10 „ = 60 „
	разом 60 шт ————— = 1070 КС
5) Комбайнів	= 17 шт
6) автомашин вантажних	= 9 шт
7) двигунів 12 КС	= 12 шт
8) двигунів 18 КС	= 6 шт

В район діяльності цієї МТС входило 30 колгоспів з 56 000 га рільної землі, з них 25 000 оброблялось колгоспним тяглом, а решта МТС.

Весь плян праці Чорнуської МТС в перерахованні на т. зв. «умовну оранку», = 40 000 га.

Вартість виробничої програми цієї МТС, згідно кошторису, = 1 400 000 крб., а в тому
перекривалось надходженням на місці = 360 000 крб.
перекривалось фондом освоєння (плянова дотація держави) = 1 040 000 крб.

Велика МТС

Давидівська МТС, Пирятинського району, на Полтавщині (ст. Грабарівка на залізничному шляху Гребінка — Прилуки).

Головна енергетична база цієї МТС складалась з таких засобів:

1) Трактори СТЗ — ХТЗ	—	90 шт x 15 КС	=	1 350 КС
2) трактори ЧТЗ	—	4 шт x 48 „	=	192 „
3) трактори У-1 і У-2	—	32 шт x 10 „	=	320 „
		разом 126 шт	=	1 862 КС
4) Комбайнів	=	27 шт		
5) двигунів 12 КС	=	6 шт		
6) автомашин вантажних	=	14 шт		
7) льокомобілів	=	6 шт		

В район діяльності цієї МТС входило 27 колгоспів з 68 000 га рільної землі, з яких 19 000 оброблялось колгоспним тяглом, а решта МТС.

Увесь плян праці Давидівської МТС в перерахованні на т зв. «умовну оранку» = 64 500 га, а вартість виробничої програми цієї МТС, згідно кошторису, виносила 1 800 000 крб., а в тому перекривалось надходженнями на місці = 580 000 крб. перекривалось фондами освоєння (плянова дотація держави) = 1 220 000 крб.

В разі невиконання виробничої програми, МТС зменшувалось певні відсотки бюджетового асигнування на пальне, ремонти і т. д. за винятком асигнувань на утримання адміністративного та технічного складу МТС, бо ці асигнування були сталими.

Пальне в кошторису МТС займало — 60 — 70%

Утримання адміністративно-урядницького складу та адмінгосподарські видатки — 10 — 12%

Вартість утримання комбайнерів, машиністів, вагарів і доплати бригадирам тракторних бригад і їх помічникам — 5 — 6%

Вартість середнього і біжучого ремонту енергетичної бази МТС — 10 — 12%

Амортизаційне нарахування по с/г базі МТС — 5 — 6%

Таким чином МТС, це досконалий засіб большевиків для експлуатації селянства. Завдяки МТС держава не тільки тримає в своїх руках всі засоби сільськогосподарського виробництва, але й має «золоте дно», з якого бере колосальні прибутки.

SUMMARIES OF ARTICLES

P. Kurinny

BOLSHEVIK AGGRESSION IN THE UKRAINE

(1917—1921)

In this article the author gives the dates of Bolshevik aggression in the Ukraine and refutes the argument of Bolshevik Party historians that historical premises existed in the Ukrainian economy for the development of Communist ideology. He also refutes the statement that the Bolsheviks played an important role in the revolutionary movements in the Ukraine, that they led the national liberation movements and created the Ukraine's state system realizing the national aspirations of the Ukrainian people.

The Ukrainians, a people with an ancient peasant culture, a highly-developed feudalism, with a Cossack and non-feudal use of the land based on Christian principles, have never possessed a Communist ideology.

Among the other nationalities living in the Ukraine, the greatest revolutionary activity was carried on by the Russian, Polish and Jewish political parties and leaders. The Bolsheviks, however, played a very minor part; they always appeared late on the scene and acted as disorganizers, aggressors, imperialists and as frank enemies of the Ukraine.

In refuting the assertions made by the Bolshevik historians that the Bolsheviks had national, social and economic foundations in the Ukraine, Kurinny analyzes Ukrainian personalities who, during the centuries have formed the ideology of national liberation. As examples he points out such statesmen as King Daniel of Galicia, Duke Konstantin of Ostrog, the hetmans; Petro Sahaydachny, Bohdan Khmelnytsky, I. Mazepa and K. Razumovsky, as well as Cossack leaders and nobles, members of the Brotherhood of St. Cyril and Methodius and especially T. Shevchenko, and the illegal Ukrainian revolutionary groups.

He devotes special attention to the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries, when the Ukrainian political parties were established. He describes the parties' role in the Revolution of 1917/18, which led to the reestablishment of a Ukrainian state (1917—1920), which the Bolsheviks tried to destroy by aggression.

Basing his statements on original documents dating from 1917—1920 the author points out: 1. Bolshevik aggression in the Ukraine took place when the Ukraine was an independent state and had already established normal diplomatic relations with European countries as well as with the RSFSR. 2. The army of occupation of the RSFSR, which twice penetrated Ukrainian territory, was both times organized on the territory of the RSFSR. This army consisted mainly of non-Ukrainian citizens who were members of RKP (Russian Communist Party).

During its advance through the Ukraine, the army of occupation engaged in terror and plunder. It destroyed the national institutions, and went so far as to forbid the use of Ukrainian as the national language.

The occupation was carried out with the aid of the army of the All-Russian Extraordinary Commission (Cheka), mercenary armies consisting of Chinese, Latvians, Hungarians and workers of the supply detachments and was called "The Army of the Kursk Operation". In charge of this army was the Military Revolutionary Council, headed by Stalin and appointed by the Council of People's Commissars of the RSFSR and the Central Committee of the VKP(b) (All-Union Communist Party of Bolsheviks).

Furthermore, the author gives dates and details concerning the advancement of the Bolshevik army into Ukrainian territory. He quotes the Protest Note of the government of the Ukrainian Democratic Republic to the Council of People's Commissars of the RSFSR. He also gives details of occasions where the Ukrainian army and civilians drove off the aggressors.

In an appendix, the author quotes texts of original documents which illustrate some features of the Ukrainian people's fight against Bolshevism from 1917 to 1921, mainly in the Uman region.

B. Marios

THE BOLSHEVIKS' CONQUEST OF THE UKRAINE

This article has the value of an original document. The author, a prominent participant in and witness of the events in the Ukraine in 1917—1920, has set himself the task of showing, on the basis of concrete examples, by what means and under what circumstances the Bolsheviks conquered the Ukraine.

In order to further their ends, the Bolsheviks employed all possible means, from lying and demagoguery to terror and armed attack. At the beginning, in order to win the sympathies of the local Ukrainian population, they, with the proclamation of the first Universal Ukrainian Central Council (June 1917), hypocritically decided to support Ukrainian sovereignty, declaring it to be revolutionary and democratic. But from the moment the Ukrainian Central Council transformed itself into a true Ukrainian parliament and the Bolsheviks found themselves a minority in the Council as well as in the Ukraine in general, the Bolsheviks began to sabotage and oppose the Council, making false promises to the population. Desiring to control the Ukrainian masses from within, they were able to spread their network of cells throughout all organizations and enterprises, causing complete disorganization, which at times, as a result of the political immaturity of the masses, produced the desired results.

The author asserts that the leading Communist workers in the Ukraine were not Ukrainians and that the Communist Party represented a completely foreign body. In the elections to the town councils in the summer of 1917, the Communists received an insignificant number of votes; and in the Ukrainian elections to the Russian Constituent Assembly (November-December 1917) they received only ten percent of the votes. On the one hand, the Council of People's Commissars of the RSFSR recognized the independence of the Ukraine and entered into diplomatic relations with her, on the other hand, the Communists carried on an intensive agitation against the Ukrainian Central Council and even organized an armed uprising in Kiev. In addition, they systematically prepared armed aggression against the Ukrainian Democratic Republic from without.

Having no opportunity, either to take control of the Ukrainian Central Council or to cause its collapse, the Communists proclaimed their own government in Kharkov (the future government of the Ukrainian SSR) and at the same time began armed aggression.

The author, as a direct witness of the invasion of Kiev by Muravev's troops, asserts that in the Bolshevik ranks were Russian soldiers, Red Guardsmen and various foreign mercenaries hired by the Communists.

After the repulsion of the first attack and a short period of quiet, a second, successful attack was launched. The government of the Ukrainian Democratic Republic had to fight on three fronts this time—against the Bolsheviks, against Denikin and against the Poles. As in the first attack, the Bolsheviks made use of specially trained propaganda agents who assured the people of the peaceful intentions of the Soviet government. These agents spread false rumors concerning the Ukrainian democratic government, saying that it was against the people and exclusively working in the interests of the capitalists and land-owners.

As far as military operations are concerned, this time the Bolsheviks put well-prepared troops into action which the numerically weak and insufficiently equipped army of the Ukrainian Democratic Republic could not resist. After a heroic fight, the Ukrainian Army had to flee its homeland. The Ukrainian government emigrated at the same time.

O. Jurczenko

THE SOVIETIZATION OF THE NATIONAL REPUBLICS IN THE USSR

The author systematizes Bolshevism's theoretical premises and tactical measures aimed at maintaining power over the national provinces of the former Russian Empire and preventing any secession. Soviet tactics were based on the Bolshevik ideology and the political demands of the moment.

The so-called Revolutionary Marxism pursued by Lenin was international. It stressed the advantage in principle that the social and class movement had over the national. The extreme "Luxemburg" wing of the movement rejected the value of stimulating any national consciousness as "reactionary" or historically "outdated."

In their tactical considerations, Lenin and the Bolshevik government discarded Luxemburg national maximalism and proclaimed the slogan for the support of the national revolutionary demands of colonial and non-independent peoples: "Self-Determination to the Point of Full Secession." This was coined as a result of the Bolsheviks' efforts to find support in their struggle for power in Russia among the non-sovereign nations of the Empire and by their desire to exploit the slogan of national revolution in the colonies against the great Western powers. The Bolshevik leaders relied on the fact that "...nine-tenths of the Russian nationalities do not wish to secede after the overthrow of Tsarism."

While proclaiming unlimited self-determination, Lenin still demanded that the "Socialists among the non-sovereign peoples of Russia remain unconditionally united

with the socialist movement of the metropolis and prevent their territories leaving the Russian state. The Bolsheviks view the relationship of the colonies of Western European countries to their capitals differently from the relationship of the former Russian provinces to Moscow. The secession of colonies is looked upon as progressive and a step toward the collapse of the colonial and imperialistic system. The pre-Revolutionary Russian state, from the Bolsheviks' viewpoint a "unit by compulsion," was nevertheless considered a positive historical phenomenon whose collapse would be harmful.

The Bolsheviks, in the words of Lenin "centralists by conviction," were against the secession of the former Russian provinces and opposed the idea of adapting the Empire to a form of federation. The provinces were to be allowed "district autonomy within the framework of a single unit."

When the Bolsheviks seized power in the central part of the Empire they were faced with the fact that the nationalities of Tsarist Russia had begun to form separate states on a democratic basis under the guidance of freely elected institutions. The Bolshevik government, as Stalin admitted later, was compelled to admit that the "specific weight of the nationalist movements was much more serious and the way of unification much more complicated than it seemed at first." The plans to retain control of the national movements or to give autonomy to them proved to be total fantasy.

The regime of a "dictatorship of the workers" was compelled to execute Lenin's slogan of "Self-Determination to the Point of Full Secession." On December 15, 1917, there was the famous "Declaration of Rights of the Russian Peoples." In order to hamper the actual realization of this motto, and to stop the provinces from setting up national governments (a process which had already begun) the Party proposed a federal conception instead of the earlier central unit idea. At the same time it waged war against the new national state entities created by democratic methods, not with the aim of destroying their polity but to transfer power to their proletariat, which was predominantly of Russian origin. The self-determination of the non-Russian districts was to be handed to the minority groups of colonizers in these regions.

The later tactics of the Soviets towards the Ukraine and other state formations among the provinces had the hallmark of aggression as defined by international law (interference in internal affairs and open armed attacks).

The Bolsheviks tended to view the formula of federation only as a "transitional stage" on the road to "the full unification of the peoples," as Stalin expressed it in a decree of the VIII Congress of the Russian Communist Party. From 1917 through 1922 the Soviet state territorial complex formed a peculiar confederation, consisting of Soviet Russia, the so-called RSFSR, and the officially independent Soviet republics of the Ukraine, Belorussia and Transcaucasia.

In January 1924, a new union, "The Union of Socialist Soviet Republics," was formed. In view of this, and on the experience of the previous years and the changes in relations between the former metropolis and the provinces, the name Russia was preserved not for the state as a whole, but only for a part of it. (The formation of a Soviet federated state met with serious opposition among the non-Russian Party members.) The leaders of the Russian Communist Party are striving to create not merely a single state, but a "united union state" (which is nonsense as far as national law is concerned since a united state, Einheitsstaat, excludes the idea of a union state, Bundesstaat). They are striving to create a new kind of state with a totalitarian basis.

THE BOLSHEVIKS' LIBERATION OF THE WESTERN UKRAINE

(Documents and Facts)

Bolshevism is a terrible trap. Nations that have believed its cunning catchwords or that, as the result of historical processes or military action, have fallen under its power, have had to pay dearly. The "liberation" of the Western Ukraine from Polish rule by the Bolsheviks in the fall of 1939 and the annexation of its territories by the Ukrainian SSR illustrate how this policy of liberation works in practice.

The author cites seven documents, appeals, declarations and laws of the Soviet government dealing with the act of liberation and annexation.

1. An appeal "To the Workers and Peasants of the Western Ukraine" signed by the commander of the Ukrainian front, S. Timoshenko, on the occasion of the Soviet Army's crossing the Soviet-Polish frontier in September 1939.
2. Timoshenko's appeal to the whole Western Ukrainian population to organize local peasants' and workers' committees to act as a provisional, Soviet-type government.
3. A declaration of the People's Assemblies of the Western Ukraine of October 27, 1939 on the establishment of Soviet state authority in Galicia.
4. A declaration of the same Assemblies of the desire to incorporate the Western Ukraine into the Ukrainian SSR.
5. The Assemblies' declaration on the confiscation of the property of large landowners in the Western Ukraine.
6. The Assemblies' declaration on the nationalization of banks and large industrial enterprises.
7. The Law of the Supreme Soviet of the USSR of November 1, 1939 on uniting the Western Ukraine with the USSR and incorporating it into the Ukrainian SSR.

On the basis of these documents, illustrating the liberation of the Western Ukraine and its incorporation into the Ukrainian SSR, the author arrives at some conclusions regarding the Soviets' so-called liberation policy.

He admits that the position of the Western Ukrainians under the Poles was difficult, but the liberation brought by the Red Army on the tips of its bayonets was incomparably worse and its consequences were tragic.

Recalling the promises made the Western Ukrainians at the time of liberation, the author is reminded of the misery of a kindred people under the terror of the Soviet regime; and he points out how soon all these promises were forgotten and what the real situation was in the Western Ukraine after the celebration of the union.

In uniting the Western Ukraine with the Ukrainian SSR the Bolsheviks:

1. Established a dictatorship of the Communist Party leadership;
2. Caused a complete economic decay and the impoverishment of the population;
3. Began the liquidation of private agriculture, replacing it with forced collectivization;
4. Impeded the free development of ukrainian culture and science by liquidating many cultural and scientific institutions, forming, in their place, cultural and scientific institutions according to Soviet patterns, making them tools of Soviet policy;
5. In keeping with the Communist spirit, liquidated the Ukrainian school system, which brought up youth in the spirit of Ukrainian national patriotism, establishing in its

- place a system of Soviet education based on that of the pioneers and the Komsomol;
6. Made the work of the church more difficult by imposing a heavy tax on the clergy;
 7. In order to subjugate completely all strata of society, employed mass terror, based on a system of denunciations, arrests and mass deportation of Western Ukrainians to Central Asia.

In conclusion, the author submits the so-called liberation of the Western Ukraine in 1939, as presented in official Soviet documents and illustrated by the living and tragic truth, as a valuable lesson and warning to all other peoples the Bolsheviks intend to liberate.

I. F.

SOVIET USHGOROD

Under the Soviet regime, Ushgorod, the capital of the Carpathian Ukraine, has increased in population from a prewar 35,000 to 100,000 as the result of the influx of thousands of Soviet citizens—administrative, Party and military personnel—who generally took over the homes of some 4,000 deported citizens of Ushgorod.

In order to alleviate the serious housing crisis, the government built a series of dwellings for the Soviet higher-ups and barracks for the military personnel, whose numbers are calculated to have been about 12,000 in Ushgorod alone. In spite of the number of Soviet civil and military administrators, the resistance of the local population to the regime was important enough to give rise to partisan activities.

The principal industrial enterprises of Ushgorod include a wood-working combine, a meat-packing plant, a butter factory and a bakery. All operate according to the Soviet system (piece-work and Stakhanovism) while accusing the workers of shirking and squandering. The working day is not eight, but eleven hours; wages are low. Deductions sometimes reach 20%, and the cost of living is so high that the workers must produce above the norm in order to be able to live. The prices of food and other products are high. Besides the state stores, which cannot satisfy the need of the population, there is the so-called free market—better described as a black market—with the usual attendant evils.

In 1949 mass collectivization began in the Carpatian Ukraine with all the typical features of the process: expropriation, arrests, trials and deportation of the well-to-do.

The Soviet government has done practically nothing for the cultural life of the people. In the schools the native teachers have been replaced by new teachers, mostly from the USSR. All books considered unfavorable to the regime have been removed from the libraries. Motion pictures come exclusively from the Soviet Union or the satellites.

Freedom of religion is nonexistent. The churches and synagogues have been closed; the clergy, particularly Catholic, has been deported.

There are many denouncers and agents, mostly Gypsies, who are the Soviet regimes most loyal servants.

M. S. HRUSHEVSKI'S LAST DAYS

Twenty years have passed since the death, in November 1934, of the Ukraine's greatest historian and one of the greatest of all Slavic historians, Mikhail S. Hrushevski.

Using Soviet sources and memoirs, the author characterizes the circumstances under which this great Ukrainian scholar had to live and work. A victim of the Bolsheviks' moral terror, he died under rather mysterious circumstances.

In the Ukraine in the fall of 1929 the atmosphere became more anti-Ukrainian. This was also felt in the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev, where Hrushevski occupied a leading position. Several prominent scholars were arrested, among them well-known participants in the Ukrainian liberation movement of 1917—1920, most of them friends of Hrushevski. Hrushevski himself was not arrested; but in 1931, just as in 1914 under the tsarist regime, he was forced to leave the Ukraine and settle in Moscow.

In Moscow he was housed in cold, damp quarters with his wife and daughter. By order of the Moscow GPU, he had to appear for registration regularly. In spite of the restrictions and moral repression, Hrushevski continued to work intensively; and, during his three years compulsory stay in Moscow, he wrote a series of valuable works on the history of the Ukraine and Ukrainian literature.

Meanwhile, in 1933 in the Ukraine the Soviet regime intensified its anti-national terror, whose victims again included the Ukrainian Academy of Sciences. Again many persons were arrested including colleagues of M. Hrushevski. In the spring and summer of that year several leading Ukrainian Communists committed suicide (Khvylovy-Skrypnyk); and in the fall the Central Committee of the Communist Party officially announced that the Ukrainian secret anti-Soviet organization called "The Ukrainian National Center," which had been discovered in 1931, had been led by Hrushevski, and that, in addition, he had also actively participated in the secret anti-Soviet "Organization of Ukrainian Social Revolutionaries."

Hrushevski now, more than ever, was called to the Moscow GPU as well as the Central Committee of the Party for questioning. The great moral pressure under which he was living increased.

In October 1934 Hrushevski went to the health resort at Kislovodsk where he suddenly contracted a carbuncle on the neck. He died after an unsuccessful operation.

The author doubts that Hrushevski died a natural death. He likewise doubts that the "Ukrainian National Center" and the "Organization of Ukrainian Social Revolutionaries" actually existed. He suspects that the organizations were created in the GPU and NKVD offices in order to provide a pretext for the liquidation of the bearers of Ukrainian sovereignty and Ukrainian culture, the leaders of the Ukrainian intelligentsia.

S. Prociuk

THE PRINCIPLES OF PLANNED ECONOMY AND THEIR REALIZATION IN THE UKRAINE

On February 22, 1921 the Soviet government officially approved the statutes of the first State Planning Commission (Gosplan), and the introduction of a planned economy in the USSR may be dated from this time. This was before the establishment of the New Economic Policy (NEP).

Until 1927, however, Gosplan had little influence on the Soviet economy. Before

1927 (that is, during the NEP period), there were two distinct sectors in Soviet economic life—government undertakings and private enterprise. There were 163 western enterprises operating under concessional agreements in the Soviet Union. At that time Gosplan only worked out overall control figures for the national economy. The People's Commissariats of the Ukrainian government, for example, were not bound by these figures at all. In practice, the individual People's Commissariats did their own planning until 1927.

Even during the First Five-Year Plan Gosplan was not yet fully carrying out its obligations. There were considerable differences between planned and actual production. Only during the Second Five-Year Plan did the Soviet government make decisions of the State Planning Commission obligatory.¹⁾ Gosplan's work was then divided into two parts:

1. Planning coordination;
2. Planning for individual branches of the economy.

By the end of the Second Five-Year Plan it became clear that by no means all of Gosplan's directives had been successful. There was a lack of balance in industrial development.

It was therefore decided to centralize even more the work of the State Planning Commission. By this reform (in 1938) the Ukrainian Gosplan became a branch of the State Planning Commission of the USSR.

The main principle of this type of planning is known as "natural balances." It has two aspects: the resource balance and the distribution balance. At the beginning of 1952 almost 1,650 branches of the economy were being planned on a natural balance basis.

In compiling these balances the following aspects of the economy were given priority: the needs of capital construction, the manufacture of the means of production, the needs of enterprises of All-Union significance. Only after all these requirements had been satisfied could the other branches of the economy be considered. For example, in the Ukraine in 1940 only 11% of the total goods distribution could be planned independently of Moscow.

As a result of all this planning there were clear manifestations of State Capitalism in the USSR.

In November 1951 there was much discussion of the economy. Several well known economists, such as L. D. Yaroshenko, characterized the position of the Soviet economy at that time as precarious. As a result, Stalin entered into the discussion with his work *The Economic Problems of Socialism*. In this work he tried to veil the manifestations of State Capitalism in the Soviet Union. However, Stalin's artificial arguments do not achieve their aim. Indeed, a careful analysis of his work makes the imperialism latent in Soviet economic policy perfectly clear.

The Soviet assertion that the economic policy of the USSR is striving to satisfy the needs of the population does not correspond to the facts. An increase in the Soviet National Income does not necessarily mean greater prosperity for the people.

¹⁾ Decree of the Council of People's Commissars, April 15, 1935.

HOUSING CONSTRUCTION AND HOUSING CONDITIONS IN THE USSR

The Soviets praise their accomplishments and consider their living conditions better than those of the capitalist world, especially of pre-Revolutionary Russia.

Actually, an examination of the facts reveals that housing in pre-Revolutionary Russia amounted to not less than ten square meters per person. This is much better than the Soviets have been able to provide after trying for 35 years.

Providing **the** population with housing is primarily dependent upon state planning. However, despite the large amounts appropriated for housing, the plan is still insufficient and unrealistic. To provide the urban population with the minimum of housing as early as 1926 would have required 111 billion rubles. The plan assigned 600 million to housing.

But even these figures do not reflect the real situation, since the funds frequently are not put to use and are conditioned by the fluctuating value of the ruble. Comparing the amounts spent on housing in the USSR and the United States (24 billion rubles for the USSR and 34 billion dollars for the USA) a realistic rate of exchange would indicate that the United States has about a thirty-fold advantage.

For the latest Five-Year Plan, the Soviets planned 105 million square meters of living space to be built, ten million of which was to be built in Moscow. However, taking the population of Moscow as 5 million and the remainder of the urban regions of the USSR as 100.7 million, the result is a per-capita housing construction of 2 square meters for Moscow and 0.88 for the remainder of the USSR for this five-year plan.

As a result of the shortage of living space the population is forced to live under abnormal conditions. The inhabitants not only make no demands for quality in housing, they even move into unfinished quarters. But even such quarters are only allotted the fortunate ones. Thus, in the struggle for housing there is all sorts of illegal activity.

As a result of the abolition of private property and personal interest, the exploitation of building is on a very low level. The situation is made even worse by the ignorance of the new tenants in house-keeping matters. A result has been rapid depreciation of property and great inconvenience for the inhabitants.

Given the above characteristics of Soviet housing, our chief interest is in the amount of living-space available to the Soviet citizens today. In their information, the Soviet generally give only formal figures on dwelling space without allowances for depreciation. If depreciation were taken into account, even giving the Soviets full benefit of the doubt, the results would show that housing available in the USSR is far below the claims made by official figures.

Housing is classified as socialized and individual. For the triumph of their socialist idea, the Soviets have always favored socialized housing and hindered individual building. However, due to the adverse housing situation, it has been necessary to appeal to personal interest and individual initiative. The government has been compelled to take steps to institute and increase credit for individual building; and, as a result, the private sector has been on the increase.

The distribution of housing funds among the individual Republics has not corresponded to their relative urban populations nor their needs. In spite of the fact, for example, that housing in the Ukraine suffered the greatest destruction during the war and despite the large proportion of local industrial population, the policy of the Moscow government has been to favor disproportionately the central republic, the RSFSR.

A result of the unnatural, excessively rapid industrialization of the USSR and the great migration of people from the country to the cities, the housing crisis in the

country is less acute than in the cities. But this, too, is only a quantitative difference. Information on rural housing shows that it consists, to a large extent, of ruins which are not being reconstructed and for whose reconstruction no personnel are available.

The general dynamics of the urban dwelling in the USSR is presented in the tables of growth and expenditures for the various years.

The tables show that the unit housing space in the USSR has been dropping since 1914, amounting to 3.20 square meters per capita in 1953.

Housing in the USSR, thus, is steadily approaching a catastrophe, or, rather, is already in a catastrophic state.

P. Lutarevych

THE MTS IN THE UKRAINE

The people of the Ukraine have found another designation for the Machine Tractor Stations (MTS). They call them the *Mohyla Trudovoho Selyanstva* (Grave of the Laboring Peasantry). The MTS are subordinated to the Ministry of Agriculture and its branches in the Union Republics. They are a most important tool in the hands of the state for the exploitation of the kolkhozniks.

The MTS are government establishments, and the government is the sole owner of all agricultural machinery used by the MTS. Their privileged position enables them to force the kolkhozes into contracts which govern the work done on kolkhoz lands. In cases where kolkhozes own machinery, it must be turned over to the MTS according to these contracts. This is one sure way of compelling the kolkhozes to employ the services of the MTS. For these services the MTS request payment in kind—wheat and rye. The amount of this payment depends on the yield of the harvest, but the yield is estimated before the harvest. The kolkhozes, continuously suffer the following hardships:

1. The estimate of the expected harvest is always higher than the actual harvest, thereby bringing up the amount of payment in kind;
2. The MTS knows in advance how much wheat and rye it will collect according to their own estimate and is consequently not interested in an orderly procedure of harvesting. This leads to great losses in grain and doubly hurts the kolkhozes.

The financial institutions of the Soviet government repeatedly talk about the financial support they extend to the peasants. But when this support is thoroughly examined, it turns out to be propaganda. The author takes one MTS as an example. This particular MTS has received 1,000,000 rubles from the government. In return it has turned over to the state 35,000 centners of wheat. For this wheat the state has paid 350,000 rubles. The state resells this very same wheat for 110 rubles per centner. On this one transaction the state made a profit of 3,500,000 rubles. After subtracting the 1,000,000 rubles paid to the MTS by the state, there still remains a profit of 2,500,000 rubles. But this is not the whole story: the same MTS has paid to the state 980,000 rubles for petroleum products. The state again has paid only 98,000 rubles for these commodities, leaving a profit of 3,382,000 rubles to the state.

The MTS are camouflaged depots of the Ministry of Defense. Each MTS depot maintains reserve of tractors, spare parts and fuel, for which the manager of the MTS

is responsible. When, in 1941, war was declared between Germany and the Soviet Union, all these enormous amounts of material were turned over to the Soviet armed forces. Not only are these depots automatically put at the disposal of the Army in time of war, they also make it possible for the Soviet government in time of peace to charge considerable sums of money to the Ministry of Agriculture for the so-called maintenance of the MTS, whereas, in fact, they should be charged to the armament budget.

The author, using as a source the reports of subordinated offices, publishes the budgets for small, medium and large stations and lists every type of equipment in use in the MTS. It deserves special mention that straw is still used as fuel for steam engines.

ZUSAMMENFASSUNG DER ARTIKEL

P. Kurinny

DIE BOLSCHEWISTISCHE AGGRESSION GEGEN DIE UKRAINE 1917—1921

Der Verfasser präzisiert in seinem Artikel die Daten der bolschewistischen Aggression gegen die Ukraine und widerlegt die Behauptung der bolschewistischen Parteigeschichtsschreiber, daß es in der Volkswirtschaft der Ukraine geschichtliche Voraussetzungen zur Entwicklung der kommunistischen Ideologie gegeben habe, daß die Bolschewiken in der Geschichte der Revolutionsbewegung in der Ukraine eine bedeutende Rolle gespielt hätten, daß ihre Rolle während der Freiheitsbewegung und bei der Entstehung des ukrainischen Staates und bei der Verwirklichung nationaler Ziele des ukrainischen Volkes positiv und führend gewesen sei. Bei dem ukrainischen Volke, einem Volke ältester Bauernkultur, stark entwickelter lehensherrlicher Beziehungen, bei einer vom Kosakentum und einer großdörflichen Bevölkerung geformten Bodenbenützung auf angestammter christlicher Grundlage hat es zu keiner Zeit eine kommunistische Ideologie gegeben. Die Entstehung einer freiheitlichen revolutionären Ideologie inmitten des ukrainischen Volkes ist auf die Anteilnahme sämtlicher Stände zurückzuführen.

Unter den fremden Völkerschaften, von denen die Ukraine bewohnt war, entfalteten die russischen, polnischen und jüdischen Nationalparteien und ihre Funktionäre die regste Revolutionstätigkeit. Die Bolschewisten waren am wenigsten an dieser Revolutionstätigkeit beteiligt und traten später als alle anderen als Desorganisatoren, Aggressoren, Imperialisten und offene Feinde des ukrainischen Volkes auf.

Der Verfasser, P. Kurinny, lehnt die Behauptung der Sowjethistoriker ab und stellt fest, daß der Bolschewismus in der Ukraine jeder sozialen, wirtschaftlichen und nationalen Grundlage entbehrte. Er untersucht diejenigen ukrainischen inneren Kräfte, welche im Laufe von Jahrhunderten die ukrainische Freiheitsideologie geformt hatten und beweist, indem er das Beispiel ukrainischer Staatsmänner, wie das des Königs Daniel von Galizien, des Fürsten Konstantin von Ostrog, der Hetmane Peter Sahaidachny, Bohdan Chmelnytzky, I. Mazepa, und K. Rozumovsky, dasjenige der Kosakenobersten und des Adels, der Mitglieder der Bruderschaft des Hl. Cyrill und Methodius, speziell Taras Schevtchenko's und der illegalen ukrainischen Revolutions-Zirkel anführt, daß die Ukrainer stets für eine Verwirklichung ihrer nationalen Ideale gekämpft hatten.

Er behandelt insbesondere eingehend die Entstehung der ukrainischen politischen Parteien am Ende des XIX. und zu Beginn des XX. Jahrhunderts und ihre Rolle bei der Revolution 1917/18, die zur Wiedergeburt der ukrainischen Souveränität 1917—1920 geführt hatte und die mittels einer direkten Aggression zu vernichten die Bolschewiken bestrebt waren.

An Hand von Originaldokumenten, die sich auf 1917—1921 beziehen, stellt der Verfasser fest:

1. daß die Bolschewisten die Ukraine von außen her angegriffen hatten und zwar zu einem Zeitpunkt, als zwischen der Ukraine als selbständigem Staate und den europäischen Ländern, ja, sogar zur RSFSR normale diplomatische Beziehungen bestanden,
2. daß die Besatzungsarmee der RSFSR, die zweimal in das ukrainische Gebiet eingedrungen war, beidemal auf dem Territorium der RSFSR umgebildet und aus hauptsächlich nichtukrainischen Elementen der russischen kommunistischen Partei zusammengesetzt wurde.

Während ihres Vormarsches in die Ukraine wurden von der Besatzungsarmee Terror- und Raubmethoden angewandt, nationale Institutionen vernichtet, ja — man schreckte nicht einmal davor zurück, die ukrainische Sprache als Staatssprache zu verbieten.

Die Besatzung wurde mit Hilfe von Truppen der Allrussischen Sonderkommission zur Bekämpfung der Gegenrevolution, von einem aus Chinesen, Letten, Ungarn und Arbeitern der Verpflegungseinheiten gebildeten Söldnerheer vollzogen. Für die Umwelt trug es den Tarnnamen einer in der Richtung von Kursk marschierenden Armee. An der Spitze der Besatzungsarmee stand ein vom Rat der Volkskommissare der RSFSR und dem Zentralkomitee der bolschewistischen Partei ernannter Kriegs- und Revolutionsrat mit Stalin an der Spitze.

Der Verfasser führt Daten und Tatsachen aus dem Vormarsch der bolschewistischen Armee in der Ukraine an, erwähnt die an den Rat der Volkskommissare der RSFSR von der Regierung der Ukrainischen Demokratischen Republik gerichtete Protestnote und belegt verschiedene Momente des von der Armee und der ukrainischen Zivilbevölkerung geleisteten Widerstandes gegen die Angreifer mit Unterlagen.

In der dem Artikel beigelegten Anlage bringt der Verfasser Originaltexte, welche einzelne Momente des Kampfes des ukrainischen Volkes gegen den Bolschewismus 1917—1921, hauptsächlich in der Gegend von Uman, schildern.

B. Martos

DIE EROBERUNG DER UKRAINE DURCH DIE BOLSCHEWISTEN

Der Artikel hat den Wert eines Originaldokuments. Der Verfasser, ein bekannter Teilnehmer und Zeuge der Ereignisse in der Ukraine 1917—1920, hat es sich zur Aufgabe gemacht, an Hand einiger Beispiele zu zeigen, unter welchen Umständen und mittels welcher Methoden die Bolschewiken die Ukraine erobert hatten.

Um ihr Ziel zu erreichen, hatten die Bolschewisten alle für sie möglichen Methoden angewandt: von der Lüge und Demagogie bis zum Terror und zu bewaffneten Überfällen. Um sich die Sympathien der ukrainischen Bevölkerung zu sichern, beschlossen sie nach der ersten Proklamation des Ukrainischen Zentralrates (Juni 1917) anfangs den Ukrainischen Staat heuchlerisch zu unterstützen, indem sie ihn für revolutionär und demokratisch erklärten. Erst von dem Augenblick an, als der Ukrainische Zentralrat sich in das wahre Parlament der Ukraine verwandelt hatte und die Bolschewiken sich in diesem Rat wie überhaupt in der Ukraine in der Minderheit sahen, begannen sie den Zentralrat zu sabotieren und zu bekämpfen, indem sie der Bevölkerung leere Versprechungen machten. In der Absicht, der ukrainischen Massen von innen her Herr zu werden, wußten sie über alle Organisationen, Bünde und Betriebe ein wahres Netz ihrer

Parteizellen zu breiten, welche ein großes Durcheinander hervorzurufen wußten, — ein Umstand, der angesichts der mangelhaften politischen Reife der Bevölkerung nicht immer ohne Folgen blieb.

Der Verfasser stellt fest, daß die bolschewistischen Anführer durchweg keine Ukrainer waren und daß die kommunistische Partei in der Ukraine einen Fremdkörper darstellte. Sogar bei den Wahlen in die Stadträte im Sommer 1917 brachten es die Kommunisten nur zu einer geringen Stimmenzahl, und bei Wahlen zur russischen Konstituante (November/Dezember 1917) erhielten sie in der Ukraine nur 10% der Stimmen. Einerseits anerkannte der Rat der Volkskommissare der RSFSR die Souveränität der Ukraine und bahnte zu ihr diplomatische Beziehungen an, andererseits jedoch führten die Kommunisten eine heftige Propaganda gegen den Zentralrat und zettelten sogar in Kiev einen bewaffneten Aufstand gegen ihn an. Außerdem bereiteten sie eifrigst einen bewaffneten Angriff auf die Ukrainische Demokratische Republik von außen her vor.

Ohne irgendwelche Chancen zu haben, sich des Rates zu bemächtigen oder ihn zu Fall zu bringen, proklamierten die Kommunisten ihre eigene Regierung in Charkov (die spätere Regierung der Ukrainischen SSR) und begannen gleichzeitig die Ukraine mit Waffen anzugreifen.

Als unmittelbarer Zeuge der Murawjew-Invasion in Kiev behauptet der Verfasser, daß die bolschewistischen Truppen ausschließlich aus russischen Soldaten und Rotarmisten und verschiedenen auswärtigen Söldlingen bestanden.

Nach der Abweisung der ersten Invasion und einer kurzen Ruhepause kam es zur zweiten Invasion, diesmal zur endgültigen. Die Regierung der Ukrainischen Demokratischen Republik hatte diesmal an drei Fronten zu kämpfen: gegen die Bolschewiken, gegen die Denikin-Truppen und gegen die Polen. Wie beim ersten, bedienten sich die Bolschewisten bei der zweiten Invasion speziell ausgebildeter Propaganda-Agenten, welche die Aufgabe hatten, die Bevölkerung moralisch zu entwaffnen, indem sie sie von den friedlichen Absichten der Sowjetregierung zu überzeugen versuchten. Diese Agenten verbreiteten unwahre Gerüchte über die ukrainische Regierung, sie sei angeblich antidemokratisch, feindlich gesinnt und vertrete ausschließlich die Interessen der Kapitalisten und Großgrundbesitzer.

Was die Kriegsoperationen betrifft, hatten die Bolschewiken diesmal gut ausgebildete Truppen ins Treffen geführt. Die ihnen zahlenmäßig unterlegene, mangelhaft bewaffnete und versorgte Armee der Ukrainischen Demokratischen Republik mußte, obwohl sie einen sehr hartnäckigen Widerstand leistete, nach heldenhaften Kämpfen das ukrainische Gebiet verlassen.

Zu gleicher Zeit mußte auch die ukrainische Regierung sich ins Ausland begeben.

O. Jurczenko

ZUM PROBLEM DER SOWJETISIERUNG DER UNIONSREPUBLIKEN DER UdSSR

Der Verfasser faßt die theoretischen Voraussetzungen und die taktischen Maßnahmen des Bolschewismus, welche zur Beibehaltung seiner Machtvollkommenheit den zum alten Reichskomplex Rußlands gehörenden ehemaligen „Randvölkern“ gegenüber angewandt wurden und ihrem möglichen Abfall zuvorkommen sollten, in ein System zusammen.

Die sowjetische Taktik ging dabei von ideologischen Grundlagen des Bolschewismus sowie von Anforderungen der politischen Augenblickssituation im Laufe verschiedener Entwicklungsphasen aus.

Der sog. Leninsche „Revolutions-Marxismus“ war seinem Wesen nach international und räumte dem sozialen und dem Klassenmoment vor dem nationalen eine Vorrangstellung ein. Der äußerste, sog. „Luxemburgische“ Flügel der Bewegung bestritt die Zweckdienlichkeit jedweder Äußerungen eines Nationalbewußtseins und lehnte sie als „reaktionär“ und „geschichtlich überholt“ vollkommen ab.

Lenin und die bolschewistische Führung verwarfen aus taktischen Erwägungen den internationalistischen Maximalismus und gaben die Parole einer Unterstützung national-revolutionärer Ansprüche der kolonialen und der Völker ohne eigene Staatsgebilde aus: „Selbstbestimmung bis zur völligen Loslösung“.

Die Ausgabe dieser Parole war darauf zurückzuführen, daß die Bolschewiken erstens bestrebt waren, während ihres Kampfes um die Macht die Unterstützung der nationalen Minoritäten des Reiches für sich zu sichern, zweitens, um die Losungen einer nationalen Revolution in den Kolonialländern gegen die westlichen Großmächte auszunützen. Die bolschewistischen Führer hofften, daß 90 Prozent der Nationalitäten Rußlands, nach Sturz des Zarenregimes, mit einer Loslösung nicht einverstanden sein würden.

Indem Lenin die Parole eines unbegrenzten Selbstbestimmungsrechts ausgab, verlangte er jedoch von den Sozialisten der Volksminderheiten des Zarenreiches die Wahrung einer „unbedingten Organisationseinheit“ mit der sozialistischen Bewegung der Metropole und ihren Widerstand gegen jedwede Loslösungsbestrebungen vom russischen Staate als Ganzem. Die Bolschewiken legen bei der Einschätzung der Lage der Kolonialvölker westeuropäischer Staaten gegenüber ihren Metropolen und der Situation ehemaliger russischer „Randvölker“ Rußland gegenüber verschiedene Maßstäbe an. Der Kolonien-Abfall wird als „fortschrittlicher“, das kolonial-imperialistische System zerstörender Prozeß betrachtet. Das Russische Reich jedoch — vom bolschewistischen Standpunkt aus ein „Zwangsgebilde“ — wurde von ihnen stets als historisch positives Phänomen angesehen und eine Loslösung davon als ein historisch schädlicher Prozeß bewertet.

Die Bolschewiken waren einem Ausdruck Lenins zufolge „stets Zentralisten aus Überzeugung“ und bekämpften eine staatliche Trennung der ehemaligen russischen „Randvölker“. Sie widersetzten sich sogar einer Reorganisation des Reiches im föderativen Sinne und ließen für die Minderheiten nur die Möglichkeit „einer Gebietsautonomie im Rahmen eines einheitlichen Ganzen“ offen.

Die bolschewistische Machtergreifung in der Reichsmittle stellte sie vor die Tatsache von Staatenbildungen durch die Völker des ehemaligen zaristischen Rußlands auf demokratischer Grundlage und unter der Leitung frei gewählter Institutionen. Laut nachmaligem Eingeständnis Stalins war die bolschewistische Leitung gezwungen festzustellen, „daß das spezifische Gewicht nationaler Strömungen sich als weit ernsthafter und der Weg zur nationalen Einigkeit sich als weit schwieriger erwiesen habe, als ehemals anzunehmen war“. Der Plan, die nationalen Bewegungen zu kontrollieren, oder die Völker mit einer Autonomie abzuspeisen, erwies sich als vollendete politische Phantasterei.

Das Regime einer „Diktatur des Proletariats“ wurde gezwungen, die Leninsche Parole betreffs „Selbstbestimmung bis zur völligen Loslösung“ durch die bekannte „Deklaration der Rechte der Völker Rußlands“ vom 15. Dezember 1917 zu verwirklichen. Um zu verhindern, daß die genannte Parole zur Tatsache würde und — vor allen Dingen — um dem bereits begonnenen Prozeß der Staatenbildungen durch die „Randvölker“ zuvorzukommen, verlegte die Partei den Schwerpunkt von der unitarisch-zentralistischen zur föderalistischen Idee und eröffnete gleichzeitig ihren Feldzug gegen die auf demokratischem Wege entstandenen nationalen staatlichen Neubildungen. Dabei wurde von ihr angeblich nicht die Vernichtung staatlichen Eigenlebens angestrebt, sondern eine Machtübergabe an das Proletariat vorwiegend russischer Herkunft. Das Selbst-

bestimmungsrecht nichtrussischer Gebiete sollte auf diese Weise auf die Koloniatoren-Minderheit übergehen. Die fernere Taktik des russischen Sowjetregimes der Ukraine und den anderen randstaatlichen Neubildungen gegenüber trug den Charakter eines offenkundigen Völkerrechtsbruches (Einmischung in innerstaatliche Angelegenheiten und direkter bewaffneter Angriff). Das föderalistische Prinzip wies die bolschewistische Tendenz auf, die Föderativ-Form nur als „Übergangsetappe zur völligen Völkereinheit“ (dieser Ausdruck ist einer Meinungsäußerung Stalins gelegentlich der VIII. Tagung der russischen kommunistischen Partei entnommen) zu betrachten. 1917—1922 stellte der sowjetische staatlich-territoriale Komplex vom Standpunkt seiner politischen Organisationsstruktur einen eigenartigen konföderalen Sowjetrussischen Bund dar, eine Vereinigung der sog. RSFSR mit den formell selbständigen Sowjetrepubliken (mit der Ukraine, mit Weißrußland und den Transkaukasischen Ländern).

Im Januar 1924 wurde ein neues Staatsgebilde unter der Bezeichnung „Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken“ erschaffen. Der Erfahrung der vorhergehenden Jahre sowie Änderungen und einem möglichen Umschwung in den Beziehungen zwischen der ehemaligen Metropole und den „Randstaaten“ Rechnung tragend, wurde die staatsrechtliche Bezeichnung „Rußland“ nicht für das staatliche Ganze, sondern nur für einen Teil dessen beibehalten. Die Bildung eines Sowjetkomplexes im Rahmen eines einzigen („föderativen“) Staates stieß auf den Widerstand sogar von Parteimitgliedern nicht-russischer Herkunft. Die Leitung der Russischen Kommunistischen Partei ist bestrebt, nicht nur einen, sondern auch einen „einheitlichen Bundesstaat“ zu gründen (was vom staatsrechtlichen Standpunkt ein Nonsens ist, weil der Begriff „Einheitsstaat“ den Begriff „Bundesstaat“ ausschließt), d. h. ein besonderes Staatsgebilde neuen (totalitären) Typs.

G. Waschchenko

DIE „BEFREIUNG“ DER WESTUKRAINE DURCH DIE BOLSCHEWISTEN (DOKUMENTE UND WIRKLICHKEIT)

Der Bolschewismus ist eine gefährliche Falle. Völker, die den bolschewistischen Propaganda-Parolen Glauben geschenkt hatten, oder durch geschichtliche und militärische Ereignisse unter ihre Herrschaft gelangt waren, haben es bitter büßen müssen.

Wie die sog. Befreiungspolitik aussieht, zeigt uns die „Befreiung“ der Westukraine vom polnischen Joch und deren Einverleibung durch die UdSSR im Herbst 1939.

Der Verfasser führt sieben Dokumente — Aufrufe, Erklärungen und Gesetze der Sowjetregierung anlässlich der Befreiung und Annektierung der Westukraine — an, und zwar:

1. Den vom Oberkommandierenden der Ukrainischen Front S. Timoschenko unterzeichneten Aufruf „An die Arbeiter und Bauern der Westukraine“ anlässlich der Überschreitung der polnisch-sowjetischen Grenze im September 1939;
2. den Aufruf des obenerwähnten Timoschenko an die gesamte Bevölkerung der Westukraine mit der Aufforderung, örtliche Arbeiter- und Bauernräte als Machtorgane sowjetischen Musters zu bilden;

3. die Deklaration der sogenannten Volksversammlung der Westukraine vom 27. 10. 1939 betreffs Machtübernahme durch die Sowjets in Galizien;
4. eine Erklärung der gleichen Volksversammlung über den Volkswillen, eine Vereinigung der Westukraine mit der USSR herbeizuführen;
5. eine Deklaration der Volksversammlung über die Enteignung des Großgrundbesitzes in der Westukraine;
6. eine die Enteignung der Banken und Großindustriebetriebe betreffende Erklärung der gleichen Volksversammlung;
7. das Gesetz des Obesten Sowjets der UdSSR vom 1. 11. 1939 über die Einverleibung der Westukraine durch die Sowjetunion und ihren Anschluß an die UdSSR.

Auf Grund der erwähnten Dokumente betreffs „Befreiung“ der Westukraine und ihres Anschlusses an die Sowjetunion zieht der Verfasser aus der sogenannten Befreiungspolitik der Sowjets einige Schlüsse.

Er gibt zu, daß die Lage der Westukraine unter der Polenherrschaft ziemlich schwierig gewesen, daß aber die auf den Bajonettspitzen der Roten Armee herbeigeführte Befreiung unvergleichlich unheilvoller und in ihren Folgen eine wahre Tragödie sei.

Indem er sich der Versprechungen, welche die Sowjetregierung den Westukrainern in der Stunde ihrer „Befreiung“ gegeben hatte, erinnert, fällt dem Verfasser das elende Dasein eines verwandten Volkes unter der Terrorherrschaft der Sowjets ein, er weist darauf hin, wie bald diese Versprechungen vergessen wurden und welcher Art Wirklichkeit nach dem Freiheitsrausch von der Westukraine Besitz ergriffen hat.

Durch den Anschluß der Westukraine an die UdSSR haben die Bolschewiken

- a) eine Diktatur der kommunistischen Parteispitze errichtet;
- b) eine Pauperisierung breiter Volksmassen und den wirtschaftlichen Verfall des Landes verursacht;
- c) mit der Enteignung privaten Landbesitzes und der gewaltsamen Kollektivierung begonnen;
- d) die freie Entwicklung der ukrainischen Kultur und der Wissenschaft der Westukraine verhindert. Nach der Auflösung und Verunglimpfung zahlreicher kultureller und wissenschaftlicher Institutionen setzten sie kulturelle und wissenschaftliche Organisationen sowjetischen Musters an ihrer Stelle ein und machten diese zum Werkzeug ihrer Politik;
- e) den Unterricht im ukrainisch-patriotischen Sinne unterbunden, und ihn durch ein bei den Sowjetpionieren und Komsomolzen angewandtes System ersetzt, welches die Jugend im Geiste kommunistischer Ideen zu erziehen hatte;
- f) die Arbeit der Kirche erschwert, indem sie dem Klerus untragbare Steuerlasten auferlegt hatten;
- g) ein zur völligen Unterwerfung aller Volksschichten auf Denunziation aufgebautes Terrorsystem, welches Verhaftungen und Massen-Deportationen der Westukrainer nach Zentralasien zur Folge hatte, errichtet.

Im großen ganzen — schließt der Verfasser — kann die sog. Befreiung der Westukraine, welche durch offizielle Akten der Sowjetregierung angekündigt und an Hand der traurigen Wirklichkeit geprüft wurde, als abschreckendes Beispiel und als Warnung für diejenigen Völker, die sich hinreißen ließen, von den Bolschewiken befreit zu werden — dienen.

DAS SOWJETISCHE USHGOROD

In Ushgorod, der Hauptstadt der Karpaten-Ukraine, hat sich die Einwohnerzahl während der Sowjetherrschaft von 35 000 der Vorkriegszeit auf 100 000 erhöht. Es ist dies die Folge der Übersiedlung von Tausenden sowjetischer Beamter, Parteiangehöriger und Militärs, welche hauptsächlich die leerstehenden Wohnungen verschleppter Ushgoroder Bürger (etwa 4000 an der Zahl) mit Beschlag belegten.

Um die scharfe Wohnungskrise zu mildern, erbaute die Regierung für die Sowjetprominenz eine Reihe Wohnhäuser und für das Militär, dessen Zahl sich auf 12 000 beläuft, zahlreiche neue Kasernen. Ungeachtet der hohen Zahl von sowjetischen Zivilbeamten und Militärs ist der Widerstand der Ortsbevölkerung gegen die Machthaber so beträchtlich, daß es zu Partisanenüberfällen kommt.

Die wichtigsten Industriebetriebe Ushgorods sind: ein Schreinereikombinat, eine Fleischkonservenfabrik, ein größerer Molkereibetrieb, eine Brotfabrik und verschiedene kleinere Gewerbebetriebe. In ihnen wird nach Sowjetmuster gearbeitet, d. h. einerseits befolgt man das Akkordarbeit-Stachanowsystem, andererseits machen sich typische Merkmale der Sowjetbetriebe — man verdächtigt die Arbeiter der Bummellei, eines Bruchüberschusses und der unrationellen Arbeitsweise — bemerkbar. In den Betrieben ist anstelle der Achtstunden-Arbeitszeit der Elfstunden-Arbeitstag getreten, denn — der Arbeitslohn ist gering, die Abzüge erreichen 30% und die Haushaltungskosten sind hoch. Die Arbeiter müssen über die Norm hinaus schaffen, um leben zu können. Die Lebensmittel- und andere Preise sind hoch. Außer den staatlichen Warenhäusern, in denen man Massenbedarfswaren vorfindet, gibt es den sogenannten freien, genauer, den Schwarzen Markt mit allen seinen ihm eigenen Begleiterscheinungen.

Um 1949 begann in der Karpaten-Ukraine eine allgemeine Kollektivierung mit ihren typischen Merkmalen — der Liquidierung des Großbauerntums, Enteignungen, Verhaftungen, Schauprozessen und Deportationen der Einwohnerelite.

In kultureller Beziehung hat die Sowjetregierung für die Ortsbevölkerung fast nichts getan. Auf den Schulen ist der Ortslehrkörper durch Unterrichtspersonal aus der UdSSR abgelöst, aus den Bibliotheken ist sämtliche für das Sowjetregime unvorteilhafte Literatur entfernt worden. In den Filmtheatern laufen ausschließlich Sowjet-Filme oder solche, die aus den Satellitenstaaten importiert worden sind.

In der Karpaten-Ukraine gibt es keinerlei Glaubensfreiheit. Kirchen und Synagogen sind geschlossen, die Priester — vor allem die katholischen — sind verschleppt worden.

Inmitten der Bevölkerung gibt es Denunzianten und Agenten, besonders Zigeuner, als eifrigste Diener des Sowjetregimes.

H. Kostjuk

DIE LETZTEN LEBENSTAGE M. HRUSHEVSKIS

Im November 1954 jährte sich zum zwanzigsten Male der Todestag des größten ukrainischen Historikers und eines der hervorragendsten slawischen Geschichtsschreiber, des Mitgliedes der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften Michael S. Hrushevski.

Unter Benützung sowjetischer Quellen und Erinnerungsliteratur schildert der Verfasser die Verhältnisse, unter denen der große ukrainische Gelehrte gezwungen war,

zu leben und zu wirken. Er fiel unter geheimnisvollen Umständen dem moralischen Bolschewisten-Terror zum Opfer.

Im Herbst 1929 kam es in der Ukraine zu einem verschärften anti-ukrainischen Kurs. Seine Auswirkungen erstreckten sich auch auf die Ukrainische Akademie der Wissenschaften, an der Hrushevski eine hervorragende Stellung einnahm. Eine Reihe bedeutender Gelehrter, unter ihnen auch die bekanntesten Teilnehmer an der ukrainischen Freiheitsbewegung von 1917—1920, meist mit Hrushevski eng befreundet, wurde damals verhaftet. Hrushevski selbst entging diesem Los, wurde jedoch 1931, wie einstmals 1914 unter der Zarenherrschaft, gezwungen, die Ukraine zu verlassen und zwangsweise in Moskau zu verbleiben.

In Moskau wurde ihm, seiner Frau und seiner Tochter eine kalte, feuchte Wohnung zugewiesen, außerdem mußte er sich auf Befehl der GPU regelmäßig zu einer bestimmten Zeit zur Registrierung melden, wobei ihm verboten wurde, Gänge, außer zur Archiv-Bibliothek, zu unternehmen. Ungeachtet dieses lastenden Zwanges fuhr Hrushevski intensiv zu arbeiten fort und schuf in drei Jahren seines unfreiwilligen Aufenthaltes in Moskau wertvolle Werke über die Geschichte der Ukraine und ihre Literatur.

Unterdessen hatte die bolschewistische Regierung um 1933 ihren Terror in der Ukraine verschärft, unter dessen Opfern sich auch diesmal u. a. die Ukrainische Akademie der Wissenschaften befand. Auch jetzt wurde eine Anzahl Personen, unter ihnen Gelehrte und Mitarbeiter M. Hrushevskis, aufs neue verhaftet. Im Frühjahr und Sommer des gleichen Jahres verübten einige führende ukrainische Kommunisten (wie z. B. Khvylovy-Skrypnyk) Selbstmord und im Herbst gab das Zentralkomitee der Ukrainischen Kommunistischen Partei der Bolschewiken bekannt, daß die bereits 1931 aufgedeckte geheime antisowjetische Organisation, namens „Ukrainisches Nationales Zentrum“, von Hrushevski geleitet würde und daß er außerdem an der ebenfalls geheimen antisowjetischen „Organisation ukrainischer Sozial-Revolutionäre“ aktiv teilgenommen hätte.

Die Folgen blieben für M. Hrushevski nicht aus. Öfter als je wurde er zwecks Verhör vor die GPU und das Zentralkomitee der Partei zitiert und der moralische Druck, unter dem er lebte, wurde dadurch noch schärfer.

Im Oktober 1934 reiste er, um eine Kur durchzumachen, nach Kislowodsk, erkrankte dort plötzlich an einem Halskarbunkel und starb dortselbst nach mißlungener Operation ebenso plötzlich.

Der Verfasser bezweifelt den natürlichen Tod Hrushevskis, ebenso zweifelt er daran, daß es das „Ukrainische Nationale Zentrum“ und die „Organisation Ukrainischer Sozial-Revolutionäre“ tatsächlich gegeben habe. Vielmehr nimmt der Verfasser an, daß solche Organisationen in den Arbeitszimmern der GPU und des NKWD erfunden worden seien, um einen Vorwand zu haben, Träger der ukrainischen Souveränität und Kultur sowie fortschrittliche Kreise ukrainischer Intellektueller zu vernichten.

S. Prociuk

DIE GRUNDSATZE DER PLANWIRTSCHAFT IN DER UdSSR UND IHRE VERWIRKLICHUNG IN DER UKRAINE

Die Verwirklichung der Planwirtschaft der UdSSR begann bereits vor der NEP-Periode, am 22. Februar 1921, als die Sowjetregierung die Statuten der ersten staatlichen Planungskommission (Gosplan) bestätigt hatte. Jedoch war der Einfluß des Gosplan nicht eben stark, im Gegenteil, zur NEP-Zeit, als es im Wirtschaftsleben zweierlei Sektoren — den sozialistischen und den privaten — gab, befanden sich 163 westliche Firmen

im Besitze von UdSSR-Konzessionen. Vom Gosplan wurden damals nur sogenannte Kontrollzahlen der Volkswirtschaft aufgestellt, welche von den Volkskommissariaten der Ukraine überhaupt nicht berücksichtigt wurden. Zu jener Zeit, d. h. bis 1927, wurde die Planung de facto von einzelnen Kommissariaten vollzogen.

Sogar während des ersten Fünfjahresplanes war der Gosplan noch nicht zu seinem Recht gekommen und seine Postulate stimmten mit den Tatsachen kaum überein. Erst während des zweiten Fünfjahresplanes entschloß sich die Sowjetregierung (siehe die Resolution des Rates der Volkskommissare vom 15. April 1935), den Entscheidungen des Gosplan obligatorischen Charakter zu verleihen. Die Arbeiten des Gosplan verliefen in zwei Richtungen: die eine hatte eine Koordinierung der Planungen, die andere die Planung nach Wirtschaftsbranchen im Auge.

Nach Ablauf des zweiten Fünfjahresplanes stellte es sich heraus, daß längst nicht alle Direktiven des Gosplan erfolgreich waren: zwischen dem Entwicklungsprozeß einzelner Industriebranchen kam es zu einem krassen Mißverhältnis. Deshalb wurde der Beschluß gefaßt, die Gosplan-Arbeit noch stärker zu zentralisieren. Nach dieser Reform des Jahres 1938 verwandelte sich der Gosplan der Ukraine in eine Filiale des Gosplan der UdSSR.

Die Hauptrolle bei der Planung spielt die sogenannte Materialien-Bilanz. Sie besteht aus zwei Teilen: der Mittelbilanz und der Verteilungsbilanz. Der Planung unterliegen einzelne Industriezweige und landwirtschaftliche Gebiete. Anfang 1952 belief sich die Anzahl der einer Planung unterworfenen Wirtschaftsbranchen annähernd auf 1650.

Bei der Bilanzziehung sollten in erster Linie die Belange der Aufbauarbeit großen Stils, die Herstellung von Produktionsmitteln, die staatlichen Belange (die sogenannten Unternehmungen von Unionsbedeutung) und erst nachher alle übrigen Branchen berücksichtigt werden. In der Ukraine z. B. durfte man um 1940 eine Warenverteilung nur zu 11% des Vollumsatzes unabhängig von Moskau planen.

Diese ganze Planung führte dazu, daß es in der UdSSR zu deutlichen Anzeichen eines Staatskapitalismus kam.

Im November 1951 kam es in der UdSSR zu einer Diskussion über Wirtschaftsprobleme. Eine Reihe bekannter Wirtschaftler, unter ihnen L. Jaroschenko, kennzeichnete die Wirtschaftslage der Sowjets als prekär. Dies hatte zur Folge, daß Stalin das Wort ergriff und in seiner Broschüre „Die Wirtschaftsprobleme des Sozialismus“ versuchte, diese Anzeichen des Staatskapitalismus zu verschleiern. Jedoch stimmte seine künstliche Argumentation mit der Zielsetzung nicht überein, mehr noch, eine eingehende Untersuchung führte zur Entlarvung des Wirtschaftsimperialisismus der Sowjets.

Die Behauptung der Sowjetpropaganda, daß die Wirtschaftspolitik der UdSSR bestrebt sei, die Not der Bevölkerung zu lindern, entspricht nicht den Tatsachen. Das Volkseinkommen der UdSSR hat nichts mit der Volkswohlfahrt gemein.

S. N a h a y

DER WOHNUNGSBAU UND DIE WOHNVERHÄLTNISSE IN DER UdSSR

Die Sowjets brüsten sich mit dem angeblichen Erfolg ihrer Wohnbautätigkeit und halten ihre Wohnverhältnisse für besser als diejenigen in der kapitalistischen Welt, insbesondere wie sie im Vorrevolutions-Rußland waren.

In Wirklichkeit jedoch enthielt die Wohnfläche des Vorrevolutions-Rußland, wie dies durch eine eingehende Untersuchung bestätigt wird, nicht weniger als 10 m² Wohnfläche pro Person. Das ist bedeutend mehr, als was die Sowjets nach 35jährigem Kampf erreicht haben.

Die Versorgung der Bevölkerung mit Wohnfläche hängt in der Sowjetunion hauptsächlich von der sogenannten staatlichen Planung ab. Diese jedoch ist trotz ungeheuren Aufwandes weder ausreichend, noch entspricht sie der tatsächlichen Lage. Um die Stadtbevölkerung mit einer minimalen Wohnfläche zu versorgen, hätten bereits um 1926 111 Milliarden Rubel bewilligt werden müssen; laut Plan jedoch sind es nur 0,6 Milliarden Rubel gewesen, d. h. 35 mal weniger. Aber auch diese Finanzierung ist unreal, weil sie öfters nicht in Anspruch genommen wird und von der Unstabilität des tatsächlichen Rubelkurses abhängig ist. Wenn man die Wohnbau-Investierungen der Sowjetunion mit denjenigen in den USA für 1954 vergleicht, belaufen sich diese für die Sowjetunion auf 24 Milliarden Rubel, diejenigen aber für die USA auf 34 Milliarden Dollar. In Übereinstimmung mit den tatsächlichen Währungsverhältnissen investiert also Amerika 30mal mehr als die Sowjetunion. Aus dem im letzten (fünften) Fünfjahresplan enthaltenen Voranschlag ist zu ersehen, daß der Ausbau von 105 Millionen m² im Laufe desselben vorgesehen worden war. 10 Millionen m² davon für Moskau. Wenn man die Einwohnerzahl während dieses Zeitabschnittes in Moskau mit 5 Millionen, in den übrigen Städten mit 100,7 Millionen annimmt, beläuft sich der Wohnflächen-Zuwachs für einen Moskowiter auf 2 m², für einen Einwohner der übrigen Städte auf 0,88 m². Demnach müßte ein Moskowiter bei dem gegenwärtigen Bautempo auf eine Norm von 10 m² — die in Deutschland übliche Wohnflächennorm für Flüchtlinge (DP) — fünf Fünfjahrespläne, die Einwohner der übrigen Städte 11,4 Fünfjahrespläne, d. h. 57 Jahre warten. Leider läßt ein dauernder Amortisationsprozeß bei den Gebäuden eine so langwierige Wartezeit nicht zu.

Wegen des großen Wohnflächen-Mangels vollzieht sich ihre Besiedlung ebenfalls auf unnatürliche Weise. Die Mieter stellen nicht nur keinerlei Anforderungen an die Bauqualität, sondern beziehen einfach unfertige Gebäude. Aber auch solche Wohnstätten fallen nur Glückspilzen zu. Daher kommt es beim Kampf um eine Behausung des öfteren zu gesetzwidrigen Handlungen.

Da es kein Privateigentum und, folglich, kein privates Interesse an den Wohnbauten gibt, werden sie von den Mietern höchst nachlässig behandelt. Die Sache wird dadurch verschlimmert, daß die neuen Eigentümer keine Erfahrung im Umgang mit privatem Eigentum haben. Infolge dieses mangelhaften Umgangs trägt das Eigentum beträchtlichen Schaden davon und die Mieter sind allerlei Unannehmlichkeiten ausgesetzt.

Unter allen erwähnten Eigentümlichkeiten der Wohnwirtschaft der UdSSR, ist die damit zusammenhängende Frage, über welche Wohnfläche die Sowjetbürger zur Zeit verfügen, am interessantesten.

Natürlich geben die Sowjets in ihren Rechenschaftsberichten nur formelle Zahlen über die vorhandene Wohnfläche an, ohne dabei ihre Abnutzung durch den Amortisationsprozeß einzukalkulieren. Unter Benützung der für die Sowjets günstigsten prozentualen Aufstellungen ist es trotzdem gelungen, festzustellen, daß die tatsächliche Wohnfläche in der UdSSR bedeutend geringer ist, als diese in offiziellen Berichten angegeben wird.

Was die materiellen Quellen betrifft, wird der Wohnungsfonds der UdSSR aus zweierlei davon gespeist — einem vergesellschaftlichten und einem sogenannten individuellen. Um ihren sozialistischen Ideen zum Siege zu verhelfen, unterstützten die Sowjets ständig die sozialistische Bautätigkeit und bremsten im Gegensatz dazu die individuelle. Nichtsdestotrotz waren sie, um den dringenden Anforderungen des Alltagslebens gerecht zu werden, gezwungen, zum persönlichen Interesse und zur individuellen Initiative zurückzukehren. Das System wurde gezwungen, Konzessionen zu machen und die Baukredite für die individuelle Bautätigkeit allmählich zu erhöhen.

Die Verteilung des Wohnungsfonds unter den Republiken entspricht weder der Einwohnerzahl darin, noch der Notwendigkeit. Ungeachtet dessen, daß der Wohnungsfonds z. B. in der Ukraine durch den Krieg am stärksten beeinträchtigt wurde, und die zahlenmäßig größere Bevölkerung der Industriestädte nicht weiß, wo sie wohnen soll, wird von der zentralen (Moskauer) Regierung unverhältnismäßig mehr zu Gunsten der zentralen Republik, gegebenenfalls für die RSFSR, investiert.

Infolge unnatürlich rascher Industrialisierung der UdSSR und der Landflucht der Bevölkerung ist die Wohnungskrise auf dem Lande geringer als in den Städten. Jedoch **nur von der formellen, zahlenmäßigen Seite aus betrachtet**. Die den Wohnungsfonds auf dem Lande betreffenden Unterlagen zeugen davon, daß er, als eine einzige Ruine, die von niemandem ausgebaut wird, weil es keinen Bauherrn und kein Baumaterial gibt, zu betrachten ist.

Die allgemeine Dynamik des städtischen Baufonds der UdSSR ist aus der jährlichen Zuwachs- und Verlusttabelle zu ersehen.

Die Tabelle der Wohnungsfonds-Dynamik sowie die auf Grund dieser Tabelle hergestellte graphische Darstellung beweisen, daß die tatsächliche Wohnflächennorm der städtischen Bevölkerung seit 1914 unablässig sinkt und 1953 pro Person tatsächlich nur 3,2 m² ausmacht. Folglich treibt der Stand des Wohnungsfonds der UdSSR unaufhaltsam einer Katastrophe entgegen, vielmehr ist er bereits katastrophal.

P. Lutarewytsh

DIE MTS IN DER UKRAINE

„MTS“ ist eine Abkürzung für Maschinen- und Traktorenstationen. Der ukrainische Volksmund hat eine andere Deutung dafür gefunden und nennt die Stationen den Anfangsbuchstaben folgend „Grabstätten der werktätigen Bauernschaft“. Die MTS sind dem Landwirtschaftsministerium und seinen Filialen in den Unionsrepubliken unterstellt und bilden für den Staat ein Werkzeug zur grenzenlosen Ausbeutung der Kolchosbauern.

Die MTS sind staatliche Betriebe und Alleineigentümer landwirtschaftlicher Maschinen (Traktoren, Mähdrescher, Dreschmaschinen usw.). Als solche nützen sie ihre Monopolstellung aus und zwingen den Kolchosen „Verträge“ zur Regelung landwirtschaftlicher Arbeiten auf deren Äckern auf. Sofern sich die Kolchose im Besitze von eigenen Maschinen befinden, müssen sie dieselben auf Grund dieser Verträge den MTS überlassen. Auf diese Weise sind die Kolchose gezwungen, von den Diensten der MTS Gebrauch zu machen. Für diese ihre „Leistungen“ verlangen die MTS ausschließlich „Naturallohn“, und zwar sogenannte Hartgetreidearten (Weizen, Roggen). Weil aber die Höhe des Naturallohnes von der Höhe des Ernteertrages abhängt und dieser nicht etwa nach, sondern vor der Ernte schätzungsweise festgestellt wird, haben die Kolchose stets unter folgendem zu leiden:

- a) die nach oben abgerundete Schätzung hat einen erhöhten Naturallohn an die MTS zur Folge,
- b) in Anbetracht dessen, daß die MTS bereits im Besitze des nach Schätzung errechneten Naturallohnes sind, zeigen sie sich an ordnungsgemäßen Erntearbeiten desinteressiert; diese werden nachlässig erledigt und führen zu großen Getreideverlusten. Auf diese Weise erleiden die Kolchose doppelten Schaden.

Zu Agitationszwecken behaupten die staatlichen Finanzorgane der UdSSR, daß sie den Bauern mittels Dotationen Hilfe leisten. Der Verfasser nimmt diese „Hilfe“ unter die kritische Lupe. Er führt eine MTS, welche vom Staate eine sich auf 1 Million Rubel belaufende Dotation erhalten hatte, als Beispiel an. Diese MTS verhalf dem Staate zu einer Getreidelieferung durch die von ihr bedienten Kolchose von 35 000 Zentnern Weizen. Für diesen Weizen hatte der Staat 350 000 Rubel, d. h. 10 Rubel pro Zentner bezahlt. Den gleichen Zentner verkauft der Staat für 110 Rubel. Auf diese Art verdient der Staat an einer MTS $35\,000 \times 100 = 3\,500\,000$ Rubel. (Bei Abzug der Dotations-

summe bleibt immerhin ein Reingewinn von 2 500 000 Rubel übrig. Nicht genug damit: die gleiche MTS hatte dem Staate für Naphta und andere Betriebsstoffe 980 000 Rubel bezahlt, während der Naphta-Einkaufspreis für den Staat sich auf nur 98 000 belief. So ist der Reingewinn des Staats an einer einzigen MTS mit 3 382 000 Rubel zu bemessen.

Die Maschinen- und Traktorenstationen sind als getarnte Lager des Ministeriums für Verteidigung zu betrachten. Jedes MTS-Lager enthält eine unantastbare Menge Traktoren, Ersatzteile und Treibstoffe, für deren Vollständigkeit der MTS-Direktor verantwortlich ist. Bei Ausbruch des deutsch-sowjetischen Krieges um 1941 wurden all diese Traktoren, Ersatzteile und Treibstoffe der Wehrmacht zur Verfügung gestellt. Auf diese Weise besitzt die Kriegsmaschinerie der UdSSR in den MTS nicht nur ihr unterstellte Lager, sondern es ist der Sowjetregierung möglich, ihr Kriegsbudget zu verschleiern, indem sie einen beträchtlichen Teil ihrer Ausgaben zu Lasten des Landwirtschaftsministeriums, angeblich zur Equipierung der MTS, abschreiben läßt.

Indem der Verfasser von den Rechenschaftsberichten untergeordneter Instanzen Gebrauch macht, führt er die Budgets kleiner, mittelgroßer und großer Stationen an und zählt sämtliche Typen landwirtschaftlicher Maschinen und Instrumente, deren man sich in den MTS bedient, auf. Hervorzuheben ist, daß Lokomobile nach wie vor mit Stroh geheizt werden.

RESUME DES ARTICLES

P. Kurinny

L'AGRESSION BOLCHEVISTE CONTRE L'UKRAINE DE 1917 A 1921

L'auteur précise dans son article les dates de l'agression bolchéviste contre l'Ukraine et réfute les assertions des historiens du parti bolchévique selon lesquelles il y avait dans l'économie ukrainienne des conditions favorables au développement de l'idéologie communiste ainsi que celles relatives au grand rôle que les bolchévistes auraient joué dans l'histoire du mouvement révolutionnaire en Ukraine, rôle qui à les en croire eut été positif et important dans le mouvement de libération nationale, dans la création de la souveraineté ukrainienne et dans la réalisation des buts nationaux du peuple ukrainien. Chez un peuple comme le peuple ukrainien, peuple aux plus vieilles traditions agricoles, connaissant le régime féodal, un système d'exploitation du sol par les cosaques et les habitants de grands villages, chez un peuple formé sur un vieux héritage chrétien, il n'y a jamais eu d'idéologie communiste. Toutes les classes du peuple ukrainien eurent leur part dans la formation de l'idéologie de libération nationale.

Parmi les peuples étrangers habitant l'Ukraine ce sont les partis russes, polonais et juifs qui déployaient l'activité révolutionnaire la plus grande. La participation des bolchéviques à l'activité révolutionnaire fut la moins grande de tous; ils parurent sur la scène politique bien après les autres et y jouèrent le rôle de désorganiseurs, d'agresseurs, d'impérialistes et d'ennemis déclarés du peuple ukrainien.

En réfutant les assertions des historiens soviétiques l'auteur, P. Kurinny, constate que le bolchévisme en Ukraine n'avait de fondements ni sociaux, ni économiques, ni nationaux. Il analyse les forces intérieures ukrainiennes qui au cours de siècles avaient formé l'idéologie de libération nationale et démontre à l'aide d'exemples empruntés à des hommes d'Etat comme le furent le roi Daniel de Galicie, le prince Constantin d'Otrogue, les hetmans Pierre Sahaidachny, Bohdan Khmelnytsky, I. Mazepa, K. Rozumovsky ainsi que les chefs militaires et la noblesse, les membres de la confrérie du St. Cyrille et du St. Méthode, particulièrement de T. Shevchenko et des cercles illégaux révolutionnaires ukrainiens que l'Ukraine a toujours lutté pour la réalisation de ses idéaux nationaux.

Il fait en particulier des recherches sur la formation des partis politiques ukrainiens à la fin du XIX-ème et au début du XX-ème siècles et leur rôle dans la révolution de 1917/18 qui aboutit à la renaissance de la souveraineté ukrainienne de 1917 à 1920 que les bolchéviques s'efforcèrent d'anéantir par une agression directe.

L'auteur se basant sur des documents originaux des années 1917 à 1921 constate:

- que les bolchéviques attaquèrent l'Ukraine du dehors au moment, où l'Ukraine, Etat indépendant, entretenait des relations diplomatiques normales avec les pays européens et même avec la RSFSR;

2. que l'armée d'occupation de la RSFSR qui pénétra deux fois sur le territoire ukrainien, fut deux fois réorganisée sur le territoire de la RSFSR et qu'elle se composait principalement des citoyens non-ukrainiens et membres du parti bolchéviste.

Pendant son offensive en Ukraine l'armée d'occupation usant de méthodes de rapine et de terreur détruisit les institutions nationales et n'hésita pas à interdire l'usage de la langue ukrainienne comme langue d'Etat.

Cette occupation fut réalisée avec l'aide des troupes de la Tché-Ka, composée de mercenaires — Chinois, Lettons, Hongrois et de travailleurs des détachements d'approvisionnement. Cette armée dans un but de camouflage reçut le nom d'Armée marchant dans la «direction Koursk». Un conseil militaire et révolutionnaire, nommé par le Conseil des Commissaires du Peuple de la RSFSR et le CC du PCR fut mis à la tête de l'armée d'occupation avec Staline au sommet.

L'auteur cite les dates et les épisodes de l'offensive bolchéviste en Ukraine, la note de protestation du gouvernement de la République Démocratique Ukrainienne, adressée au Conseil des Commissaires du Peuple de la RSFSR et évoque les différents moments de la résistance de l'armée et de la population civile ukrainiennes contre l'agresseur.

A l'article sont joints les textes des documents originaux illustrant les différents moments de la lutte du peuple ukrainien contre le bolchévisme pendant les années de 1917 à 1921, surtout dans la région d'Ouman.

B. Martos

LA CONQUETE DE L'UKRAINE PAR LES BOLCHEVIKS

Cet article a la valeur d'un document original. L'auteur, participant et témoin des événements qui se sont déroulés en Ukraine de 1917 à 1920, a l'intention de démontrer par quelques exemples concrets au moyen de quelles méthodes et sous quelles circonstances les bolchéviks avaient conquis l'Ukraine.

Pour atteindre leur but, les bolchéviks usèrent de tous les moyens possibles depuis les mensonges et la démagogie jusqu'à la terreur et les attaques armées. Pour s'assurer la sympathie de la population ukrainienne, après la première déclaration du Conseil Central de l'Ukraine en juin 1917, les bolchéviks décidèrent de soutenir la souveraineté ukrainienne en proclamant révolutionnaire et démocratique l'Etat Ukrainien. Mais, dès que le Conseil Central se transforma en véritable parlement, les bolchéviks s'aperçurent qu'ils y étaient en minorité ainsi que dans toute l'Ukraine. Ils commencèrent alors à saboter le travail du Conseil en faisant des promesses fallacieuses à la population. Pour s'assurer le contrôle des masses, ils entreprirent le noyautage de toutes les organisations, syndicats et entreprises, ce qui aboutit à leur désorganisation totale. Ils atteignirent les résultats recherchés grâce au manque de maturité politique des masses.

L'auteur constate que les dirigeants communistes en Ukraine n'étaient pas Ukrainiens d'origine et que le parti communiste y constituait un élément étranger. Aux élections municipales de l'été 1917, les communistes obtinrent, même dans les villes, un nombre de voix insignifiant et aux élections à l'Assemblée Constituante Russe (novembre-décembre 1917) ils ne réunirent en Ukraine que 10% des voix. D'une part, le Conseil des Commissaires du Peuple de la RSFSR avait reconnu la souveraineté de l'Ukraine et avait établi avec elle des relations diplomatiques, tandis que d'autre part il se livrait à une propagande intense contre le Conseil Central de l'Ukraine et organisa même à Kiev un soulèvement armé contre celui-ci. De même, ils préparaient systématiquement une agression armée contre la République Démocratique Ukrainienne.

N'ayant la possibilité ni de se subordonner le Conseil Central, ni celle de le renverser, les communistes établirent à Kharkov leur propre gouvernement (devenu plus tard le gouvernement de la RSS Ukrainienne) et entreprirent en même temps une agression armée contre l'Ukraine.

L'auteur témoin direct de l'occupation de Kiev par les troupes de Mouraviev confirme que les unités communistes étaient exclusivement composées de soldats russes de la Garde Rouge et de mercenaires de différentes nationalités.

Ayant résisté à la première agression des bolchéviks et après une courte période de répit, l'Ukraine subit une seconde invasion de même que plusieurs autres. Ainsi la République Démocratique Ukrainienne dût faire face simultanément à trois fronts: contre les bolchéviks, l'armée de Dénikine et les Polonais. Les bolchéviks, au moyen d'agents formés spécialement, menaient une propagande en vue de démoraliser la population en la persuadant des intentions pacifiques du gouvernement soviétique. Ces agents répandaient de fausses rumeurs sur le gouvernement ukrainien, ils affirmaient qu'il était anti-démocratique, hostile au peuple et défendait uniquement les intérêts des capitalistes et des propriétaires fonciers.

Dans le domaine militaire, les bolchéviks lancèrent dans le combat des forces bien entraînées auxquelles l'armée du gouvernement démocratique ukrainien inférieure en nombre et mal équipée ne put résister. Après d'héroïques combats l'armée ukrainienne dût quitter sa patrie, en même temps le gouvernement ukrainien s'exilait à l'étranger.

O. Jurcenko

LA PROBLEME DE LA SOVIETISATION DES REPUBLIQUES FEDEREES DE L'URSS

L'auteur essaie de systématiser les bases théoriques et les mesures tactiques qui ont dû être employés par le bolchévisme pour conserver son pouvoir absolu vis-à-vis des «peuples périphériques» de l'ancien Empire Russe et en prévenir le détachement éventuel.

La tactique soviétique dans ce cas se basait sur des principes idéologiques ainsi que sur les besoins déterminés par la situation politique au cours de différentes périodes.

Le soi-disant «marxisme révolutionnaire» de Lénine était essentiellement international et mettait au premier rang les facteurs sociaux et tout ce qui concernait les classes de la population avant les facteurs nationaux. L'aile extrême du mouvement, dite de «Luxembourg» niait l'utilité de chacune des manifestations de la conscience nationale et les rejetait en tant que «réactionnaires et dépassées du point de vue historique».

Lénine et les dirigeants soviétiques abandonnèrent pour des raisons de tactique le maximalisme international et se firent les champions des peuples coloniaux et de ceux n'ayant pas d'Etat propre à eux mêmes dans leurs prétentions nationales et révolutionnaires. Leur slogan fut «droit des peuples à disposer librement d'eux-mêmes jusqu'au détachement complet de l'Etat».

On peut expliquer ce mot d'ordre de la façon suivante: premièrement les bolchéviks tâchèrent, au cours de leur lutte pour s'emparer du pouvoir, de s'assurer le soutien des minorités nationales de l'empire, secondement ils voulurent s'en servir envers les colonies placées sous la dépendance des grands Etats occidentaux. Les dirigeants communistes espéraient que 9/10 des nations étrangères à l'Empire n'auraient pas consenti à se séparer totalement après la chute du régime tsariste.

Tandis que Lénine proclamait d'une part le principe du droit illimité des nations à disposer librement d'elles-mêmes, il exigeait d'autre part des socialistes des minorités nationales de l'Empire tsariste qu'ils conservent leur «complète unité d'organisation» avec le mouvement socialiste de la Métropole et qu'ils continuent leur résistance contre toutes les tendances séparatistes qui pouvaient se manifester. Les bolchévistes jugent la situation des peuples coloniaux vis-à-vis des Etats européens occidentaux dont ils dépendent d'une autre façon que la situation des anciens peuples périphériques vis-à-vis de la Russie. Le détachement des colonies est considéré par les Bolchévistes comme un acte «progressif» détruisant le système impérialiste. L'Empire russe, cependant, — du point de vue bolchéviste toujours un Etat coercitif — a été considéré par eux comme un phénomène historiquement positif et un détachement de lui fut regardé comme un processus historiquement nuisible.

Selon une expression de Lénine les Bolchéviques «ont toujours été des centralistes convaincus» et ont lutté contre la séparation des anciens peuples périphériques. Ils s'opposaient même à la réorganisation de l'Etat en Etat fédératif et laissaient aux minorités «la possibilité d'une autonomie régionale dans le cadre d'une Union totale».

Etant donné qu'ils prirent le pouvoir au centre même de l'Etat ils furent placés en face du fait que les peuples de l'ancienne Russie tsariste formèrent des états sur des bases démocratiques et votèrent librement leurs institutions. D'après les dires postérieurs de Staline les dirigeants bolchévistes furent forcés de constater que «l'importance des mouvements nationaux a été beaucoup plus grande et le chemin vers l'unité nationale beaucoup plus long qu'on avait pu le supposer». Le projet de contrôler les peuples ou de les faire se contenter d'une autonomie s'avéra comme une idée tout à fait chimérique.

Le régime de «dictature du prolétariat» fut forcé de réaliser le mot d'ordre de Lénine relativement au «droit des peuples à disposer librement d'eux mêmes jusqu'à une séparation entière» par une «déclaration des droits des peuples de la Russie» du 15 décembre 1917. Pour empêcher que cette maxime ne se transforme en réalité et pour prévenir — avant tout — la formation d'états par les pays périphériques, fait qui commençait déjà à se réaliser, le Parti abandonna l'idée de centralisation, pour adopter celle du fédéralisme et attaqua en même temps les Etats récemment créés sur des bases démocratiques.

Le Parti prétendait ne pas essayer d'anéantir la vie individuelle de ces Etats, mais de vouloir au contraire rendre le pouvoir au prolétariat, principalement à celui d'origine russe. Le droit de disposer librement d'eux-mêmes des peuples non-russes devait être rendu de cette façon aux colonisateurs se trouvant en minorité. La tactique postérieure du régime soviétique envers l'Ukraine et les autres nouveaux Etats périphériques avait le caractère d'une agression manifeste (intervention dans les affaires intérieures et agression armée directe). Le principe fédéraliste contenait la tendance bolchéviste de considérer la formule de fédération comme «étape provisoire vers l'unité totale». (Ces termes expriment l'opinion de Staline à l'occasion de la VIII-ème conférence du parti communiste russe). De 1917 à 1922 l'ensemble administratif étatique et territorial soviétique représente du point de vue de sa structure d'organisation politique une Union Confédérative Soviétique originale, une union de la soi-disant RSFSR avec des républiques soviétiques formellement indépendantes (telles que l'Ukraine, la Biélorussie et les pays Transcaucasiens).

En janvier 1924 un Etat nouveau fut créé sous le nom «d'Union des Républiques Socialistes Soviétiques». En tenant compte de l'expérience des années précédentes ainsi que des changements possibles des rapports entre l'ancienne métropole et les «Etats périphériques» l'expression juridique «Russie» fut gardée non pas pour l'état entier, mais pour une partie de cet état. La formation d'un complexe d'états soviétiques dans le cadre d'un Etat (fédératif) unique trouva la résistance même de la part des membres du Parti qui n'étaient pas d'origine russe. La direction du parti communiste russe tâcha de créer non pas seulement un Etat centralisé, mais aussi un Etat fédératif unifié (fait qui est du point de vue du droit constitutionnel un nonsens, car l'idée d'un état fédératif exclue la notion d'un état unitaire), c'est-à-dire une forme d'état originale d'un type tout à fait nouveau (totalitaire).

LA LIBERATION DE L'UKRAINE DE L'OUEST PAR LES BOLCHEVISTES
(DOCUMENTS ET REALITES)

Le bolchévisme est un piège dangereux. Les peuples qui ont cru en les paroles de la propagande bolchéviste ou qui sont tombés sous sa domination par suite des événements historiques ou militaires l'ont payé bien cher. La soi-disant libération de l'Ukraine de l'Ouest du joug polonais et son incorporation par la RSSU en automne 1939 nous ont montrés quel est le vrai aspect de la politique de libération des Bolchévistes. A l'occasion de la libération et de l'incorporation de l'Ukraine de l'Ouest l'auteur énumère sept documents — appels, déclarations, lois du gouvernement soviétique. Ce sont:

1. Un appel aux «ouvriers et paysans de l'Ukraine de l'Ouest» à l'occasion du passage de la frontière polono-soviétique au mois de septembre 1939 par les troupes soviétiques, signé par le commandant en chef du front ukrainien S. Timochenko;
2. Un appel du même Timochenko adressé à la population entière de l'Ukraine Occidentale concernant la proposition de former des comités locaux paysans et ouvriers en tant qu'organes du pouvoir suivant le modèle soviétique;
3. Une déclaration de la soi-disant Assemblée Nationale de l'Ukraine Occidentale du 2. 10. 1939, promulguant la prise du pouvoir en Galicie par les Bolchévistes;
4. Une déclaration de la même Assemblée exprimant la volonté du peuple d'être incorporé par l'Union Soviétique;
5. Une déclaration de l'Assemblée Nationale prescrivant la nationalisation des grandes propriétés foncières en Ukraine Occidentale;
6. Une déclaration de l'Assemblée Nationale concernant la nationalisation des banques et des grandes entreprises industrielles;
7. La loi du Soviet Suprême de l'URSS du 1. 11. 1939 se rapportant à l'incorporation de l'Ukraine de l'Ouest par l'Union Soviétique et son union avec la RSSU.

Etant donné les documents cités concernant la «libération» de l'Ukraine Occidentale et son incorporation par l'URSS, l'auteur en tire les différentes conclusions suivantes:

Il admet que la situation de l'Ukraine Occidentale sous la domination polonaise était difficile, mais que la libération apportée avec les baionnettes de l'Armée Rouge est incomparablement pire et cause en ce qui concerne ses conséquences une véritable tragédie.

En rappelant les promesses données par le gouvernement soviétique aux Ukrainiens occidentaux à l'heure de leur libération, il parle de l'existence pénible d'un peuple frère se trouvant sous le pouvoir terroriste des Soviets et indique comme ces promesses furent bientôt oubliées et quel genre de réalité s'empara des Ukrainiens après la première ivresse de liberté.

Par l'incorporation de l'Ukraine Occidentale les Bolchévistes sont parvenus à:

- a) une dictature du groupe dirigeant du parti communiste;
- b) un appauvrissement des grandes masses de la population et le déclin économique du pays;
- c) une organisation de la nationalisation des propriétés foncières et de la collectivisation forcée;
- d) empêcher le développement libre de la culture et de la science ukrainiennes. Après la dissolution et la diffamation de nombreuses institutions culturelles et scientifiques ils les remplacèrent par des organisations culturelles et scientifiques d'après des modèles soviétiques et les transformèrent en instruments aveugles de leur politique;

- e) à interdire dans les écoles l'enseignement basé sur le patriotisme ukrainien et à le remplacer par un système d'éducation de la jeunesse dans l'esprit des idées communistes et employé pour les pionniers et les membres de la jeunesse communiste;
- f) rendre pénible le travail de l'église par des impôts insupportables;
- g) à une soumission totale de toute la population par un système de terreur se basant sur des dénonciations, des arrestations et des déportations en masse des Ukrainiens en Asie centrale.

L'auteur parvient à la conclusion que la soi-disant libération de l'Ukraine Occidentale annoncée par des actes officiels du gouvernement soviétique et corrigée par l'observation de la triste réalité en général, peut servir d'exemple effrayant d'avertissement aux peuples qui compteraient sur une libération par les bolchévistes.

L. F.

USHGOROD SOUS LE REGIME SOVIETIQUE

A Ushgorod, capitale de l'Ukraine des Karpates, la population est passée, au cours des années de la domination bolchéviste, de 35 000 (d'avant-guerre) à 100 000 habitants. C'est la conséquence de la transmigration de milliers de fonctionnaires soviétiques, des membres du Parti et des soldats. Ils ont occupé principalement les appartements vacants des citoyens d'Ushgorod déportés (à peu près 4 000 hommes).

Pour remédier au manque considérable d'appartements le gouvernement bâtit, pour les dirigeants soviétiques, de nombreux domiciles ainsi que pour les soldats, dont le nombre atteint 12 000, beaucoup de casernes. Malgré le nombre élevé de fonctionnaires et de soldats, la résistance de la population locale est si grande que les représentants du pouvoir soviétiques sont souvent attaqués par des partisans.

Les établissements industriels d'Ushgorod les plus importants sont: un groupe d'entreprises d'industrie du bois, une usine pour des conserves de viande, une huilerie remarquable et quelques établissements industriels d'importance secondaire. Le travail y est exécuté d'après des méthodes soviétiques: c'est-à-dire qu'on y suit un système d'accord à la manière de Stakhanov d'un côté, et de l'autre on y remarque des traits caractéristiques des établissements soviétiques — on soupçonne les travailleurs d'absence injustifiée au travail, de déchets excessifs et d'un système irrationnel de travail. Dans les usines on travaille au lieu de huit heures — onze heures, car le salaire est modeste, les décomptes atteignent 30% et le coût de la vie est élevé. Pour pouvoir vivre les travailleurs sont obligés de dépasser la norme habituelle. Les prix des denrées d'alimentation et les autres sont hauts. Sauf dans les magasins d'Etat, où on ne trouve que rarement des marchandises de grande consommation, il y a le soi-disant marché libre, ou plutôt, le marché noir avec tous les phénomènes typiques qui en sont la suite.

En 1949, en Ukraine des Karpates eut lieu une collectivisation générale suivie des ses caractéristiques ordinaires: la liquidation des gros paysans, la nationalisation, les arrestations, les procès politiques et les déportations de l'élite des habitants.

Quant aux problèmes culturels le gouvernement soviétique n'a presque rien fait pour la population locale. Dans les écoles, le cadre des instituteurs locaux fut remplacé par des instructeurs de l'URSS, les livres peu favorables pour le régime soviétique furent éloignés des bibliothèques. Aux cinémas on ne donne que de films soviétiques ou tels autres importés des pays satellites.

En Ukraine des Karpates la liberté religieuse n'existe point. Les églises et les synagogues sont fermées, le clergé — surtout les prêtres catholiques — est déporté.

Parmi la population il y a des dénonciants et des agents provocateurs ou des espions, surtout parmi les tziganes qui sont les serviteurs les plus dévoués du régime soviétique.

G. Kostjuk

LES DERNIERS JOURS DE M. HROUSHEVSKI

Vingt années se sont écoulées depuis le décès en novembre 1934 du plus grand historien ukrainien et de l'un des historiens slaves les plus marquants — Michel Hroushevski.

En se basant sur des sources et mémoires soviétiques l'auteur dépeint les conditions dans lesquelles le grand savant ukrainien dut vivre et travailler. Il mourut — victime de la terreur bolchévique — dans des conditions assez mystérieuses.

L'automne 1929 en Ukraine fut marquée par le renforcement des tendances anti-ukrainiennes qui touchèrent même l'Académie des Sciences de l'Ukraine à Kiev, où Hroushevski tenait une place prééminente. Un grand nombre de savants en vue, parmi eux les plus connus membres du mouvement de libération ukrainien de 1917 à 1920, surtout des amis de Hroushevski, furent arrêtés. Hroushevski, lui-même, put échapper à ce sort, mais il fut, comme à 1914 sous le régime tsariste, forcé de quitter l'Ukraine et se vit assigner une résidence forcée à Moscou.

A Moscou il s'installa avec sa femme et sa fille dans un appartement froid et humide. D'après un ordre de la GPU de Moscou il fut obligé de se présenter à des intervalles de temps régulières à la police. Tout déplacement lui fut interdit sauf pour visiter la bibliothèque des archives. Malgré cette contrainte Hroushevski continua son travail d'une façon intensive et écrivit pendant les trois années de son séjour forcé à Moscou quelques ouvrages de haute valeur concernant l'histoire de l'Ukraine et de sa littérature.

Entre temps le pouvoir bolchéviste redoubla sa terreur en Ukraine dont l'Académie des Sciences ukrainienne encore fut la victime. Un grand nombre de personnes furent de nouveau arrêtés, en particulier des savants et des collaborateurs de Hroushevski. Au printemps et en été de la même année quelques dirigeants communistes ukrainiens se suicidèrent (p. ex. Khvilovy-Skripnik) et en automne le CC du PC de l'Ukraine annonça officiellement qu'une organisation anticommuniste secrète, dite «le centre national ukrainien» avait été découverte déjà en 1931, organisation dont le chef fut l'académicien Hroushevski et qui par ailleurs avait pris une part active à une «organisation des révolutionnaires-socialistes ukrainiens» anticommunistes.

Ce fait ne fut pas sans conséquences pour Hroushevski. Plus souvent que jamais il fut soumis à des interrogatoires par la GPU et le CC du Parti et l'oppression dans laquelle il vivait ne fit que s'aggraver.

En octobre 1934 Hroushevski se rendit à Kislovodsk pour faire une cure, y tomba subitement malade d'un anthrax au cou et mourut après une opération avortée.

L'auteur émet des doutes sur la mort naturelle de M. Hroushevski, de même que l'existence du «centre national ukrainien» et de «l'organisation des révolutionnaires-socialistes ukrainiens». Il croit plutôt qu'elles furent inventées dans le bureau de la GPU-NKVD, de manière à former prétexte pour liquider les défenseurs de la souveraineté et de la culture ukrainiennes ainsi que les cadres progressifs des intellectuels ukrainiens.

LES PRINCIPES DE L'ECONOMIE PLANIFIEE EN URSS

ET LEUR REALISATION EN UKRAINE

La réalisation de l'économie planifiée de l'URSS commença déjà avant la période de la NEP, le 22 février 1921, quand le gouvernement soviétique avait confirmé les statuts de la première commission de planification d'Etat (le Gosplan). Mais l'influence du Gosplan ne fut pas grande, au contraire, pendant la NEP, quand il y avait dans la vie économique deux secteurs — le secteur socialiste et le secteur privé — 163 maisons de commerce étrangères possédaient des concessions de l'URSS. Le Gosplan ne donnait que des chiffres généraux de contrôle de l'économie populaire qui n'étaient pas pris du tout en considération par les Commissariats du Peuple en Ukraine.

La planification fut réalisée à ce moment-là, de facto, c'est-à-dire, jusqu'à 1917, par des commissariats différents.

Même pendant le premier quinquennat le Gosplan ne fut pas pris en considération et ses exigences ne correspondaient pas à la réalité. Ce ne fut que pendant le second quinquennat que le gouvernement soviétique se décida de le rendre obligatoire (voir la résolution du Conseil des Commissaires du Peuple du 15 août 1933).

Les travaux du Gosplan s'exécutèrent suivant deux directions: les uns prévoyaient la coordination des planifications, les autres une planification selon les différentes branches de l'économie.

Le second plan quinquennal terminé, on s'aperçut alors que les directives du Gosplan n'avaient pas toutes réussi: le développement de différentes branches industrielles conduisit à une disproportion éclatante. C'est pourquoi on prit la décision de centraliser le travail du Gosplan d'une manière encore plus efficace. Après cette réforme de l'année 1938 le Gosplan ukrainien se transforma en succursale du Gosplan de l'URSS.

Le soi-disant bilan de matériaux joue dans la planification le rôle principal. Il se compose de deux parties: le bilan des moyens et le bilan de la répartition. Ce sont les différentes branches de l'industrie et leurs différents domaines de l'agriculture qui sont soumis à la planification. Au début de 1952 on planifia le travail dans 1 650 branches industrielles.

En faisant la balance, les intérêts des grandes constructions, la fabrication des moyens de production, les intérêts de l'Etat (les soi-disant entreprises ayant une importance pour toute l'Union) devaient être pris en considération en premier lieu et seulement après eux, les autres branches.

En 1940 p. ex. une planification pour la répartition des denrées ne comprenant que 11% de l'échange total des marchandises, indépendamment de Moscou, fut possible.

Cette planification conduisit en URSS aux symptômes évidents d'un capitalisme d'Etat.

Au mois de novembre 1951 une discussion concernant les problèmes économiques de l'URSS eut lieu. Un certain nombre d'experts, parmi eux L. Yarochenko, caractérisèrent la situation économique des Soviets comme précaire. Cela mena au fait que Staline même prit la parole et essaya dans la brochure «Les problèmes économiques du socialisme» de camoufler ces symptômes du capitalisme d'Etat. Cependant, son argumentation artificielle ne correspondait pas aux buts, de plus, une analyse attentive démasqua l'impérialisme économique de l'URSS — tâche d'éloigner la misère de la population ne correspondant pas aux faits. Le rendement du peuple de l'URSS n'a aucun rapport avec son bien-être.

LA CONSTRUCTION DE LOGEMENTS ET LES CONDITIONS D'HABITATION EN URSS

Les bolchéviques se vantent du succès prétendu obtenu par leur activité concernant la construction de logements et considèrent leurs conditions d'habitation comme les meilleures en comparaison avec celles du Monde capitaliste, surtout avec celles existant en Russie prérévolutionnaire.

Cependant, la surface locative de la Russie prérévolutionnaire, confirmée par des recherches minutieuses n'était pas inférieure à non moins que 10 m² par habitant. C'est beaucoup plus que le résultat obtenu par les Soviétiques pendant 35 ans de leur lutte pour ce problème.

Le nombre de logements pour la population dépend principalement de la soi-disant planification d'Etat. Malgré les dépenses immenses, celle-ci n'est pas suffisante et ne correspond pas à la situation qui existe en fait. En 1925 déjà 111 milliards de roubles auraient été accordés selon le plan pour garantir à la population urbaine un minimum de surface locative. Or, en réalité on n'accorda que 0,6 milliards, c'est-à-dire 85 fois moins que ce qu'on avait prévu. Mais le montant absolu de ces sommes est irréel, parce que souvent on n'en fait pas usage et parce que le cours effectif du rouble en présente aucune stabilité. Si l'on compare les investissements de l'Union Soviétique à ceux des Etats Unis, on voit que les premiers atteignent 24 milliards de roubles, tandis que ceux des Etats-Unis dépassent 34 milliards de dollars. Conformément aux cours effectifs du change, l'Amérique investit 30 fois plus que l'Union Soviétique. On peut voir dans le devis estimatif du dernier plan quinquennal qu'au cours de celui-ci la construction de 105 millions de m² fut prévue, dont 10 millions de m² pour Moscou.

Si l'on évalue la population de Moscou pendant ce temps-là à 5 millions et dans les autres villes à 100,7 millions, l'accroissement de la surface habitable par habitant de Moscou atteint 2 m², et par habitant des autres villes 0,8 m². De cette manière, un citoyen moscovite, étant donné le rythme actuel de la construction doit attendre pour une surface normale de 10 m² — norme prévue pour un réfugié en Allemagne — pendant cinq quinquennaux, les habitants des autres villes 11,4 plans quinquennaux, c'est-à-dire 57 ans. Malheureusement, le processus constant d'amortissement ne permet pas une attente aussi longue.

Etant donné la pénurie de surface locative son occupation s'effectue aussi d'une manière tout à fait anormale. Les locataires non seulement n'exigent rien en ce qui concerne la qualité des logements, mais encore déménagent souvent simplement dans des maisons non achevées. Mais cela n'arrive qu'à quelques «veinards». C'est pourquoi il y a souvent des actes contraires à la loi pour arriver à se procurer un logement.

Vu que la propriété privée, par conséquent, un intérêt privé pour les logements n'existent pas, les appartements ne sont pas du tout entretenus par les locataires. La chose est aggravée du fait que les locataires n'ont pas d'expérience en ce qui concerne la façon de traiter la propriété privée. Etant donné ce traitement peu habile la propriété subit de nombreux dommages et les locataires éprouvent beaucoup de désagréments.

Parmi les particularités relatives aux logements cités, le problème de la surface locative dont peut disposer un citoyen soviétique est le plus intéressant.

C'est tout clair que les bolchéviques, dans leurs comptes-rendus ne donnent que des chiffres formels concernant la surface locative, dont ils peuvent disposer sans en faire le calcul du processus d'amortissement. Avec l'aide des tables de pourcentage favorables pour les bolchéviques, il a été néanmoins possible de constater que la surface locative effective est beaucoup plus petite que celle donnée d'après les rapports officiels.

Quant aux sources matérielles, elles sont deux qui alimentent le fonds d'habitation de l'URSS: un fonds socialisé et un fonds individuel. Pour conduire à la victoire leurs idées socialistes les bolchéviques ont toujours soutenu l'activité de la construction socialiste et ont freiné l'individuelle. Néanmoins ils ont été forcés de revenir aux intérêts privés et à l'initiative individuelle pour satisfaire les exigences de la vie quotidienne. Le système fut obligé de faire des concessions et d'augmenter progressivement les crédits pour les constructions individuelles.

La répartition du fonds d'habitation parmi les républiques fédératives ne correspond ni au nombre d'habitants, ni à la nécessité.

Par ex., malgré que le fonds d'habitation en Ukraine par suite de la guerre, avait diminué incomparablement plus et malgré que la population des grandes villes industrielles ne sache pas où se loger, le gouvernement central à Moscou fait des investissements beaucoup plus grands en faveur de la République Centrale, c'est-à-dire de la RSFSR.

Par suite du rythme anormal de l'industrialisation de l'URSS et de l'exode de la population rurale, la crise du logement est moins grande à la campagne que dans les villes.

Les statistiques concernant le fonds d'habitation rural témoignent qu'il est à considérer comme une ruine complète dont personne ne s'occupe de la restitution, car il n'y a ni propriétaire ni matériaux de construction.

On peut juger du dynamisme général du fonds d'habitation urbain à l'aide du tableau d'augmentation et de pertes.

Le tableau contenant le dynamisme du fonds d'habitation ainsi que la représentation graphique faite avec l'aide de ce tableau prouvent que la norme de la surface d'habitation en 1953, n'est que 3,2 m² par habitant. Par conséquent l'état du fonds d'habitation va irrésistiblement à une catastrophe, bien mieux on peut déjà le considérer comme catastrophique.

P. Lutarewytch

LES MTS EN UKRAINE

MTS est une abréviation pour «Stations des machines et tracteurs». Ces initiales signifient également d'après les paysans ukrainiens «Tombeau de la population rurale». Les MTS sont subordonnées au Ministère de l'Agriculture et à ses succursales dans les républiques de l'Union et jouent le rôle d'un instrument d'exploitation illimitée des paysans-kolkhosiens par l'Etat.

Les MTS sont des entreprises officielles, des monopolisateurs auxquels appartiennent toutes les machines agricoles (tracteurs, moissonneuses-lieuses, batteuses etc.). Comme telles ces entreprises usent de leurs prérogatives de monopolisateurs et imposent aux kolkhosiens des «contrats» réglant la culture de leurs champs. Si les kolkhoses possèdent des machines en propre ils sont obligés, suivant les contrats, de les mettre à la disposition des MTS, pour être aussi servi exclusivement par les MTS. Pour leurs services les MTS se font payer en nature, et cela par les soi-disant «grains durs» (blé, seigle). Tenant compte que la hauteur du paiement en nature dépend de l'abondance de la récolte et qu'on évalue celle-ci non pas après mais avant la récolte à l'aide d'évaluations approximatives, les kolkhoses étant donné ce système, souffrent perpétuellement de ce qui suit:

a) l'évaluation élevée cause une augmentation artificielle du paiement en nature aux MTS,

b) du fait que les MTS ont déjà reçu leur paiement en nature fixé par l'évaluation approximative elles n'ont pas d'intérêt à une moisson régulière et l'exécutent non-chalamment avec des grandes pertes des graines.

De cette manière les kolkhoses ont des dommages doubles.

Pour des buts de propagande, les organes financiers de l'URSS assurent qu'ils aident les paysans par des donations aux MTS. L'auteur soumet cette aide à une analyse critique. Il se sert d'exemple d'une MTS qui avait reçue comme donation d'Etat 1 million de roubles. Cette MTS aida l'Etat à recevoir des kolkhoses servies par elle 35 000 quintaux de blé. Pour ce blé l'Etat avait payé 350 000 roubles, c'est-à-dire 10 roubles par quintal. Mais l'Etat vend un quintal de blé pour 110 roubles. De cette façon l'Etat gagne par une seule MTS $35\,000 \times 100 = 3\,500\,000$ roubles. En en décomptant 1 000 000 roubles, montant de la donation de l'Etat, l'Etat reçoit un produit net de 2 500 000 roubles. Ce n'est pas tout: la MTS avait payé à l'Etat 980 000 roubles pour la naphte et les autres carburants qui coûtaient à l'Etat même 98 000 roubles. C'est pourquoi le bénéfice net de l'Etat avec l'aide d'une seule MTS atteint 3 382 000 roubles.

Les MTS sont des dépôts camouflés du Ministère de la Guerre de l'URSS. Là se trouvent de nombreux tracteurs arrêtés d'avance, des pièces de rechange, beaucoup d'essence, pour l'inviolabilité desquels le directeur de la MTS est responsable. Tout au début de la guerre soviéto-allemande tous ces tracteurs, pièces de rechange et essence etc. furent mis à la disposition de l'armée. De cette manière la machinerie de guerre de l'URSS y possède non pas seulement ses dépôts, mais il est possible au gouvernement soviétique de camoufler à l'aide des MTS son budget militaire en imposant une grande partie de ses dépenses au Ministère de l'agriculture, pour le soi-disant équipement des MTS.

En utilisant les comptes-rendus des instances inférieures, l'auteur cite les budgets des MTS de différentes stations — petites, moyennes et grandes — et énumère toutes les espèces de machines et d'instruments dont se servent les MTS. Il est intéressant de noter que les locomobiles sont chauffés maintenant comme avant par de la paille.

INFORMATION ON CONTRIBUTORS

B. MARTOS — Graduate of Kharkov University, class of 1908; worked as teacher and later an active member of cooperative movement; co-founder with Prof. M. T. Tuhan-Baranowsky of first cooperative institute in the world in Kiev; lecturer at Commercial Institute in Kiev; Professor at Ukrainian Polytechnical Institute; Professor and rector of Ukrainian Economic Institute at Munich; Director of Eastern European Research Institute of Ukrainian Free Academy of Science; member of numerous Ukrainian and foreign learned organizations; author of many works published in the Ukrainian, Czech and French languages; member of Ukrainian Central Rada (Council); twice Minister of Finance and for a short time Prime Minister of government of the Ukrainian Democratic Republic; since Juli 1954 Chairman of Learned Council of Institute for the Study of the History and Culture of the USSR.

P. KURINNY — Historian, archeologist, ethnographer; graduate of Kiev University, class of 1917 (Department of History); associate of Ukrainian Academy of Science; member of Ukrainian Archeological Commission; chief of many archeological excursions; member of Central Commission for the Preservation of Cultural Monuments in the Ukraine; director of the All-Ukrainian Museum Research Center in Kiev; member of many foreign and Ukrainian learned organizations.

O. JURCZENKO — Jurist; associate of the Ukrainian Academy of Science in Kiev; professor of law at the Ukrainian Free University at Munich; associate of Ukrainian Free Academy of Science.

H. WASCHTSCHENKO — Graduate of Theological Institute in Kiev, class of 1908 professor Pedagogy at the Institute of National Education at Poltava; professor at the Ukrainian Free University in Munich; rector of Ukrainian Theological Academy; author of many scientific works on philosophical and pedagogical subjects.

H. KOSTIUK — Graduate of History and Literature at University of Kiev; professor of History of Ukrainian Literature at Kharkov University; literary critic and author of many articles on literature.

S. PROCIUK — Economist; assistant professor of Polytechnical Institute at Lvov; author of many articles on the economy of the Ukraine and the USSR published in the Ukrainian and English languages: i. e., in „Sugar” (New York), the Bulletin of the Institute of International Affairs (Sydney), etc.

S. NAHAY — Civil engineer; graduate of Polytechnical Institute in Kiev, class of 1914; professor of Geodesy; associate of Ukrainian Academy of Science and of Department of Waterways; member of Institute of Municipal Economy; author of many articles on hydrotechnical subjects and general construction; constructed many monumental buildings in the Ukraine.

P. LUTAREWYTCZ — Economist; specialist in agricultural economy; employed many years in management of MTS in Ukraine; former Soviet political prisoner.

З М І С Т

	Стор.
Вступне слово в англійській мові	7
Вступне слово в українській мові	9
П. Курінний: Большевицька агресія проти України (1917-1921) .	11
Б. Мартос: Завоювання України большевиками	30
О. Юрченко: До питання советизації національних республік ССРСР (На досвіді України)	39
Г. Ващенко: «Визволення» Західньої України большевиками (Офіційні документи і дійсність)	67
І. Ф.: Советський Ужгород (Спостереження очевидця)	78
Г. Костюк: Останні дні життя академіка М. Грушевського (За совет- ською пресою і спогадами сучасників) (1934-1954)	83
С. Ю. Процюк: Принципи плянового господарства в ССРСР та їх здій- снення в Україні	95
С. Нагай: Житлове будівництво і побутові умовини в ССРСР	106
П. Лютаревич: МТС в Україні (За даними низової та центральної звітности)	137
 Резюме:	
В англійській мові	167
В німецькій мові	178
У французькій мові	190
Короткі біографічні дані про авторів	200

CONTENTS

Foreword	7
P. Kurinny: Bolshevik Aggression in the Ukraine (1917-1921)	11
B. Martos: The Bolsheviks Conquest of the Ukraine	30
O. Jurczenko: The Sovietization of the National Republics in the USSR	39
H. Waschtschenko: The Bolsheviks Liberation of the Western Ukraine (Documents and Facts)	67
I. F.: Soviet Ushgorod	78
H. Kostiuk: M. S. Hrushevski's Last Days	83
S. Prociuk: The Principles of Planned Economy and their Realization in the Ukraine	95
S. Nahay: Housing Construction and Housing Conditions in the USSR	106
P. Lutalewytsch: The MTS in the Ukraine	137
 Summaries:	
in English	167
in German	178
in French	190
Informations on Contributors	200

INHALTSVERZEICHNIS

Vorwort	7
P. Kurinny: Die bolschewistische Aggression gegen die Ukraine (1917-1921)	11
B. Martos: Die Eroberung der Ukraine durch die Bolschewisten . . .	30
O. Jurczenko: Zum Problem der Sowjetisierung der Unionsrepubliken der UdSSR	39
H. Waschtschenko: Die „Befreiung“ der Westukraine durch die Bolschewisten (Dokumente und Wirklichkeit)	67
I. F. Das sowjetische Ushgorod	78
H. Kostiuk: Die letzten Lebenstage M. Hruschewskis	83
S. Prociuk: Die Grundsätze der Planwirtschaft in der UdSSR	95
S. Nahay: Der Wohnungsbau und die Wohnverhältnisse in der UdSSR	106
P. Lutarewytsh: Die MTS in der Ukraine	137
 Zusammenfassung der Artikel:	
in englischer Sprache	167
in deutscher Sprache	176
in französischer Sprache	190
Biographische Notizen	200

TABLE DES MATIERES

Préface	7
P. Kurinny: L' agression bolchéviste contre l'Ukraine de 1917 à 1921	11
B. Martos: La conquête de l'Ukraine par les Bolchéviks	30
O. Jurczenko: Le problème de la soviétisation des républiques fédérées de l'URSS	39
H. Waschtschenko: La libération de l'Ukraine de l'Ouest par les Bolchévistes (Documents et réalités)	67
I. F.: Ushgorod sous le régime soviétique	78
H. Kostjuk: Les derniers jours de M. Hroushevski	83
S. Prociuk: Les principes de l'économie planifiée en URSS et leur réalisation en Ukraine	95
S. Nahay: La construction de logements et les conditions d'habitation en URSS	106
P. Lutarewytsh: Les MTS en Ukraine	137
 Resumé des articles:	
En anglais	167
En allemand	178
En français	190
Notes biographiques	200

З В Е Р Н Е Н Н Я

Інститут для вивчення історії та культури ССРСР в своїй дослідчій праці, підбираючи як джерела, еміграційну літературу, зустрівся з великими труднощами.

Бібліографія величезної щодо кількості та багатой змістом літератури, що видана з 1917 року за межами советських кордонів, розроблена слабо й далеко недостатньо.

Преса, що виходить за межами ССРСР і має характер свідчень про різні події в ССРСР, в багатьох випадках може бути дуже цінним першоджерелом.

Інститут звертається з проханням до всіх, що хотіли б йому допомогти в цій великій і ускладненій праці, подати інформації про відомі їм еміграційні видання.

Інформації повинні охоплювати:

- а) часописи і журнали;
- б) книги;
- в) брошури;
- г) календарі;
- д) звернення, відозви і т. д.

на мовах всіх народів ССРСР, що видавалися раніше або видаються **тепер** різними громадськими, політичними, військовими або іншими організаціями, а також окремими особами.

При цім, оскільки це можливо, бажано було б одержати такі дані:

- 1) назва,
- 2) мова,
- 3) місце видання та адреса,
- 4) видавець,
- 5) головний редактор,
- 6) періодичність,
- 7) розмір,
- 8) ілюстрації,
- 9) напрямок видання,

- 10) як видається: друкарським чи іншим способом,
- 11) з якого часу виходить,
- 12) скільки вийшло чисел,
- 13) коли припинилось видання,
- 14) ціна числа,
- 15) особливі завваги.

Дуже бажаним було б, щоб Інститут міг дістати бодай один примірник газети, журналу чи листівки, як взірець.

Інститут підкреслює, що надіслання навіть найкоротших відомостей бодай про одне якенебудь видання, буде для нього великою підтримкою, і заздалегідь дякує всім тим, хто відгукнеться на це звернення.

Листування й матеріали просяться надсилати на адресу:

München 37, Postfach 5, Germany.

Дирекція Інституту

СПРАВЛЕННЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ПОМИЛОК

стор.	рядок	надруковано:	має бути:
9	11 згори	публікації	публікацій
20	9 знизу	втримати	втримати
24	15 згори	після слів «это наступ- леніє» додати	«россійских войск и их по- веденіє на території Ук- раїни»
24	17 згори	після слів «При этом» до- дати	Директорія (считаєт і т. д.)
29	21 "	Козлятин	Козятин
33	10 "	3 тоги	3 того
36	3 "	невтралітет і в боях участі не брали.	страйк.
41	9 "	прагнань	прагнень
52	25 "	нації	націй
53	7 "	цілковавито	цілковито
53	17 знизу	Україні	України
53	14 "	запровдаження	запровадження
57	23 згори	політичний	політичних
57	28 "	Україні	України
77	2 знизу	світу	світу
84		Вставити примітку:	3) Там же.
85	1 згори	Погодінке	Погодинці
89	8 знизу	квітками	квитками
92	22 згори	після «М. Грушевського» вставити	«і міг»
102	7 "	на увагу	на це увагу
102	18 "	передумовю	передумовою
104	22 знизу	п'тирічок	п'ятирічок
107	13 згори	було було	було
107	15 "	дерер'яні	дерев'яні
107	21 "	будівіль	будівель
107	21 "	тисячих	тисячах
109	3 "	1938	1928
124	7 знизу	загальною	загальною
125	18 "	був війни	був до війни
128	20 згори	40 -60»	40 — 60» ⁷³⁾
128	24 "	будівель»	будівель» ⁷⁴⁾
132	3 "	1918	1928
133	7 "	квартир	свартир ⁸²⁾
137	6 "	суспільної	суцільної
142	9 знизу	15 тон	1,5 тонн
145	10 "	лограм	лограм)
148	17 "	3500 x 10 ⁰ карб. = 350 00	35 000 x 10.0 карб. = 350 000
149	13 згори	перероблене	неперероблене
149	14 "	35 500 000	3 550 000
152	6 "	420 карб.	4.20 карб.